

APÁCZAI CSERE JÁNOS

BÖLCSÉSZETI DOLGOZATAI.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA RENDELETÉBŐL

SZEPKESZTETTE

HORVÁTH CYRILL

TISZT. TAG.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

(Höfmann & Molnár)

1869.

APÁCZAI CSERE JÁNOS

BÖLCSESZETI DOLGOZATAI.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA RENDELETÉBŐL

SZERKESZTETTE

HORVÁTH CYRILL

TISZT. TAG.

PEST, 1867.

EGGENBERGER FERD. M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

110405

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznaál, Pesten, 1867.

APÁCZAI CSERE JÁNOS

MINT BÖLCSESZ.

Egy, már több ízben hallott és bizonyos alkalmom előfordultakor még most is hallható vélemény szerint, Apáczai Csere János azon hazafiak sorába tartozik, kikről a magyar irodalom történetének lapjai mindenkor meg fognak emlékezni. Magasztaló vagy gáncsoló legyen-e mindig e megemlékezés, a hallottak után nem tudhatni; mert erről az érintett vélemény emberei nem szoktak öszhangzólag itélni. Pedig épen e pontnak tudására van legnagyobb szükségünk, miután tagadhatatlan, hogy nem az elvontan vett megemlékezésben, hanem a megemlékezéskor kimondott ítélet határozottságának okaiban rejlik az erő, mely a megemlékezést az irodalom történetére nézve becssúlyossá teszi.

Nézetünk szerint Csere János megemlítésekor a magasztalásnak épen úgy van helye, mint a gáncsolásnak. Sem ennél sem amannál nem kell tartanunk a szükségelt okok hiányától. Azt pedig különösen, hogy mind a két oldal érvei számba vétessenek, az irodalom történetének óhajtott teljességén fölül az igazságosság is parancsolja.

Ez világos, és mégis vannak, kiknél a követelő indokok egymástól való elszakasztása veti meg a ho-

zandó ítéletek egyoldaluságának alapját. Némelyek Csere Jánost csak magasztalják, mások csak gáncsolják. Amazok benne a buzgó hazafiságon, a magyar nemzet elmaradása fölött bánkodó tudóson, az ifjuság valódi képzettsége után törekedő tanáron, a tudományok valamennyi ágára kiterjeszkedő vizsgálódón, meg a magyar nyelv gondos ápolóján és értékesítőjén kívül minden mástól elvonatkozván, az elismert magasztalást az igazságosság által követeltnek állítják. Ezekkel szemközt a másik félbeliek Csere Jánosban csak a bölcsészt látják, és mivel sem encyclopaediája sem logikácskája nem tünteti föl azt, a mit ők, a philosophia eszméjénél fogva, a philosophiai rendszertől várnak, gáncsolódnak, mert ezt az irodalom bölcsészeti oldalának érdekfolyása úgy követeli.

Ezek után az is világos, hogy itt a maga ítéletének igazságát mindenik fél bizonyos szükségességre való hivatkozás által indokolja. Innen a hatás, melylyel mind a két ítélet hódít. Ámde mivel az egyoldalú hódítás az előidézett következményekben sem tüntetheti föl az ohajtott teljességet: a higgadtabban gondolkodók méltán szükséglik az oly bírálót, ki az előbbieket egyoldaluságának meghaladása után a középuton jár.

Háromféle tehát a Csere Jánosra vonatkozó ítélkedés iránya. Oly jelenség, mely azt mutatja, hogy Csere János csakugyan figyelemre méltó egyéniség.

E helyen őt egyedül mint bölcsészt fogjuk tárgyalni.

A tudomány emberei között azok, kik a bölcsészettel foglalkodnak, három osztályt képeznek. Az

elsőre csupán azok tarthatnak számot, kik a philosophián belül új álláspont, elv, vagy módszer által időszakot kezdetek. A második osztály azokból áll, kik az előbbieket hiányait kiegészítik, tökélyeiket megállapítják vagy tovább fejlesztik, nézeteiket pedig több irányban értékesítik. A harmadik osztályban azokat leljük, kik semmiféle tanegészhöz nem ragaszkodnak kizárólag, hanem a mindenünnen összegyűjtögetett igazat külsőleg rendezik, fölvilágosítják, és ezt téve egy új időszakhoz utat egyengetnek. Az első osztály emberei rendszert alkotnak; a másodikéi a már megalkotott rendszert érvényre juttatják; a harmadikéi az elmélkedés szabadabb mozgásával egy újabb rendszer alapjának megvetését előkészítik.

Csere János, mint bölcsepsz, e három osztály közül fog valamelyikhez tartozni. Mielőtt ezen osztályt kijelelnők, hallgassuk meg az ő nyilatkozatát.

A Magyar Encyclopaediához függesztett előszóban ezeket olvashatni: „Non me cuiquam mancipavi, nullius nomen fero, multum magnorum virorum iudicio credo, aliquid et meo vindico. Nam illi quoque non inventa sed quaerenda nobis reliquerunt: et invenissent forsitan necessaria, nisi et superflua quaeissent. Auctores secundum Materiarum varietatem, quos sequor, hi sunt: in Metaphysicis Cartesius; in Logicis Ramus, Amesius; in Arithmeticis Ramus, Schnellius, Schonerus; in Geometricis solus Ramus; in Physica Generali Cartesius, Regius; in Astronomicis Copernicus, Cartesius, Regius, Phocylides, Alstedius, Scribonius; in Geographia, Hydrographia, Musica Alstedius; in Meteoris Cartesius, Regius, Scribonius; in Anthropologia Scribonius, Regius; in Me-

dicina solus Regius; in Zoographia Regius, Scribonius, Alstedius; in Mechanicis Alstedius, Amesius, Metius; in Ethicis, Oeconomicis, Politicis, Juridicis, Theologicis Fennerus, Amesius, Althusius; et in Grammatica generali Ramus, in speciali puta Graeca, Latina idem; Hebraea cum Dialecticis Martinus, Arabica Erpenius; in Rhetorica Generali Talaeus; speciali Graeca, Hebraea, Arabica varii; Latina vero Talaeus. Imitari hos decrevi, hisque, aperte dico, plurimum debeo, nam in meum usum ex illis plurima transtuli.“

Ezen idézet mutatja, hogy Csere János a bölesészet harmadik osztályából való. Nem alkotott újrendszert, sem a mástól átvettnek nem szerzett nagyobb érvényességet; hanem azt, a mit magnorum virorum ítélete után credidit, és azt, a mit saját ítélete szerint igaznak talált, szorgalmasan fölhasználta. Nem szolgailag azonban, mert nyíltan kijelenti, hogy et meo iudicio aliquid vindico. Szóval, mint bölesész is eclecticus volt.

Midőn ezt tétovázás nélkül kimondjuk, legkisebbet sem akarunk Csere János érdeméből levonni. Úgy vagyunk meggyőződve, hogy a tárgyyszerű méltányolás nem ismer személyválogatást. Kiemeli az ügy valódi állását, akárhol találkozánk vele; de épen azért, sohasem lehet tőle azt követelni, hogy a személy működésének nyilatkozatait a személy ismertető tükrének ne tartsa. Csere János dolgozatai, melyek szellemi munkálkodásának tanúi, határozottan mutatják, hogy eclecticus volt.

Midőn azonban ezt kimondjuk, tiltakozunk azon vélemény ellen, mely az eclecticismust a philosophiá-

nak határai között csak silányolni tudja. Az ilyféle viselkedés tévúton jár. Az eclecticismus ott sem szükködködik valódi becs nélkül. Oly szükséges az ott, mint a dogmatismus, scepticismus és criticismus. Sőt, ha teljes, ezek közül egyet sem nélkülöz, nem is nélkülözhet. Nem bélyegzi ugyan ő a philosophiai rendszer tartalmát, de igen azon módszert, mely a rendszer kialakításakor alkalmaztatott. Méltó tehát, hogy akkor, midőn a vele foglalkodó egyénről és a foglalkodás minőségéről van szó, az ő titkai se hagyassanak figyelem nélkül.

Az eclecticismus titkai azon szabályokban keresendők, melyeket ő a tárgyakkal való bánás pozitív, negatív és concret oldalainál, vagyis ama különleges módejtéseknél foganatosított, melyek szerint a talált igazat elsajátította és fölhasználta; a talált nem-igazat megczáfolta, és elvetette; a két mód együttes alkalmazása által pedig a gondolkodás azon mozgalmát előidézte, mely a kiegyenlítendő ellentétek egymáshoz való közelebbítésének egyik szükséges föltéte. Csalódás az, mely azt hirdeti, hogy az eclecticismus a philosophián belül nem egyéb, mint elméleti sinlődés. Lehet ugyan azzá, ha szabályait egyedül a léhalkodó önkénytől kölcsönözi: de az ily eset is egyik azok közül, melyeket az eclecticismus mi-volta nem eredményez szükségképen. Megvan tehát az eclecticismusnak is az ő becsé.

De hogy Csere János működését ez oldalról annál biztosabban fölfoghassuk, minden más előtt azon ismeretkörbe kell magunkat áthelyeznünk, melybe mi őt már behelyeztük. Azt mondtuk a többi között, hogy itt őt egyedül mint bölcsest fogjuk tárgyalni:

és így azon ismeretkör, melybe őt behelyeztük, azon-egy a philosophia körével.

A philosophiát belszükségű fejlődése teszi azzá, a mi. A ki e fejlődésnek átvizsgálásakor az egymást fölváltó tényadatok elszigetelt fölfogásán fölülemelkedvén, azon összefüggésbe is behatott, mely a tényadatok között előfordul: világosan meggyőződhetett arról, hogy ott nem látszólagos, hanem valódi élettel találkozott.

Annak, a mi él, története van; a minék története van, ellenmondó állapottal látszik küzködni. Nem az még, mivé lennie kell; és mégis az, mert önvalósította fejlődésének folyamatán keresztül csak azt hozhatja napfényre, a mivel már bir. Ez azt mutatja, hogy mindenik élőben van valami, a mi saját történetének folyamításával önmaga tesz saját belsejének mivoltáról bizonyosságot. Három oldala van tehát mindenik élőnek: az, mely önmagáról bizonyosságot tesz; az, mely a bizonyoságtételre eszközül szolgál; végre maga a bizonyoságtétele. Az első oldal szervezőnek, a második szervezetnek, a harmadik szervezésnek szokott neveztetni. A szervezet változásoknak van alávetve. De honnan e változások? A szervezéstől nem lehetnek; mert a szervezés azon működés, mely által a szervező a szervezetet megvalósítja. Ha tehát a szervezet változik, e változásnak valódi okát a szervezőben kell nyomozni. De gondolható-e, hogy az, a mi változást idéz elő, akkor, midőn e változást előidézi, önmaga ne változzék? Teljességgel nem; mert a változtató a változást csak úgy idézheti elő, ha akkor,

midőn e változást előidézi, önmaga is alakot vált. Minek következtében az előidézett változás tükör azon alakváltás irányában, melyen a változás előidézésekor önmagát tevő változtató önmagán belül sajátterejűleg keresztül ment.

Ha tehát a philosophia történetében valódi életnyilvánítással találkozunk, ott sem hiányozhatik a szervező, a szervezet és a szervezés. Szervező a philosophia eszméjében önmagát fölfogó és tevő emberi szellem; szervezet a philosophiai rendszer; szervezés a philosophálás. Az önmagát philosophálva fölfogó és tevő szellem philosophálva fejti önmagából elő azon rendszert, mely philosophiai rendszernek neveztetik. Következőleg a philosophiai rendszerekben mutathatni föl azon részorganismusokat, melyekben és melyek által a philosophia nagy organismusa megvalósul.

Valamint bármily organismus, úgy a philosophia nagy organismusa is csak lényeges viszonyai között lehet azzá, mivé lennie kell. Mivel pedig a philosophia az emberi szellemnek szabadon előhozott szüleménye: nem birhat lényeges viszonyokkal, melyek a szelleméitől különbözők volnának. E viszonyok ismerete mindenkor nagy fontosságúnak találtatott. És valóban, ha valaki e viszonyok minősége iránt egykedvűséggel viseltetik, alig fog valaha szerencsésen keresztül vergődni ama nézetbeli ködrétegeken, melyek a philosophia tárgya körül boronganak. Innen azután az a bizodalmatlanság vagy megvetés, mely eleinte csak a philosophia, későbbben az emberi szellem egész birodalma ellen szokott berzenkedni.

E szellem élete három lényeges viszonyról tesz bizonyosságot. Viszonyban áll ugyanis *a)* a természet-

hez, b) az emberiséghez, c) az istenséghez. A philosophia tehát csak e viszonyok határai között képes igazán mozogni. Ha e viszonyok között az érintett tárgyak eszméi közül valamelyik középponti hatalommá lesz, azon álláspont érvényesítettik meg, mely a philosophia életfejlődésén belül időszakot létesít. Hogy az ily tulajdonságu álláspont csak három lehet, az eszmék száma mutatja. De legyen bár melyik eszme középponti hatalomra emelve, a közöttük létező viszonymnál fogva, egyik sem fog a philosophiai alkotmányban érvényesség nélkül szűkölködni. Más mindamellett a középponti, más a többi eszme érvényességének állapota. A középponti határozólag lép föl, a többi alárendeltségben tartatik.

Innen amaz elnevezések, melyek a philosophia időszakainak biztosabb megkülönböztethetése végett folyamatba hozattak. Hallhatók ugyanis e kitételek: philosophia physio- vagy cosmocentrica, philosophia theocentrica, philosophia anthropocentrica. Az elsőnek középponti hatalmát a természet, a másodiknak az isten, a harmadiknak az ember eszméje teszi. A hajdankor mindazt, a mit az istenről és az emberről tudott, a természeteszmenek fölfogásától függesztette föl. A középkorban az emberre és a természetre vonatkozó ismeretek az isteneszmétől kaptak határozottságot. Az újkor az embereszmenek minden oldalra kiterjesztendő meghatályosítását tűzte ki magának föladatúl.

Csere János az újkor philosophiai vívmányainak ápolói és terjesztői közé tartozik.

Az újkor philosophiáját közvetlenül a középkori, közvetve a hajdankori előzte meg. Lehetetlen ugyan, hogy az utóbbi fejlemény az előbbiek ismerete nélkül alaposan átértethessék; az előbbiekre való hosszas kiterjeszkedés itt mégsem lenne a maga helyén. Tehát néhány mozzanatot csak a föladat szövedékének tekintetéből.

A hajdankor philosophiájának főbélyege a naturalismus, mely kitétel helyett azonban némelyek a realismus szót is szokták használni. Találkozunk ugyan a philosophia történetlapjain e kitételekkel is: materialismus, hylozoismus, mechanismus, dynamismus, sensualismus, intellectualismus, pantheismus, theismus, universalismus, individualismus, objectivismus, subjectivismus, és másokkal: de találkozunk bármelyikkel, annyi bizonyos, hogy az azokhoz csatolt fogalmak sohasem szabadultak ki a természeteszme középponti uralkodása alól. Miután az ionismus-, pythagoreismus- és eleatismuson keresztül tetőpontjáig jutott objectivismus a sophismus csapodárkodásának közbejöttével megerőtlenítettett, a subjectivismus, mely Socratesben találta fel valódi megalapítóját, néhány fejlődésfok meghaladása után, az emberi ismeret bizonyosságát tagadó scepticismusba ment át. A harmadik korszakot az alexandriai iskola képviselte. Ez, a benne fölmerült mozzanatokhoz képest, különbféléképen jellemeztetik. Vannak, kik tanaiban a platonismusra, mások, kik a pythagoreismusra találhatnak. Hogy az eclecticismushoz nagyobb mértékben szított, az iránt már csak azért sem támadhat kétség, mert ezen iskolában, a nyugati és keleti tan-
elemek összeolvasztása miatt, a hajdankor philoso-

phiája bevégeztetett, a keresztény philosophiának létesülése ellenben előkészítettett.

A keresztény elv diadalma hosszú időbe és nagy küzdelembe került. Minden legkisebb térért viaskodni kellett. A viaskodók seregében a legdicsőbb osztályrész az egyházatyáknak jutott. Küzdöttek az igazságért, mint senki más nem. A ki ezt tagadni merné, önmaga fölött törne pálczát. A ki munkáikat olvassa, álmélkodni kénytelen ama roppant erőn, mely buzgalmokat folytonosan éltette. Valódi oszlopok az igazság nagy épületében. Méltók, hogy érdemeik az utóknak ösztönévé váljanak. A sok között van különösen egy, kit most nem lehet hallgatással mellőznünk. A kitűzött feladat parancsolja, hogy őt megemlítsük. Ezen egyházatyia szent Ágoston, kinek munkái legelőször tüntették fel azon elvet, mely későbbben Cartesius által megállapítva, Csere János által pedig elfogadva lőn. És így szent Ágoston az a középkori philosophiát előkészítők között, ki az újkor philosophiájának elvét legelőször kimondotta.

De a kimondott elv, a szükséges föltételek hiánya miatt, nem válhatott már akkor időszakot alapító elvvé. Szent Ágoston korának más rendeltetése volt. Minden más előtt a tért kellett valamennyi oldalról megtisztítani, hogy a kereszténység elve a pogányság helyén minél mélyebb gyökeret verhessen. Miután ez megtörtént, a fejlesztés kora állott be. Olykor, melyben a theologiai mozgalmak mellett a philosophia sem maradhatott mozgás nélkül. Mozgott tehát ő is, de az ő mozgása mindig alárendelt volt. Az elsőség a theológiát illette. Az ebben megvitatott és közösen megállapított isteneszme a philosophián

belül is középponti hatalommá lett. Innen a theocentrismus.

Három volt különösen, ami ekkor a philosophiát különböző irányokra vezette: a személyes istenség, az örök igazságok, és az istentől elesett ember. A végetlen istenség az örök igazságokat a véges embernek a végből jelentette ki, hogy az magát saját végcéljának irányában azok szerint tökélyesítse. Követelmény, mely az ember fölfogási képességét minden oldalról túlszárnyalta. Ezt érezvén, elfogadta a vele közlött igazságokat, de a nélkül, hogy azokat bizonyos, előre megkülönböztetett ismereti formákba öntötte volna. Elfogadta közvetlenül kényszerítve annak tekintélyétől, a ki által vele közölve voltak. Érzésileg és szemléletileg egyesült az őt átható igazsággal. Ez hozta elő a középkori mysticismust.

A közvetlenség e korszakát a dialecticai tudásé váltotta föl. Miután az adott tartalomtól áthatott, a külső mozgalmaknak közepette pedig bizonyos önállóságig fölvergődött emberi szellem érezte, hogy az ily módon benne fölidézett állapot rá nézve nem lehet mindenképen rendeltetésszerű: annak szükségét is érezte, hogy az adott tartalmat ő is áthassa. De hogyan? Ez volt a kérdés, mely akkor az elméket leginkább nyugtalanította. A tartalom az örök igazságokban adva volt; de mi a tartalom, ha azt az elme bizonyos formák segítségével el nem sajátítja és át nem érti? Adottság, mely a külsőségnek és idegenségnek bizonyos színezetét mindig magán hordja. Hogy az adottság az érintett külsőség és idegenszerűség miatt ne hasson mindig az emberi elmére nyomasztólag, formák után kellett nyomozódnia, melyek őt az adott

tartalom irányában függetlenné tegyék. De hol keresse az ily formákat? Az emberi elme saját fejlettségén belül nem jutott még annyira, hogy az adott tartalomban benlevő lényeges formákat elleshette és átérthette volna. Másutt kellett tehát azokat keresnie.

De hol? Az istenen, adott igazságokon és önmagán kívül nem volt más, a mihez fordulhatott volna. Az istenhez és az adott igazságokhoz nem fordulhatott formát keresőleg, mert azok, a theológiának állapítványai szerint, az emberi elmének irányában megfoghatatlanok valának. Önmagához kellett tehát fordulnia, hogy formákhoz jusson, melyek őt a rá kényszerítőleg ható tartalom alól némileg fölszabadítsák. Teljes fölszabadulásról szó sem volt, mert ilyesmiről az örök igazságok üdvösítő voltát érző és az azok kinyilatkoztatójának csálhatatlanságát hívó ember nem is álmodhatott. Csak némileg akart fölszabadulni, és ezt joggal vélte követelhetőnek, mert az igazságok épen azért adattak neki, hogy szellemének valódi birományaivá legyenek. De lehet-e a szabad szellemnek valódi birományává az, a mit ő maga gondolkodva el nem sajátított? Nem. Gondolkodási formákra volt tehát szüksége, hogy ezek alkalmazásával az adott tartalom szabad elsajátítását végrehajthassa. A gondolkodási formákat Aristotelesnél találta föl. A középkornak ez irányban mozgó philosophiája scholastica philosophiának szokott neveztetni.

Főddolog volt ezen belül a gondolkodás formáival való foglalkodás, melyben utóbb annyira megtetszett magának, hogy a lények valólagos megismerését majdnem egészen háttérbe szorította. Innen a logikai formalismus diadalmaskodása, melynél fogva

utóbb csaknem egyedül az tartatott igazán megismertnek, a mi a logikai formákba beerőszakoltatott. Ha az ilyféle bánásmód ellen több felszólalás történt, az igen természetes volt.

Fölszólaltak pedig különösen a mysticusok, eclecticusok és a scepticusok. A mysticusok rosz néven vevén, hogy az örök, változhatatlan igazságok az önkény szerint galyabított logikai formák által valódi érvényességüktől megfosztatnak, még inkább bemélyedtek a közvetlenül szemlélt és érzett örök igazsággal való egyesültségbe. Az eclecticusok látván, hogy az üres formák kedvéért a létezők valódi létének behatóbb vizsgálása elhanyagoltatik; hogy az ítéletek hozásakor a tárgyak objectiv igazsága számba sem vétetik; és hogy az, a mi bizonyosságnak neveztetik, a szórszálhasogatási formák szövedékeskedésének áldoztatik föl: önállólag kezdetek az igazság dolgában eljárni. Még nagyobbá lőn azok bátorsága, kik, miután a divattá vált szórszálhasogatások eredménytelenségéről meggyőződtek; az igazság megismerésének és a bizonyosság megszerzésének irányában pedig mindenkép biztosító alapra nem találtak: azon scepticismusnak engedtek, mely az aristotelesi formáknak megerőtlenítése vagy elvetése után majdnem minden iránt, a mi igaznak tartatott, tagadólag viselkedett.

Ily eredményt mutatott a középkori philosophiának fejlődése. Iránysokaság, melynek szálai majdnem egészen felszabadultak a középpontnak letartóztató tekintélye alól. A dialektika, mint haszontalan szórszálhasogatásokkal való foglalkodás, üldözőbe vétetett; az értelmes szemlélődésbe mélyedt mysticismus az

értelmi fölvilágosodás ellensége gyanánt tekintetett; az eclecticismus, mivel a középkori theocentricismus mellett a hajdankori physiocentricismusnak túlzásig látszott kedvezni, gyanús szemmel nézetett; a scepticismus pedig, mint minden positivumnak megingatója, minden kitelhető módon kárhoztattatott.

Ezek így létében legkevesebbé sem csodálhatni, ha a tudományok iránti bizodalom csökkent, és különösen a bölcsészeti képzettség ellen fordított kikelések megszorodtak. Montaigne, miután az ész az érzékek, az ösztön és a természet alá rendelendőnek ítélte, azt tanácsolá az embernek, hogy az állathoz hasonlóvá lenni törekedjék. Sanchez az annyira divatba jött dialektikát Circének nevezte, ki követőit szamarakká változtatja. Szóval, a tudományoskodás eredményével való megelégedetlenség közönséges, a valami jobb utáni sóvárgás egyetemes volt.

Így lön előkészítve a philosophia történetének harmadik időszaka. A szent Ágoston által kimondott elv érvényesülhetésének föltételei valókká, az általuk életmozgásra segített elv hatása pedig középpontivá lett. Az újkor philosophiájának, a már meghaladt időszakok ellenirányai miatt, fölötte nehéz földadt jutott. A hajdankor a személytelen természetnek hódolt meg, midőn az igazság ügyében teljesen kielégítő nyugpont után nyomozódott; de a természet határai között mozgó ész az általános személyiség tiszta eszméjéig föl nem emelkedhetvén, a teljesen kielégítő nyugponthoz sem juthatott. Fáradtságának egész jutalma a meggyőződésen nyugvó sóvárgásban állott. A középkor a személyes istenség adott eszmé-

jét és a természetfölöttileg kinyilatkoztatott örök igazságot közvetlenül elfogadta ugyan; de a helyett, hogy azt, a neki megfelelő formák segélyével, önmagával közvetítette volna, vagy a közvetlenségen belül maradt, vagy a végetlen tartalomra nézve külső formákkal játszadozott, vagy a tartalom elszigetelten tartott mozzanataik között eclecticitétovázott, vagy a kiüresítő scepticismusban találta legfőbb örömét.

A harmadik időszaknak lett föladatává, hogy mindazt észszerűleg megérvényesítse, a mi az előbbieken igaz, és mindazt észszerűleg eltávolítsa, a mi az igazzal ellenkező volt. A mysticismusnak irányában meg tartozott mutatni, hogy a személyes istenségnek és az örök igazságnak forrása a philosopháló szellemen belül is föltatálható levén, a közvetett ismeret tárgyai közé is besorozható. A schoластиcai formalismus irányában meg tartozott mutatni, hogy az emberi szellem oly gondolási formákkal is el van látva, melyek az örök tartalomra nézve nem külsők, hanem igazán belsők. Az eclecticismus irányában meg tartozott mutatni, hogy az emberi szellem criteriumokkal is bír, melyek az igazság nyomozásakor biztosan alkalmazhatók. A scepticismus irányában pedig meg tartozott mutatni, hogy a bizonyosság az ismeretek határai között nem pusztá szó, hanem valóság. Ezekből áll körülbelül az újkor philosophiájának föladata.

Cartesius volt az, ki e philosophiának ügyét legvilágosabb és leghatározottabb tudattal felkarolta. És mivel Csere János, mint bölcész, Cartesius nyomdokait követte: legtanácsosabb eljárásnak látszik, ha őket itt egykét tanpont megemlítésekor, együttesen tárgyaljuk.

Cartesiusnál a többi között ezeket olvassuk.
 „Quoniam infantes nati sumus et varia de rebus
 sensibilibus judicia prius tulimus, quam integrum
 nostrae rationis usum haberemus, multis praepiudiciis
 a veri cognitione avertimur, quibus non aliter vide-
 mur posse liberari, quam si semel in vita de iis om-
 nibus studeamus dubitare, in quibus vel minimam
 incertitudinis suspicionem reperierimus. Nunc itaque
 dubitabimus inprimis, an ullae res sensibiles aut
 imaginabiles existant, primo, quia deprehendimus,
 interdum sensus errare, ac prudentiae est, nunquam
 nimis fidere iis, qui nos vel semel deceperunt, deinde
 quia quotidie in somnis innumera videmur sentire
 aut imaginari, quae nusquam sunt, nullaue sic
 dubitanti signa apparent, quibus somnum a vigilia
 certo dignoscat. Princip. Phil. P. I. N. 4.

Csere János Magyar Encyclopaediája első Részé-
 nek 1-ső cikkében ezek így adatnak elő: 1. Mivel
 gyermeki állapotban születettünk, és a megérezhető
 dolgokról sokféle ítéleteket töltünk, minek-előtte a
 mű okosságunkkal egészen élnénk, a sok eleve való
 ítéletekkel félen fordítottunk az igaznak megismeré-
 séről; 2. Melyektől meg nem szabadulhatunk semmiké-
 pen, hanem ha egyszer életünkbe minden tudomány-
 béli dolgokról igyekezünk kételkedni, valamelyek-
 nek bizonytalanságok felől, csak kevésbé gyanakodha-
 tunk is. 3. Kételkedhetünk azért, ha vagy-on-e volta-
 képen azok közül valami, a melyeket mi érezünk vagy
 képzünk. 1. Mivel tapasztalván megtapasztaltuk,
 hogy az érzékenységek gyakorta megcsálnak, okos-
 ság pedig soha annak felette nem hinni, a ki minket
 avagy csak egyszer megtréfált. 2. Mert naponként

számtalant láttatunk álmunkban érzeni vagy képzeni, a melybe semmi sincs; nincsen is az ilyen formán kételkedőnek semmi bizonyos jele, melylyel álmát inmettétől bizonyosan megkülönböztethetné.

Sic autem rejicientes, írja továbbá Cartesius, illa omnia, de quibus aliquo modo possumus dubitare, ac etiam falsa esse fingentes, facile quidem supponimus, nullum esse Deum, nullum coelum, nulla corpora, nosque etiam ipsos non habere manus, nec pedes, nec denique ullum corpus, non autem ideo nos, qui talia cogitamus, non esse — Princip. Phil. P. I. N. 7. — animadverti, me, quia caetera omnia ut falsa sic rejiciebam, dubitare plane non posse, quin ego ipse interim essem. De Meth. p. 28.

Ezek az Encyclop. I. K. 2. §. így olvashatók: Így kételkedvén azért, egy először könnyen feltehetjük, hogy se Isten, se ég, se föld, se semmi test ne legyen, és hogy magunknak is se kezünk, se lábunk, se semminemű tagunk ne legyen: mindazonáltal, hogy mi magunk, a kik így gondolkodunk és kételkedünk, semmik ne volnánk, azt semmiképen meg nem engedhetjük, mivel magával ellenkeznék, ha azt vélnők, hogy a mi gondolkodik, azonba hogy gondolkodik, ne légyen.

Cartesius így folytatja: Ac proinde haec cognitio ego cogito, ergo sum, est omnium prima et certissima, quae cuilibet ordine philosophanti occurrat Princip. Phil. P. I. N. 7.

Csere János ezeket — ugyanott — így adja elő: Minckéért ez: Én gondolkodom, azért vagyok; minden megtudható dolgok között legelsőbb és legbizonyosabb.

Legyen ennyi elég az összehasonlításból. Láthatni belőlük, hogy Csere János Cartesiust csakugyan nyomról nyomra követte. Mindegy, akár Cartesiusból, akár Cseréből idézzünk. Az, a mi eredeti gondolatmenetnek szokott neveztetni, az utóbbinál sehol sem fog előtűnni. Ámde mivel éppen rá vonatkozólag értekezünk, álljon itt néhány tétel az Encyclopaediából. Különösen

1. Mivel a természet világa tanítja, hogy a semminek semmije nincsen; azért valahol valami mineműséget találunk, ott valamely valóságos dolognak is kell lenni, és mennél több mineműséget találunk valamely dologban fel, annál világosabban ismerjük mű azt meg.

2. Hogy peniglen a mű elménkben többet találjunk affélét föl, mint akármely egyéb dologban is, bizonyos; mert semmisem cselekeszi azt, hogy valamit egyebet megismerjünk, a mely sokkal bizonyosabban a mi magunk elméjének ismeretire minket ne vinne. Minek okáért könnyebb az elmét hogy legyen és mi legyen megtudni, mint akármit egyebet.

3. Az elme legelsőbben is talál magában sokféle dolgoknak képzéseiket, melyeket valameddig csak nézell, és semmit magán kívül azokhoz hasonlót nem állít vagy tagad, meg nem csalattathatik.

4. Kik közöttül egyik, egy végzetetlen értelmű, hatalmu és tökéletességű állaté (ki Istennek mondatik), melynek létele teljességgel szükséges, megmásolhatatlan és örökké való, nem úgy, mint a többi, kik csak meglehetősek és megtörténhetők.

5. Az Isten bennünk találtatott képzésében oly megmérsékelhetetlen tökéletességet találunk, ha jól

gondolkozunk fölöle, hogy lehetetlen legyen teljességgel, annak mástól belénk oltattatása, hanem csak attól, a kiből minden tökéletességnek teljessége van, azaz, az voltaképen levő végzetetlen Istentől.

6. Mi egyedül attól vagyunk, a kiből minden tökéletességek megvannak, azaz, az Istentől.

7. Az Isten örökké való, mindentudó, mindenható, minden jósnak és igazságnak kútfeje, minden világosságnak adója, úgy annyira, hogy teljességgel ellenkeznék magával, ha minket megcsalna.

8. Minek okáért a természetnek világa és az Istentől nekünk adatott ismereti tehetség, soha semmit nem érhet meg, a mely igaz nem volna, a mennyiben ő azt megéri; azaz, a mennyiben ő világosan és megkülönböztetve veszi azt észébe.

9. És így minden kételkedéseink füstbe mennek; mert ha megcsalatunk is néha ítéletünkben, nem más, hanem magunk vagyunk az oka, melyet könnyen eltávoztathatunk, ha meggondoljuk, hogy a mű megcsalattatásunknak nem az értelem, hanem az akarat az oka.

10. A világos értésen oly ismeret értetik, melylyel a megértett dolog a figyelmes elmének nyilvánvalóságos és mintegy jelen való. A megkülönböztetett pedig az, mely midőn világos, minden egyéb dolgoktól úgy elvonattatott, hogy semmit világosnál egyebet magában be ne foglaljon.

11. Ezekből megpróbáltathatik az is bizonyosan, hogy a természeti testes dolgok valójába legyenek.

Vessünk ezek után behatóbb pillantást azon mozzanatokra, melyek az újkor philosophiájának alapvetését kiválólag jellemzik.

E philosophia tulajdonképeni megalapítójának Cartesius tartatik. De miért, ha bizonyos az, hogy e philosophia elvét már Sz. Ágoston kimondotta? Azért, mert Cartesius volt az, ki e philosophia elvéül és rendszerének kezdetpontjául a kételkedést fogadta el.

Így szól a többi között: *Animadverti jam ante aliquot annos, quam multa ineunte aetate falsa pro veris admiserim, et quam dubia sunt, quaecunque istis postea superexstruxi, ac proinde funditus omnia semel in vita esse evertenda, atque a primis fundamentis denuo inchoandum, si quid aliquando firmum et mansurum cupiam in scientiis stabilire. Meditat. de prima Phil. p. 5.*

Cartesius nézete szerint mindaz, a mit a gondolkodó ész át nem vizsgált, pusztá vélemény, melyet vagy a nevelés befolyása, vagy idegen tekintély, vagy az érzékek változásai hoztak elő. Minthogy a vélemények igazságáról biztosítottakká nem lehetünk, azok az ismeretek közé nem soroztathatnak. Még a nyilvánosnak ítélt igazságnál is megtörtént már, hogy tévedés rejtett alatta. Sőt az sem állítható mindenképen, hogy a különben mindenható Isten az embert csalódásra nem teremtette.

Következőleg minden, a mi adva van, bizonytalannak tartandó, minden kétségbe vonandó. És így ezen általános bizonytalanságban áll a philosophia negatív kezdete.

Csalatkoznék, a ki e kételkedést a subjectiv kételkedéssel, vagyis a bizonyosság és bizonytalanság

közötti ingadozással azonegynek tartaná. Cartesius a kételkedést a szó legszorosabb értelmében veszi. Akármi legyen az, a mi adva van, lehet igaztalan: következőleg minden adottság tagadandó. A philosophiai kétkedés philosophiai negatio. Nem ingadozó állapot ez, hanem határozott tagadás. Negatív bizonyosság. Semmi sem bizonyos, a mi kívülről adatott. Bizonyossága ez a bizonytalanságnak; oly bizonyosság, mely jogot tart ahhoz, hogy mindazt, a mi a gondolkodó ész által még átvizsgálva és megítélve nem volt, bizonytalannak, igaztalanak tarthassa.

A gondolás csak úgy lesz igazi gondolássá, ha magát a kétkedés által minden adottságtól megtisztítja. Így jut az önbizonyossághoz. Ez mutatja, hogy a kétkedés negatív bizonyossága azonegy a gondolás pozitív bizonyosságával.

De ha a gondolás minden külső léttől megtisztul, nem maradhat egyéb hátra, mint a gondolás igazi léte: minek szükségképeni folyománya a „cogito, ergo sum.“ A kétkedés negatív bizonyossága a gondolás pozitív bizonyosságába megy át. Ha tehát a „de omnibus dubitandum“ negatív kezdetét tévé, úgy a „cogito ergo sum“ pozitív kezdetét teszi a philosophiának. Azért mondá Cartesius: „Ac proinde haec cognitio: ego cogito, ergo sum, est omnium prima et certissima, quae cuilibet ordine philosophanti occurrit.“

Különösen megjegyzendő, hogy e tételben „cogito, ergo sum“, mely annyi, mint „ego sum cogitans“, a gondolás és lét közvetlenül azonosak. És a gondolás és lét ezen azonosságában lehet felmutatni amaz alapgondolatot, mely az újkor philosophiáján

határozólag keresztül vonul. Cartesius szerint a tételek ezen legbizonyosabbikától függ minden más ismeretnek bizonyossága, valamint a bizonyosságnak criteriuma is, mely a világosságban és a határozottságban áll. Mindaz bizonyos, a mit világosan és határozottan megismerünk, vagyis, a mi az ész előtt oly világos és határozott, mint ez: *cogito, ergo sum*.

Ahhoz azonban, hogy az igazság megismertethessék, a bizonyosság ezen elve nem elégséges. Ehhez valami objective igaz kívántatik. Cartesius ezt a belénk oltott Isteneszmében találta föl.

Mik után ítélve, Cartesius rendszere egy mozzanatot sem hagy érintetlenül azok közül, melyek az újkor philosophiai föladatának megfejtésekor alapul szolgálhatnak.

Az előhozottakból eléggé láthatni, hogy Csere János a gnoseológiában Cartesiusnak mindenben hív követője volt.

Magyar Logikácskájában, melyet, miként mondja, a kicsindedek számára irt, és Fehérvárott 1654-ben közre bocsátott, ép oly hív követője volt Ramusnak. E Logikácskához van csatolva egy dolgozat ily czím alatt: Tanács, melyet Joachymus Fortius ad Apáczai János által egy tanulásába elcsüggedt ifjunak. A munka Rákóczy Ferencznek, a méltóságos fejedelmi Felségre választott nagy reménységű Ifjunak, van ajánlva. Előszavában a többi között ezeket mondja: „Állapotom megsejmelvén annak okáért egyebet e munkáimnál nem találék egy először, a miben Nagyságod gyönyörködhetnék mostani idejé-

hez képest. Holott elsőben a Ramus Logicáját magyarád irván le, szép könnyű és többnyire gyermeki példákkal világosítottam meg: a másikban pedig a Fortius nyomdokát követván, az ifjúságot a szorgalmatos tanulásra igyekeztem felindítani.“

Logikácskájában a philosophia alatt azon tudományt érti, mely az embert bölcsesé teszi. Szerinte a philosophiának hat része van, úgymint: a grammatika, rhetorika, logika, matematika, physika és theologia. A logikát így határozza meg: A Logika oly tudomány, mely megtanít a dolgoknak közönséges tekinteteknek feltalálására és azoknak jól megítélésére. Az egész két részből áll: az első a tekintetekről, a tekintetek egybefoglalásáról szól. Vagy, a mostani terminologia szerint, szól a fogalmakról, ítéletekről és a következtetési formákról. Az ontologiai kategóriák együtt adatnak elő a logikai formákkal. Az egész gyakorlati álláspontból van tartva, miként Ramusnál, kiről tudva van, hogy a scholasticai abstractiók megtámadója és üldözője volt.

Ugyanezeket olvashatni az Encyclopaedia második és harmadik Részében, hol azonban már Ramuson kívül Amesius is követte.

Sem itt, sem amott nem találkoznak azon mozzanatokkal, melyek a Logika fejlődésére befolyást gyakoroltak.

Az Encyclopaedia ötödik Részében egy toldalék csatoltatott a testes dolgoknak módjaikról. E toldalékban ezek állanak: Ekkédig a mennyiségről, mely a testes dolgoknak állatját teszi, és ez az által elosztható és különb különb szabásu. Következnek annak tulajdon tekintetei. A tulajdon tekintetek, avagy

azoknak közönséges módjaik avagy részeik. Azoknak közönséges módjuk a mozgás és az elhelyeztetés. A mozgásnak első oka az Isten, a ki a testes dolgot mozgással és nyugvással kezdetben együtt teremtette, és a mennyit akkor abba beadott, annyit tart mostan is meg benne, jöllehet az annak minden részeiben ottan ottan elváltozzék. Egy helyben, egy uttal több test be nem foglaltathatik, mint más uttal. A testes dolgoknak csak egy megoszolhatatlan részecskéje sincsen. A világnak vége schol sincsen. Akárminemü rendbeli test is csak azonegy dologból áll: még ha számtalan sok világ volna is. Nemis lehet peniglen több világ, mivel ez, mindazokat a képezhető tágasságokat betöltötte, a melyekben annak lenni kellene, s nincsen is mű bennünk más oly dolognak képzése, melyből az állhatna.

Az időről közönségesen szólni tartozik a dolgoknak közönséges tekintetei között a hozzá adotakra, nevezetesen pedig az égi dolgok után, mivel azok határozzák azt meg, és állatját azoktól veszi. Mivel az, a dolgoknak elmúlt, jelenvaló és következő lételemegmaradása.

Láthatni az idézetekből, hogy Csere János bölcsészeti természettana a mechanismus határai között mozog.

Az Encyclopaedia hetedik Részének XXVIII. §. a tapasztalati psychologia tételei soroltatnak elő. Embernek azon lelkes állat mondatik, melynek elméje vagyon. Czikkely, mely az indulatok jellemzésén kívül valami figyelemre méltót nem foglal magában.

A tizedik Rész az ember magaviseléséről érteke-

zik: A magaviselésnek, mondja szerzőnk, két részei vannak: a jóra való indulat, és annak megcselekedése. A jó indulat az akaratnak hajlandósága, melylyel a jól cselekedésre kész. A jó indulatnak megcselekedése oly munka, mely a jóra való indulatból származik.

Már csak ezek is mutatják, hogy Csere János, mint ethicus, az endaemonismus hívei közé tartozik.

Az Encyclopaedia tizenegyedik Része: Az Istentől és az ő dolgairól“ nyújt ismereteket. Itt különösen ezek olvashatók:

Az Isten önnön, a mint vagyon, senkitől nem ismertetik, hanem csak önnön magától; mindazáltal a mennyiben ő magát kijelentette az írásban, megismerhetjük őtet, de csak hátulról, nem színről színre, azaz csak példában, és a mi megfogásunkhoz képest. Az Isten magában élő lélek. Az isteni tulajdonságokból az Istennek oly tökéletessége jó ki, melylyel boldognak mondatik. Az Isten tehetsége, munkálkodása, vagy teremtés, vagy gondviselés. A teremtés az Istennek oly munkálkodása, melylyel a világot kezdetben mindenestől fogva semmiből igen jóvá csinálta. Az Istennek gondviselése oly tehetség (munka), melylyel az immár teremtetett dolgokra vigyáz mindenekben az ő akaratjának tanácsa szerint.

Ezek után ítélve, Csere János, mint theologus, a theismushoz szít.

Ezek teszik alapvonalait azon ismereti alkotmánynak, mely miatt Csere János bölcésznek szokott tartatni. Hogy eredetiséggel nem bírt, az két-

ségbe annál kevésbé hozathatik, mivel maga is megvallja. A magyar Encyclopaedia czímlapján Seneca 64. epistolájából ezeket hozza föl: Etsi omnia a veteribus inventa essent: hoc tamen semper novum erit, usus et inventorum ab aliis scientia et dispositio. Nem követeli a föltalálás érdemét; megelégszik azzal, ha a másoktól eltaláltak használási szándékból intézkedő előadójának tekintetik. Csere János valódi eclecticus.

Méltó-e tehát arra, hogy munkái közül azok, melyek a philosophiára vonatkoznak, a magyar tudományos Akadémia által külön kötetben kiadásának?

Mint böleselkedő nem hozott ugyan semmi újat napfényre, a már meglevőt sem világosította föl olyféle oldalról, mely a behatóbb fölfogásnak, átértésnek és megbírálásnak utat nyit; ámde mivel oly systema elvéhez ragaszkodott, mely épen elvének életrevalósága és kezelési módja által vetette meg alapját az újkor philosophiájának; továbbá mivel ama, nálunk még kellő figyelemre nem is méltatott elvet oly módon érvényesíti, és olvasóit ezen érvényesítés tartalmas menetéről oly nyelven értesíti, melyre a magyar mindenkor nemes büszkeséggel tekinthet vissza: értekező nézete szerint Apáczai Csere János csak ugyan méltó arra, hogy az említett külön kötet a tudományos Akadémia által közre bocsáttassék.

Horváth Cyrill.

MAGYAR LOGIKÁCSKA

MELYET

A KICSINDEDEK SZÁMÁRA

IRT

APÁTZAI JÁNOS

EGY A TUDOMÁNY DOLGÁBAN MEGKIVÁNTATOTT TANÁCSCSAL

EGYETEMBEN.

A Méltóságos

Fejedelmi Felségre

választott nagyreménységű iffiú

RÁKÓCI FERENCZNEK,

nékem kegyelmes Uramnak, mint esztendejiben, úgy az igaz vallásban, és az Fejedelmeket megékesítő szép tudományokban örvendetes nevedést, s a rajtunk való kegyesen uralkodásra sok esztendőket s hosszú életet kívánok.

Mioltától fogva, Kegyelmes Uram, hazánknak egyetlen egy ékessége, a dologhoz valamit sajdítani és a több keresztyén nemzeteket a magyar nemzettel egybe kezdtem hasonlítani: csudálkoztam erősen rajta, hogy a tudomány dolgában mindazoktól olyan messze maradtunk, úgy annyéra, hogy mikor más nemzet már fáradsági után jól meg is nyugutt, s magát bizonyos állapatra fogta, mű közüllünk többben akkor kezdnek rettenetes nagy költséggel, megállapadott idejekkora, idegen országokra tanulásnak okáért bujdosni. E gonosznak én a többi között három okait találván, tudniillik a jó, okos és hűséges tanítóknak, a jó tanítás módjának, és végezetre a magyar nyelven írott könyveknek (kiváltképen a melyek a scholai állapotot néznék) rettenetes szűk voltát; vékony tehetségem és az Úrtól nékem adott kicsin talentom szerént nagy igyekezettel kíván-

tam avagy csak egyiknek megelőzésére orvosságot keresni. És mivel az utólsónak találtam ártalmasabb voltát, legelőször is annak akartam mérget eloltani, mely dolog más úton mint lehetett volna, ha nem minden disciplínákat és tudományokat egy summában foglalván és a magyar nemzetnek szeme eleiben adván, én fel nem találhattam. Innen vagyon, hogy én, magam gyengeségével nem gondolván, a magyar Encyclopaediának írásához kezdtem volt, igyekeztven tehetségem szerint szegény édes nemzetnek megsegállítására, ha aranyat, ezüstöt avagy drágaköveket nem, bár csak lent és gyapjat bémutatni. Innen vagyon az is, hogy e két rövid és kicsin munkácskámot még oda fel laktomban irogattam volt. Gondolkodván azért a minapiban arról, mely nagy háládatlanságnak ítélnék az emberek, hogy én efféle dolgokban törvén fejemet, meg nem tekintém az én kegyelmes uramat, a kire Erdélynek s Magyarország részeinek vagyon szeme függesztetvén, a kitől e földiekben a Nagyságod Méltóságos és Fejedelmi Felséggel tündöklő Atyjai után, országostól a mű békeségünk és előmenetelünk egyedül függ; a kinek a tudomány dolgában elősegítésében mind országostól igyekeznünk kellene, hogy oztán onnan mindnyájunknak tudománya és boldogsága öregbedhetnék. Ezekről gondolkodván, mondom, nagy sietséggel kezdék igyekezni azon, hogy Nagyságodnak a persiai szokás szerint ha egyebet nem, avagy csak egy marok vizni ajándékot vihetnék fel. Állapatom megsejmelvén annak okáért, egyebet e munkáimnál nem találék egyelőször, a miben Nagyságod gyönyörködhetnék mostani idejéhez képest. Ho-

lott elsőben a Ramus Logikáját magyarul írván le, szép, könnyü és többire gyermeki példákkal világo-sítottam meg: a másikban pedig a Fortius nyomdo-kát követvén, az iffiuságot a szorgalmatos tanulásra igyekeztem felindítani. Melyeket én Nagyságodnak ajánlok, és a Nagyságod fényes neve alatt e világra bocsátok, Nagyságodot alázatosan kérvén, ne nézze e munkácskámnak gyengeségét és kicsidségét, hanem vegye kedvesen: melyet ha megérték, teljes tehetsé-gem szerint azon igyekezem, hogy hátra való mun-káimban is a Nagyságod fejedelmi méltósága ter-jesztessék, és mutatódjék meg, hogy a jó Isten ottan-ottan oly őrállókat támaszt a magyar nemzet felibe, a kik a tudományba és a tudós emberekbe gyönyör-ködők. Hogy ne láttassunk többé igen messze lenni attól a Plátó respublicája boldogságától, a melyben philosophusok uralkodnak és az uralkodók philo-sophálnak. Adja a böles Isten szent fiáért. Ámen.

Nagyságodnak alázatos és méltatlan szolgálja

Apáczai János.

A tudomány, mely az embert bölcsesé teszi, áll a dolgoknak és némely nyelveknek (melyeknek módjáról a Grammatika és Rhetorika tanít) tudá-sában.

A dolgoknak tudásokban bölcseségnek álló (mely most philosophiának hivatik) némely része közönsé-ges, melynek tudása szükségesképpen megkívántatik a többire, s ilyen a Logika; némely része pedig nem oly közönséges, mely is kétfelé hasad, mert a Mathe-matika valamennyivel közönségesebb a Physikánál és

a Theologiánál. Ez hat részében a bölcseségnek minden dolog befoglaltatik, valamit az tanulóknak tudniok szükséges, csakhogt okosan irattassanak le, és tanultassanak meg.

1. *A logika oly tudomány, mely megtanít a dolgoknak közönséges tekinteteknek feltalálására és azoknak jól megítélésére.*

2. *Honnan eszedbe vehetd, hogy annak két részei vannak, tudniillik a dolgok tekintetinek feltalálása (inventio) és azoknak egybefoglalások, (dispositio, judicium).*

3. *A tekintetek hivattatnak argumentumoknak, melyeknek némelyike a dologban benne vagyon, némelyike pedig nincs, hanem mástól valakitől adatik a dolognak megmutatására.*

4. *A melyek benne vannak, azok vagy magok erejéből jelentnek valamit, vagy másokéből.*

5. *Az elsők magánvalók avagy egybevettettek.*

6. *A magánvalóknak tekintetek vagy megegyezők, melyek consentáneáknak mondatnak: vagy meghasonlók, melyek dissentáneáknak hivattatnak.*

7. *A consentáneák azok, melyek megegyeznek a dologgal a melyet mutatnak.*

8. *Megegyeznek pedig avagy teljességgel avagy csak némünémüképpen.*

9. *Teljességgel megegyez a causa és effectus, azaz, az ok, és a töle-való dolog.*

10. *Az ok (causa) az, melytől vagyon valamely dolog. Minek okáért ez kútfeje minden tudománynak: úgy hogy többet nem tudsz jól, hanem csak a minek okát tudod adni.*

11. *Az ok négyféle: a mitől, a miből, a miben, a*

miért vagyon valamely dolog, az 1. efficiens, a 2. materia, a 3. forma, a 4. finisnek hivattatik.

12. *Efficiensnek mondatik az, a mi hoz, szerez, nevel, csinál, terem, sőt még az is, a mi csak oltalmaz valamit; mint példának okáért az atya és az anyja szülők s nevelik a gyermeket, melyet a dajka őriz, oltalmaz, táplál: mindenik causának, szerző okának mondatik.*

13. *A szerző ok (efficiens) némely egyedül, némely pedig másokkal szerez, csinál valamit: melyeknek némelyike első és kiváltképpenvaló, s a többi segítők és eszközök, mint, az országnak igazgatásában a fejedelem az első, a több tanácsurak pedig segítők; ide tartoznak az eszközök is, a melyek által valami léssen, mint a deáknak eszköze a penna, ténta, keze, de az írásnak mindenik oka.*

14. *Harmadszor az efficiens, avagy magán (per se) cselekeszik valamit, avagy nem magán (per accidens). Magán cselekeszik az, a mi maga erejéből cselekeszik: tudniillik vagy természeti szerint, vagy pedig tanácsból. Természeti szerént cselekeszik a tűz, mikor éget. Tanácsból az ember, ki midőn valamihez akar fogni, először meggondolja, hozzá fogjon-e vagy ne, s annakutánna mint vihetné legjobban végbe. Nem magán (per accidens) cselekeszik az a szerző ok, a mely magán kívül való erőből viszen valamit végbe: és így léssnek a melyek szükségből avagy szerencséből léssnek. Szükségből, mint midőn a gyermek a mesterétől való félelmében jól tanul. Szerencséből, midőn a porban játszodván pénzt talál. De a szerencsének nevezetivel való élest szerzette az okoknak nem tudása, honnan lött, hogy midőn valamely dolog várákozásunk felett esik (történik), szerencsének mondjuk.*

15. A materia az, a miből valamely dolog áll: mint az asztal, tál, kalán és többek fából valók; a szoba kőből vagy fából; a kemence, kályha agyagból.

16. A forma az, a miben a dolognak valósága áll; így a feketeség formája a téntának, mert ha fejr, veres, zöld volna, nem volna ténta, hanem festék vagy mi egyéb; a négyszegeletűség formája a táblának, mert ha kerek volna, tányér volna.

17. A finis az, a miért a dolog vagyon, mint azért csinálja a gyermek a pennát, hogy írjon véle, azért viszen kenyeret az oskolába, hogy megegye, azért fizet a mesterének, hogy tanítsa.

18. Az effectum oly dolog, mely az okokból lött, mint, az írás az (embertől) gyermektől vagyon, a szólás is, a járás is; a szobának megmelegedése a tüztől.

19. A mely tekintetek csak némünémüképpen egyeznek meg, azok subjectumok avagy adjunctumok. A subjectum az, a melyhez valami adatik, mint a test subjectuma a ruhának, egészségnek, betegségnek; a kalamáris subjectuma a téntának, az asztal a tálnak, mikor rajta vagyon, a tál az ételnek, mikor benne vagyon, a nap subjectuma, objectuma a szemnek, mikor ember ránéz, a jó magaviseelés subjectuma objectuma a gyermeknek, azért arra kell vigyázni.

20. Az adjunctum az, mely valamihez adatik. A ruha adjunctuma a testnek, úgy az egészség s a betegség is; a bölcsesség adjunctuma a léleknek.

21. A meghasonló tekintetek azok, a melyek a dologtól különböznek. Ezek pedig vagy csak külö-

bözők, vagy ellenkezők. Azok, a melyek csak külömbek, diversáknak mondatnak, és egymástól csak tekintettel külömböznek: a melyek ilyen szólásnak módjai alatt mondatnak ki: Nem ez, hanem amaz, jöllehet, mindazonáltal, mint, nem szép papiros, de jó. Jöllehet a mesternek hatalma vagyon rá hogy a gyermeket bünéjért megverje, mindazáltal mikor vétke nincsen, ne bántsa.

22. Az ellenkezők avagy oppositák azok, a melyek nem csak tekintettel, hanem voltaképpen is különböznek egymástól: minek okáért azon egy dolognak, azon egy része szerint, azon egy tekintetből, azon egy üdőben nem tulajdoníthatnak; mint: nem lehet azon egy dolog fekete s fejr, azon egy részében, azon egy tekintetből, azon egy üdőben, lehet mindazáltal egy dolog fejr s más fekete, azon egy dolog is más része szerint fekete, s más szerint fejr, avagy azon egy dolog azon egy része szerint, egy tekintetre nézve fekete, s másra nézve fejr, végezetre azon egy dolog, azon egy része és tekintet szerint egy üdőben fekete s másban fejr; úgy hogy ha ez négynek csak egyike ott ne legyen is, nem léssen egymással ellenkezés vagy oppositio.

23. Az oppositák avagy egymással ellenkezők közül némelyek közt egy sokkal ellenkezik, mint az ember nem lehet ló, sem fa, sem asztal; mert ezeknek egyike úgy ellenkezik mind a többivel, hogy a mi egy, nem lehet a másik (az ilyenek disparátáknak hivattnak). Némely egymással ellenkezésben pedig, egy csak egygyel ellenkezik, melyek contráriáknak hivatnak. Azok közül azért némelyik ugyan valami vagyonssággal ellenkezik, s némelyik csak a

nincsennel. A holott mind két felől vagyonság vagy on az ellenkezésben, azok kétfélék: mert némelyek ellenkeznek ugyan, de egymásból függenek, mint, soha az apa nem lehet fia a fiának, mindazáltal, ha apa nem volna, fiu sem volna, az ilyenek relátáknak mondatnak: némelyek pedig szüntelen ellenkeznek egymással, mint a békeség s a háborúság, a fehér s a fekete (adversa).

24. A holott ellenkezés vagy on a vagy on és a nincsen között, azok is kétfélék, mert némely vagy on ellenkezik az ő nincsenével, akár holott légyen az, mint, jó s nem jó, vagy on s nincsen, ember nem ember (és az ilyenek contradicentiáknak hivatnak): némely pedig csak abban a dologban ellenkezik a nincsenel, a holott maga vagy on, mint, látás s nem látás (vakság), józanság s nem józanság (részegség), gazdagság nem gazdagság (szegénység), ezek pedig privantiáknak mondatnak.

Eddig vannak az egyes tekintetek.

25. Az egyben vettetek tekintetek hivatnak comparátáknak. A dolgok pedig egybevettettek egymással vagy az ő mennyiségekben, vagy az ő minőségekben. A mennyiség az, a mire nézve az egybevettettek dolgok ennyiknek s ennyiknek mondatnak. Melyre nézve a dolgok egyarányuak (paria), vagy nem-egyarányuak (imparia). Az egyarányuak azok, a melyeknek mennyiségek egy. Az egyarányú tekintet (argumentum) azért az, a melyben az mással egyarányú dolog más magával egyarányú dologgal vettetik össze, melynek a szólásban jelei ezek: egyarányú, egyező, megegyeztetni; azon a mi amaz, úgy az, a mint amaz, annyi, a mennyi; nem inkább;

nem kevesebbé; mint: annyi jót kívánok te néked, a mennyi hajszál a fejedben van.

26. A nem egyarányuak nagyobbak (majora), avagy kisebbek (minora). A nagyobbak azok, a melyeknek mennyiségek felülhaladja a másiknak mennyiségét. Melyeknek jelei ezek: nem csak, hanem; inkább akarom ezt, mint amaszt; jobb, nagyobb, szebb. A kisebbek azok, melyeknek mennyiségeket mások felülhaladják. Ezeknek jegyek ilyenek: nem hogy e, de még ama sem; légyen inkább ez mint amaz kevesebb, gyengébb. Inkább meghalok, hogysemmint azt elszenvedjem.

27. A minémiségben való egybenvettetés az, a melylyel a dolgok hasonlóknak (similia) mondatnak, avagy nem hasonlóknak (dissimilia). A hasonlók azok, a melyeknek minémüségük egy. A mely hasonlóság egy szóban foglaltatik bé, annak jegyei ezek: Hasonlókép, ként, szinte, mintha, nem különben; oly gazdag mint Kroesus, oly szegény mint a tetű, oly tudós mint Aristoteles, avagy Plátó.

28. A nem hasonlók (dissimiliák) azok, a kiknek minémüségek különböz. Melynek jegyei ezek: nem hasonló, különb, más, másként; mint, te sem léssz olyan író mint apád volt, ő sem olyan ékesen szóló mint Ciceró.

Ezek a magokon valamit jegyző tekintetek (argumentumok).

29. Immár következnek azok, a melyek az ide fel valóktól vésznek erőt a valamit jegyzésre; melyeknek némelyike vétetik a nevektől, ugymint az egy eredetű szók (conjugáták), mint, deák, deákság, deákül; igaz, igazság, igazán; ember, emberség, ember-

ségesen; ezek közül az első renden lévő szók, concretáknak, a másodikon, abstractáknak, a harmadik és utolsó renden lévőkné pedig módoknak mondatnak. És a névnek megmagyarázása (notatio), mint: a természet azért mondatik természetnek, mert termik, a székegy mondatik a székhelytől.

Némelyike pedig fondáltatik ugyan az dologban, de ez ide felül valók közül valamelyik által: minemű az elosztás (distributio) és a meghatározás (definitio).

30. Az elosztás (distributio) az, a mikor valamely egész dolog (totum) részekre osztatik. Az mely vétetik vagy a causákból, okokból: mint, a tál vagy faból, vagy cserépből, vagy ónból, vagy ezüstből való, az ilyen vétetik a materiából; az edény némely tisztességre, némely tisztátalanságra való, mely a végből (finisből) vétetett elosztás; így a többiből is.

Ez az elosztás pedig, mely okokból vétetik, akkor esik, mikor a részek okai az egész dolognak. Holott legemlékezetesebb az épnek (integri) darabokra (membra) osztatása.

31. Vétetik az elosztás az okoknak cselekedetekből is, a mikor tudniillik a részek cselekedetek (effecta), mint: a deák gyermekek némelyek Ábécét, némelyek Donátot, némelyek grammatikát tanulnak. De itt kiváltképpen való a genusnak (valamely közönségességné) az ő külön nemeire (speciesekre) való elosztás, mint, az állat vagy okos, vagy oktalan, mely akkor lesz, mikor a köz (egész) dolog a részeknek állatjokat tész.

32. Az elosztás vétetik továbbá a subjectumokból is, mint, a tudomány nem csak a nagy emberben

vagyon, hanem a gyermekben is, nem csak a férfuban, hanem a leányban is. Az adjunctumokból ilyen elosztás vétetik: némely emberek egészségesek, s némelyek betegesek; némelyek gazdagok, s némelyek pedig szegények.

33. A meghatározás (definitio) az, a melyben megmagyaráztatik, mi légyen a dolog. A mely vagy teljes (perfecta), vagy héányos (imperfecta, descriptio). A teljes meghatározás (perfecta definitio) az, a mely befoglalja magában azokat a belső okokat (tudniillik a materiát s a formát) a melyekből áll valaminek (állatja) valósága, mint: az ember okos állat, mely meghatározásbeli két szóban: okos állat, befoglaltatik minden, valamiből az egész ember áll, mert az állat befoglalja valami a testet nézi, az okos pedig valami a lelket.

34. A nem teljes meghatározás (descriptio, imperfecta definitio) az, a mely a dolgot más egyéb tekintetekből (argumentumokból) írja le; mint; az ember halandó állat. Ez is jó, ha az elsőre szert ember nem tehet.

Eddég vannak azok a tekintetek (argumentumok), melyek a dologban ugyan benne találtnak.

35. A mely (argumentum) tekintet a dolgon kívül vagyon, az bizonyoságnak (testimonium) mondatik. Mely isteni vagy emberi. Az isteninek elég ereje vagyon az dologban valamit igazán kijelenteni, de az emberekében kevesebb; ez is csak akkor, ha az bizonyítóban elégséges okosság (tudomány) és jó akarat találtnak az helyesen való bizonyoságtételre.

MÁSODIK RÉSZ.

1. Immár következik az tekinteteknek (argumentumoknak) egybefoglalása; mely foglalás avagy csak magára mondattatik ki, avagy emelkedés által mással. A magán való foglalás (axiomának) hiteles mondásnak hivatik. Az magán kimondatott helyes mondás az, a melyben egy tekintet mással foglaltatik egybe és annak igazsága vagy nem igazsága (hamissága) megítéltetik.

2. A mely erősítő vagy tagadó. Az erősítő (affirmatum) az, midőn az egybefoglalásban nincsen nem, vagy a nemmel egyet tévő szó darab; mint: az Isten irgalmas, az ember gonosz, a gyermek vásott, a papiros folyó. A tagadó mondás (axioma negatum) az, midőn a mondásban benne vagyon, avagy benne értetik a nem, mint: nem ember az Isten, nem fekete a ténta, az ember könyörületlen.

3. A mondás még is igaz avagy hamis. Igaz, midőn azt mondta a mint a dolog vagyon. Mert ha különbet mond, hamis.

Az igaz kimondás avagy csak lehetséges, avagy ugyan szükséges igazságú. Lehetséges igazságú, ha csak úgy igaz, hogy néha hamis is, mint, holnap eső leszén, a ki jól tanul, meggazdagúl.

4. A szükséges igazságú mondás (axioma necessarium) az, a mely úgy igaz, hogy hamis soha és

sohul nem lehet (*κατὰ παντός*), a mi pedig ezzel ellenkezik, a soha igaz nem lehet. Ilyeneknek kell lenni az rendes bölcseségnek (arsnak) minden mondásinak. De ennek felette olyaknak, a melyek a felső (a bölcseségnek azon részébéli) mondásokkal atyafiasok (*καθ' αὐτό*). Ismét a melyben a mondásnak utolsó része minden elsőről igazán mondathatik (*καθόλου πρώτον*), azaz, ha megfordítják is ugyan igaz: mint: minden ember okos állat, minden okos állat ember. Ez három törvényektől függenek a bölcseségnek minden mondási, úgy annyéra, hogy ha csak egyik meg nem találtatik is valamely mondásban, nem az igaz bölcsességhez való.

5. A mondás egyes avagy foglalós. Az egyes (simplex) az, melyben semmi foglalási szó nincsen; mint: a tűz éget, a tűz nem víz; ez közönséges (generale), vagy kiváltképpen való. A közönséges (generale) az, a melyben az utolsó rész közönséges, és közönségesen is mondatik az elsőről, a mely is közönséges. Holott meglehet, hogy sem az erősítő nem igaz, sem a tagadó: mint: minden állat okos, semmi állat nem okos. A kiváltképpen való (speciale) mondás az, a melynek utolsó része nem mondathatik minden elsőről. Itt vagy az erősítő, vagy a tagadó mindenkor igaz. A kiváltképpen való (speciale) avagy rész szerint való, avagy tulajdon. A rész szerint való (particulare) az, midőn a köz utolsó rész, az elsőnek csak rész szerint tulajdoníttatik; mint: némely kegyelmesség nem dicsérendő. A tulajdon mondás (proprium) az, a melyben az utolsó rész mondatik valamely tulajdon névről; mint: Esaiás ékesen szóló proféta.

6. A foglalt (egybe fűzött) mondás (axioma compositum) az, a melynek utolsó része több dolgot foglal bé magában egynél valamely foglalós szócska által. A mely foglaló szócska itt gyűjtő avagy szélyesztő. Melyre nézve az ilyen foglalós mondás is (axioma compositum) gyűjtőnek avagy szélyesztőnek mondathatik. A gyűjtő az, a melynek részei mint igazak egybe gyűjtetnek (szedetnek). A gyűjtő (congregativum) ismét kapcsoló vagy függesztő. A kapcsoló (copulatum) az, a melyben a részek minden *ha* nélkül általán fogva egyben kapcsoltatnak az: és, s, is, ismét, nem is, a minemű olyan, és többek által, mint: az Isten irgalmas s kegyelmes, az ember gyarló és halandó.

Az függesztő mondás (axioma connexum) az, melynek hátulsó részei, *ha*, *hanemha* által gyűjtetnek egybe; mint: *ha* az Isten rajtunk nem könyörült volna, *mű* mind elvesztünk volna.

Az szélyesztő mondás (axioma segregativum) az, melynek részei, mint egyszersmind mind ketten igazak nem lehetők, egymástól elszélyesztetnek. Ez megkülömböztető (discretum), vagy elválasztó (disjunctum). A megkülömböztető az, melynek részei csak valami tekintettel hasonlanak meg, eme szócskák által: *de*, *penig*, *azonközben*, *jóllehet*, *mindazáltal* stb. mint: bár ugyan haragodjék is az atya az ő fiára, *de* mindazáltal meg nem tagadja.

Az elválasztó az, melynek részei úgy választatnak meg, mintha csak egyik lehetne azok közül igaz, az: *avagy*, *másképpen* stb. által, mint: *avagy éjtszaka* *vagy* *avagy nappal*.

Az mondásoknak másokkal való egybefoglalá-

sok okoskodás avagy rendelés. Az okoskodás (syllogismus) oly elmélkedés, melyben a feltött kérdés a próbáló szóval (tekintettel, dologgal) úgy helyheztesztik el, hogy az előljárók feltételtévén, a bérekesztés szükségesképpen következze. Az okoskodás előljáró darabjának két részei vagynak, a feltétel és a felvétel. A feltétel (propositio) az előljáró darabnak első része, a melyben a kérdésnek csak hátulsó része foglaltatik egybe, a próbáló okkal. A felvétel (assumptio) az okoskodás előljáró darabjának második része, mely a feltételből vétetik ki. Az okoskodásnak hátulsó része az, a mely a kérdésnek mindenik részét befoglalja, és bérekesztésnek (conclusiónak) mondatik. Ha valamelyik e részek közül az okoskodásban ott nem leend, az oly okoskodás enthymemának mondatik; ha pedig e háromnál több lészen, prosyllogismusnak.

Az okoskodás magán való, avagy foglalt. A magán való (simplex) az, a holott a kérdésnek hátulsó része tétetik a feltételbe: első része pedig a felvételbe. Ez állató (affirmatus), ha mindenik darabja állató (erősítő). Tagadó (negatus), ha az előljáró részeknek valamelyike a bérekesztéssel tagadó. Közöséges (generalis), ha a feltétel és felvétel közönségesek. Részszerént való (specialis), ha csak egyike közönséges. Tulajdonos (proprius), ha mindenik tulajdona valakinek.

A magán való okoskodás bevont (contractus partibus), avagy kiterjesztett. A bevont az, midőn a próbáló dolog példa gyanánt úgy vétetik a részszerént való kérdés alá, hogy mindenik darabban előljárjon, s a felvételben állató légyen, mintha valaki kérdené,

hogy a merészség jó indulat-e? A felelet az, hogy néha jó, mint az állhatatosság, s néha rossz, mint a vakmerőség. Itt négy dolog vagyon: merészség, jó indulat, állhatatosság, vakmerőség. Hogy azért megpróbáltassék, hogy némely merészség jó indulat, így kell az állhatatosságot hozzá illelni:

Minden állhatatosság jó indulat,

Minden állhatatosság merészség: Azért

Némely merészség jó indulat.

Hogy ismét megpróbáltassék, hogy némely merészség nem jó indulat, így kell a vakmerőséget hozzá adni:

Semmi vakmerőség nem jó indulat.

Minden vakmerőség merészség. Azért

Némely merészség nem jó indulat.

A kiterjedt (explicatus syllog.) okoskodásban a feltétel közönséges avagy tulajdonos, s a bérekesztés hasonló az előljáráshoz, avagy a gyengébb részhez.

Ennek két neme vagyon. Az első az, a holott a próbáló (tekintet szó) mindenik részben (mondásban) utó tétetik és valamelyikben tagadó: mint ha ilyen kérdés támad, hogy: a lélek halandó-e? Hogy nem az (az okoskodásnak ezen a nemén) ebből próbálhatni meg, mert nem egybe szerkesztett dolog, ilyenképpen:

A mi halandó, az másból vagyon egybe szerkesztetve.

A lélek nincsen másból egybe szerkesztetve. Azért
A lélek nem halandó.

A második neme a kiterjedt okoskodásnak az, a mikor a próbáló szó a feltételben előljár, a felvételben pedig állatván, erősítvén, utol; mint ha kér-

detik, hogy a mi tisztességes dolog, mind hasznos-e? Hogy úgy légyen, evvel kell megpróbálni: mert törvény szerént való, ilyen formán:

Minden törvény szerént való dolog hasznos.

Minden tisztességes dolog törvény szerént való. Azért

Minden tisztességes dolog hasznos.

A foglalós okoskodás (syllogismus compositus) az, a holott az egész kérdés egyik része az állató és foglalós feltételnek, a másik része pedig a próbáló dolog. A foglalós okoskodás függő (connexus), avagy elválasztó (disjunctus). A függő az, melynek feltétele függő mondasból áll. Melynek két módja van. Az első az, a melyben a feltételnek első része felvételik, és a hátulsó bérekesztetik, mint:

Ha Isten vagyon, vagyon jövendőlés.

De vagyon Isten,

Azért vagyon jövendőlés is.

A második mód pedig az, a melyben a hátulsó rész megtagadtatik, hogy az első is megtagadtathasék; mint: Ha a bölcs hamar hiszen, valaha megcsalatik.

De soha nem csalatik meg.

Azért nem hiszen hamar.

Az elválasztó foglalós okoskodás áll elválasztó feltételből. Melynek is két módja vagyon: az első megtagadja egyiket és a másikat bérekeszti; mint:

Avagy nappal vagyon, avagy éjjel:

De nincsen nappal. Azért éjjel vagyon.

A második mód, a mindenik része szerént állató feltételből egyiket felvészi és a másikat megtagadja, mint: Avagy nappal vagyon avagy éjjel.

De nappal vagyon. Azért nincsen éjjel.

Az elrendelés oly elmélkedés, melylyel az egyrendű mondások az ő mivoltoknak világossága szerint előltétetnek; honnan akármelyiknek is másokkal való megegyezése által láttatik és az elmében megtartattatik. És a miképpen a mondásban az igazság és a nem igazság, az okoskodásban a következés és a nem következés, úgy az elrendelésben a gondoltatik meg, hogy a mi magán világosabb avagy közönségesebb, elől tétessék, és a mi homályosabb avagy részszerént való, utól.

Ennek mivolta példákból tetszik jobban ki: mert legyenek a logikának minden határozási, elosztási, regulái feltaláltattak, és legyen azoknak mindenike külön-külön megítéltetett, s mindezek különb-külömb darab papiroskára irassanak le és egy cseberbe hányassanak bé: ha itt azt kérded: melyik része tanítson meg a logikának ez egybe zavart mondásoknak elrendelésére? a feltalálásnak helyeire itt semmi szükség nincsen, mivel mindenek feltaláltattak; sem a mondásoknak megítélésére, mivel mindenik mondás megpróbáltatott és megítéltetett; sem az okoskodásra nincs itt semmi szükség, mivel minden kételkedések itt meghányattak és vettettek: egyedül az elrendelés vagyon hátra. A logikus azért az mesterségi elrendelés világa által a cseberből kiválasztja a logikának meghatározását, azután elosztását, s továbbá az elosztott részeknek meghatározásokat, és így elébb-elébb.

Ezen rendet tartanak többire a poéták, orátorok, akármi írók is írásokban, csak hogy a poéták néha messzebb távoznak tőle, az orátorok is az kezdésben, feltevésben, megerősítésben és el-

végezésben ezen rendet igyekezik megtartani és elkövetni.

Történik mindazáltal néha, hogy gyönyörködésnek kedvéért ez ilyen rend elfordíttassék, és a minek az igaz elrendelés szerint elsőnek kellene lenni, utótra hagyattassék.

TANÁCS.

Melyet Joachimus Fortius ad Apáczai János által, egy tanulásába elcsüggedt ifjunak.

Tan. Noha, uram, az én felbúdúlt és háború elmém gondolkodási engem mind untalan arra ingerlenek, hogy a mely dolgot immár sok időktől fogva szívemben elrejtve forralok, e földi embernek, míg végben nem viszem, azt tudtára ne adjam; mindazonáltal sok a szomorú példa! melyek előmben adják, mely ártalmas, mely veszedelmes s mely rossz előmenetű a goromba ifjaknak magok tanácsán járni: szántszándékom felől, ha nehéz nem lészen, akarok értekezni.

Fortius. Mind személyed s mind beszéded kedves igen, jó barátom, előttem, szólj kérlek bátorsággal. Tan. Egy szóval megmondván, az atyám engemet tanulásra szánt vala, hogy ha nem lehetnék mindeneknél jobb is, középszerű lennék bár, de azon búsúlok hogy reménységében megcsalatkozik szegény! Fort. Miért? Tan. Ihon! ennyi ideig iskolában tekergésemnek egy csepp hasznát nem látom, s én bizony nem tudom, mi haszna hogy tovább időmöt vesztegetem, hiszem jobb idején magam arra fognom, a hol előmentem lészen. Fort. De mi lehetne az? Tan. Ha ugyan megmondjam: az a külső állapot, melyet nekem mindenek tanácsolnak s javallanak.

Nem is lehetünk mind papok. Fort. Azért kell csak tanulni, hogy az ember pap legyen? Nyomorék gondolkodás! a politiaiban nem kell a tudós ember? Énnékem úgy tetszik, hogy az ekklézsia sehol nem virághat, ha a politia jó karba nem állatott. Ide pedig tudomány kívántatik! Továbbá vajki sokat megcsalt az a külső állapot! mindennek mindent s mindjárt ígér ugyan ő, de a századiknak alig prae-stál valamit; s azt is oh ki nehezen s későre! A bölcsesség pedig soha senkit meg nem csalt. Tan. Mint kellene tehát a tudományokban jó móddal előmen-nem? Fort. Kevés szóval könnyen meg nem mondhatom ugyan, mindazáltal igyekezem. Minekokáért három dolgokra vigyázz: Első a készüllet, a második az út, a harmadik a tudományok, melyeket tanulnod kell. Tan. A készüllet miben áll? Fort. Öt dolgokban. Tan. Az első micsoda? Fort. Tégy oly czélt fel, a melyre soha senki nem ért. Mert szép dolog a középszerű tudós emberekkel elérkezni, de szebb még a legtudósabbkal egy arányú messze hagyítani, legszebb pedig mindeneket felülhaladni, és a nagy hegynek oly részében állani, a hová soha senki maga erejétől nem hághatott s talám soha nem is hág. Tan. Az Istenért uram! ha én azt cselekedném, bizony mondom, mind e világ zászpára méltónak kiáltana. Fort. Nem szükség azt karó hegyében tőkeszteni, elég ha ketten tudjuk. Tan. Deugyan hogy mernék én a tudományban Plátónál, Aristotelesnél, Cicerónál, Pliniusnál (hogy többet ne említsek) tovább igyekezni? Fort. Miért nem? Hiszem ők is emberek, nem istenek voltak, csak hogy a mely dolgok a tudományban való elemeire tar-

tőznek, azokhoz kevesebben nyúltanak. Tan. De csak én a közepszerűekkel érkezhetném el. Fort. Hatalmas Isten! be félénk elméjű ember vagy! Ez ilyen indulattól vagyon ám, hogy e világon sok Plátó, sok Ciceró, sok Aristoteles nincsen. Tudd-e mely alacsony, mely félénk, mely elvetett elme szokott kívánni közepszerűvé lenni? ellenbe pedig mely dicséretes indulat az, a mely ellenségin diadalmat vévén, várokat elveszi, honnan széles e világon napfénynél ragyogóbb s tündöklőbb híre neve futamodjék? melyet a mennyi az égen a csillag s tengerben a fűvény, annyi ezer ember magasztal fel vég nélkül? Mondd ezt inkább Virgiliussal, ha ember vagy: *Tentanda via est, qua me quoque possim, Tollere humo, victorque virum volitare per ora. Primus ego in patriam mecum (modo vita supersit) Aonio rediens deducam vertice Musas. Primus Idumaeas referam tibi Mantua palmas.* Tan. Valjon volt-e valaha valaki ilyen indulattal? Fort. Egy cseppet sem kételkedem, hogy mindazok, a kiket félszerű tudósoknak hívunk, erre nem igyekeztenek, csak hogy megcsalta szegényeket dolgok kimenetele. Tan. Szinte a bánt pedig engem is. Fort. A derekas dolgokban csak az igyekezet is dicséretes. Elég az elsőről. Tan. Mi a második? Fort. Megutálván az henylést, szeressed a munkát. Fuss mindentől, valami az embert kényessé teheti. Hálj örömesben száraz deszkán, avagy kemény kövön, mint lágy párnán vagy gyenge ruhán. *Non jacet in molli veneranda scientia lecto.* Egyél olyan ételeket jobb szívvel, az melyek nem igen kedvesek az ínynak; kerüld, valami gyönyörűséget hoz. *Quisquis enim duros casus virtutis amore Vice-*

rit, ille sibi laudemque decusque parabit. At qui desidia luxumque sequetur inertem, Turpis inopsque simul, miserabile transiget aevum. Egészségedre mindazáltal gondot viselj, mert a nélkül dolgozban el nem járhatasz. Állj inkább mint ülj, fuss mint menj: soha tudományi fegyveredet kezedből le ne tedd. Az munka közt virágzik az virtus. Nem is lehet derekas dolog, úgy tetszik, az melyhez fáradság nélkül juthatsz. Qui cupit, capit omnia. Az tudomány gyökere keserű, gyümölcse pedig gyönyörűsége. No tehát, ha melyedben vagyon még elevenés, ha szivedben a virtusnak csak egy szikrája maradt, távul, távul légyenek minden lágy, könnyű, kényes dolgok, keményeket, keményeket keress, tűzön, vízen, kősziklákön, havasokon járj, kelj. Scyllákat, Syrteket, Charybdekert kergess. Valahol ez földön nehéz dolgot hallasz, ott teremj. Ez indulatodnak sarkából csak az halál vessen ki. Nincsen ez világon oly nagy dolog sohul, kit így tieddé nem tesz. Menjenek dolgokra az kik e beszédet magahittnek kiáltják. Elég nékem bőségesen, ha egyedül azokért szeretni fogsz. Si redamant aquilae, redamant delphines amantem. Tan. Kő szíve volna annak, az kit ez beszédek szorgalmatos tanulásra nem indítának. Bezzeg nem hittem volna hogy soha ennyi indulatot szerezhette halandó ember szívemben. Ugyan égek belől. Mi vala a harmadik? Fort. Ha mihez fogsz, és egyelőször nem szolgál, kétségbe ne essél. Tudod, hogy a serény és bátor szívű iffiu, mikor egy nagy magas és meredek hegyre igyekezik felhágni, mennél többször fordul nyakra főre arról le, annál nagyobb erővel iparkodik végre arra felhágni. A nagy Alexander,

seregével egy kőszikla mellé, melynek tetejében egy-néhány fejedelmek szorúltak vala, érkezvén, követeket küldde hozzájuk, kiktől ők nevetségesen azt kérdek, ha Alexander tudna-e szárnyalni? Melyet az király nehéz neven vévén, vitézinek ilyen szókkal felele: semmit az természet oly fel nem helyhetett, az hová az virtus, ha akar, el nem érhet. Tíz talentomot igérvén azért annak, az ki először az kőszál tetejébe felhágná, az másodiknak kilenczet, nyolczat az harmadiknak, hetet az negyediknek stb, kevés üdő múlva az kősziklát megvevé. Ne légyen hát felette igen nehéz, ha munkádnak foganatját mindjárást nem láthatod. Mert az miként az órának árnyékát elébb menni nem látod, hanem csak azon veszed eszedbe, hogy jóval is elébb ment: az fűben is nem hogy most nő, hanem hogy nőtt, az látszik. A medveköllyek hat holnapi korokban kezdenek járni, két holnapnak előtte ingyen sem mozognak: így az jövőendő derekas dolgok nehezen születnek, ellenbe penig az hirtelen virágzók hamar meghervadnak. Tan. Menjünk tovább is már, ha tetszik, mert kíváncsiom mind az ötöt egymás után hallani. Fort. Az gazdagság után vágyódást ved meg. Tan. Ha bizony az szegénységet tartják az emberek az tudomány legnagyobb akadályának. Fort. Én penig bizonynival mondom, hogy semmi az szegénységnél az szorgalmatos tanulásra nagyobb eszköz nincsen: mivel derekas tudományoknak ő volt régtől fogván az találója: az mint Theokritus ezt tudóson írja. Mert az miképpen az kövér, poshadt, rest test, ha az lélek nem vidám és szegény, az egészségre semmit nem használ, úgy az kik szegény renden valók, alacsony

állapotjokkal semmit nem ártanak, csak nemes elméjek és bátor szívek legyen. Az test és szerencse jávai, mind urokkal együtt hamar elmulandók. Nincsen ritkább s nincsen is nagyobb dolog, mint igen gazdagnak s igen tudósnak lenni. Tan. Melyik már az ötödik? Fort. Gyönyörködjél tudományodért magad dicséretiben, és ha látod, hogy más felülhalad, avagy tudatlanságodért megdorgál, bánkódjál rajta, és annak utánna nagyobbakra verekedjél. Mivel, azmint Ovidius mondja: *non parvas animo gloria dat vires, et foecunda facit pectora laudis amor*. Tan. Meghallám s meg is tanolám az készüléket, bizony nem is lesznek hátramaradó benne. Hát az út, melyen az akarónak járni kell, miben áll? Fort. Öt dologban az is. Tan. Melyek azok? Fort. Az olvasás, hallás, elmélkedés, tanítás és az írás; az három első legnehezebb, az tanítás könnyebb, az írás pedig mindeniknél is könnyebb. Mi nehéz dolog az szabad elmét azon egy dolognak hallására, olvasására, elmélkedésére lekötöni, de az tanításban és az írásban az magunk gyakorlása minden unadalmat elvész, mivel elménk az holott akar ott jár. Tan. Az olvasásban mihez kell magamot tartanom? Fort. Egyedül ha lehet soha semmit ne olvass, mert az egyedül olvasás unadalmat szerez, keveset használ, s az elmét megtompítja, hanem ha valamely authort akarsz olvasni, olvasd másod magaddal. Mert az más jelenlétéből, csudálatos az, mely vigyázó ítélet származik, úgy hogy ehez képest egyedül létedben csak álmodni láttassál. Tan. Az elmélkedésben mihez tartsam magam? Fort. Ha mit meg nem érthetsz, töstént tanítóra fuss, s rövid szóval akara-

todot mondd meg, ki ha megfelel, jó, s hogy ha penig-
 len nem, menj mindjárt az máshoz. Ne szégyenljed
 azért tudatlanságodot előttök megvallani, mert fel-
 tött célodra míg el nem érkezel, nem tiéd az dicsé-
 ret. Tan. Hát az hallás dolgában micsoda uton jár-
 jak? Fort. Egyszóval: az mit az leczkén hallsz, légy
 azon mindjárt, hogy arra mást megtaníts. Tan. Az
 tanításban mihez kell embernek önnönmagát tartani?
 Fort. Mihelyt Isten segedelméből az tudomány dol-
 gában valami küs ítéletet tehetsz, azon igyekezzél,
 hogy napotló napestig taníthass; ha penig minden
 disciplinákban még magadot annyéra nem gyakor-
 lottad, vagy munkád után még annyit nem gyűjtöt-
 tél, hogy egymás után sokáig cselekedhetnéd azt: azt
 taníts az mit tudsz külömb-külobmb helyeken és órákon.
 Így semmi nem lészen nehéz, ha mindenkor ráké-
 szülés nélkül taníthatsz. Elég ha csak egy lészen az
 ki téged hallgasson. Azon közben az magad gyakor-
 lása által csudálatos mely nagy dolgok bőségét szer-
 zed tennen magadnak. Ha azon egy dolgot tizszer
 eltanítod, többet tanulsz, mint ha sok időig fonnyasz-
 tottad volna magad az otthon olvasással. Én sokszor
 sokat olvastam, melyre ha egy holnap múlva rá fog-
 tál volna, azt sem tudtam volna megmondani, kiket
 olvastam. De az kikre másokat valaha tanítottam
 sok ízbe, azoknak emlékezeteket az halál úzi ki fe-
 jemből, sőt még most is úgy tudom őket majd mint
 az tíz ujjomot. Nem kell sokat olvasni, hanem soká.
 Itt mindazáltal jól eszedbe vedd, hogy addig vala-
 mely tudós és bölcs könyvnek közönséges helyen,
 sokaknak hallatára magyarázásához ne fogj, míg
 arra elégségedet nem érzed, hanem elsőben egy, két,

vagy három gyermek előtt cselekedjed azt meg. Tan. Hát mit kell tenni mikor az embernek hallgatói nincsenek? Fort. Egy vagy két barátodot kérjed igen, hogy ne nehezteljenek meghallgatni, ha pedig barátid nincsenek, adj valakinek egy vagy két polturát. Mely végre ha egy vagy két forintodot elköltöd, annyira vetődöl az tudományban elé, hogy akárhol is s akár kik előtt fel mersz állani. De mondhatd: ki cselekedné azt meg? Annak okáért mondom, hogy kevesen érnek oda el az hova igyekeznek. Tan. Hát mikor ember illendőséget, egyéb gondjai miatt nem érzi? Fort. Többire az emberek olyankor kiírják hogy nem érkezhetnek, de az ilyenek az tanításban inkább keresik az böcsületet, mint az bölcseséget. Azért minden magad mutogatását hátrahagyván, akár készülhess reá s akár ne, csak tanítton taníts. Dicséretet sohul ne keress, hanem írásodban. Ha nem tom mely dicséretesen viselnéd magad is perorálásodban vagy tanításodban, az szél hamar elfúja, az mit pedig megírsz, az örökké megmarad. Mikor valamely írónak szavai nehezek, jobb ott megvallanod, hogy azokat nem érted, mint haszontalanul sok idődet rajtok felettébb eltöltened. Nagyobb indulattal keresvén az dolgot, mint az szóknak értelmét. Némelyek örömeosebbs tanítnak tudatlanokat, mint tudósokat, duggatván erősen az micskét tudnak, félvén attól, hogy ha másokat mindenre megtanítanának, magoknak végtére semmi sem maradna. De az ilyeneknek szüle természetek bizony nekem nem tetszik, kik soha nem szemben, hanem alattomban igyekeznek harcizolni. Az az erős vitéz, ki ellenségének fegyvert mer ajánlani,

mert (ám legyen) néha meggyőztessék is, dicséreti fen marad. Legyen elég az tanításról. Tan. Az írásban tehát mihez kell magamot tartanom? Fort. Minden gyönyörűségedet az írásban helyheztess, melyre gondolkozásidot, beszédidet, munkáidot, vigyázásidot, elméidet, egészségedet, keresményedet, végezetre valamit tanulsz, hallasz, látsz, vezérel. Úgy hogy soha ne hidd, hogy annál többet tudj, mint az mit már megírtál. Ha természeted szerént ékesen beszéllő vagy, akaratod szerént szólj parasztúl. Mert többire az kik ékesen beszéllnek, nem szintén szépen írnak. Mivel az ékesen beszéllésnek gyönyörűségétől megígéztetvén, amazt nem oly szorgalmatosan úzik, nem gondolván azt meg, hogy a tudománynak írásban áll dereka. Tan. S hát mikor az ember az sok írást megúnja? Fort. Hogy azt eltávoztass, élj ez mesteriségekkel: Fogadd fel, hogy vacsorát semmiképpen nem eszel, hanemha ennyi s ennyi levelet bé épen írsz, melyet ha általhágsz, soha semmiképpen te magadnak ne kedvezz. Annál serényebben igyekezzél írni, mennél írni nehezebb, sőt ha könnyű volna teljes életedben, nem kellene úgy írnod. Oztán, ha oly helyeken forgasz, az holott könyvnyomtatók is vagynak, menj el ő hozzájuk, és jelentsd meg, hogy készüljenek, mert könyvet akarsz nyomtatás alá vetni, bár ugyan abban az előtt egy levelet se írtál legyen is meg. Az mit így elkezdesz, kételenség alatt végben is kell azt vinned, könnyű így írni, midőn az nyomtató minden nap új írást kér. Én az én könyvemet ilyenformán írtam. Mindazáltal meglásd, az mit így írsz, jól tudd, mert az emberekkel megneveltetted magad. Ennek felette senki az tudomány-

ban felső polczra nem hág, ha az futó idővel igen okoson nem él. Azért így cselekedjél: legyen kőtlád vagy jegyzőkönyved, melyet éjjel nappal veled hordozz, melyre, ha mi olyas dolog eszedbe jut éjtszaka, jegyezd le, és reggel ágyodból felkelvén, írd jobban le; hasonlóképpen ha erdőn, mezőn jársz is. Továbbá ha vendégségbe hivattatol, és eszedbe vészed, hogy gezemize teretura és fajra faj beszédeket kell hallgatnod, el ne menj. Jobb volna egy tagodtól megválnod, mint két óráig haszontalan beszédeket hallgatnod. Hasonlóképpen ha valaki meglátogat, ki semmi tudománybeli dolgokról nem beszél, hadd ott, s fuss mindjárt az tanulásra. Jobb hogy csudálkozzék embertelenségeden, mint minden maradvád szidja restségedet. Mennyi könyveket írhatnál azokon az órákon, melyeket barátiddal az csapásban Istenednek bosszúságára töltesz. Többet ne alodj, hanem csak az mennyi tagaidnak szükséges, bőven elég ha hat vagy hét óráig. Mikor olvasásra vagy írásra indulatodot érzed, mindjárt étel után vagy éjjélkor is tanulj, kiből ha kifáradsz, keress te magadnak más gyakorlásnak módját. Minekelőtte estve fekenni mennél, vizsgálj jól meg magadban, azon nap mit olvastál, hallottál, tanítottál és írtál. Mennél nagyobbra böcsülöd kevés elemeleteledet, annál hamarébb nagy tudós ember léssesz. Az kik az hitvány batkákat, filléreket meggyújtögetik, meggazdagodnak, ellenben az kik semminek tartják, gyakorta igen nagy szegénységet érnek. Az hosszú ideig való nyugalom az testet megerőtleníti, és az emberben követ (arenát) nemz; annakokáért ottan ottan untig hányj követ, vagy valami egyebet, csakhogy ha

lehet, oly játékot keress, az mely miá sok időddöt ne veszed. Mikor sétálsz, hasznos dolgokról beszélj, ha mód vagy on benne valamely thémáról perorálj. Fáradj míg ez mulandó életben vagy, holtod után bizony eleget nyugodhatsz. A boldogság mindenkor munkát követ. Minekutánna az tudományoknak summáját megtanoltad, minden esztendőnként keress más más lakóhelyt. Mind mezőn, mind erdőn, mind városon, falun találss valami olyat, kit azelőtt nem tudtál. Julius császár Gádesben meglátván a Nagy Sándor képit, felfohászkodék, hogy ő, abban az időkorban, melyben Alexander ez világot meghódította volt, még semmi emlékezetes dolgot nem viselt volna; innen azért alkalmatosságot vevén, mindjárt nagyobbra kezdé vágyakozni. Tan. Miket kell azért mind tudnom és tanolnom? Fort. Hogy most magokról az tudományokról, azoknak dicséretekről s számtalan hasznokról különkülön ne szóljak, említtem csak azoknak mind egymásból függéseket, mert az szent írást derekason meg nem magyarázhatod ha theologus nem vagy, jó theologus nem vagy, ha ethicus, oeconomicus, politicus s juridicus is nem vagy; ilyen sem vagy, ha medicus is nem vagy, jó medicus sem vagy, ha physicus nem vagy, jó physicus nem vagy, ha opticus, musicus, astronomus, geographus nem vagy: mindez nem lesz, ha geometra nem vagy; jó geometra nem vagy, ha arithmetikus nem vagy, ilyen nem vagy, ha logicus is nem vagy; jó logicus nem vagy, ha eloquens nem vagy; eloquens végtére nem vagy, ha grammaticus és ha rhetor jó nem vagy. Mi vagy, kérlek! eloquentia nélkül? Sőt ha most volnál is valami, az követke-

zendőknél mi lész? Mi emelte Homerust, Plátót, Demosthenest az halandók felibe? mi Cicerót? mi Camillust? mi Scipiót? mi Virgiliust? mi Ovidiust? s az többit? Az szép eloquentia. De mindezeknek böles irások, ha az megnevezett tudományokkal rakva nem volna, mi volna? Zengő czimbalom, s haszontalan fecsegés. Az ékesenszólás amaz, az mely az csillagok járásit, az szeleknek fűvásit, az lángok murrogásit, az vizeknek zúgásit, hegyeknek magasságit, az berkeknek árnyékit, az patakok folyásit úgy fejezi ki, mintha szemeid előtt volnának. Evvel az resteket meggyorsíthatod, az henyéket serényekké teheted, az vakmerőket visszaránthatod, bűnösöket kárhozatra ítélsz, jókot ismét erősen megdicsérhetsz. Mégis kérlek, ki volna az araboknál Kossus? ki Sehban Vajel? ki a zsidóknál Esaiás? ki Majmonides? ki Rabbi Dávid Kimhi? Az ő esergedező patak módon folyó ékes irások tette azt, hogy másoknál, kik dologgal rajtok nem alábbvalók, sokkal nagyobb méltóságba s kedvességbe legyenek.

MÁSODIK RÉSZ.

Magyar Encyclopaedia

avagy

minden eddig feltalált, igaz és hasznos bölcseségnek szép rendbe foglalása, és magyar nyelven világra bocsátása.

Első Rész.

A tudománynak kezdetiről.

Mivel gyermeki állapotban születettünk, és a megérezhető dolgokról sokféle ítéleteket töltünk, minnélőtte a mű okosságunkkal egészszen élnénk, a sok eleve való ítéletekkel félen fordítottatunk az igaznak megismérésétől. 2. Melyektől meg nem szabadúlhatunk semmiképpen, hanemha egyszer életünkbe minden tudománybeli dolgokról ügyekezünk kételkedni, valamelyeknek bizonytalanságok felől csak kevésse gyanakodhatunk is. 3. Kételkedhetünk azért, ha nagyon-é voltaképpen azok közül valami, a melyeket mű érezünk vagy képzünk. 1. Mivel tapasztalván megtapasztaltuk, hogy az érzékenységek gyakorta megcsalnak, okosság pedig soha annak felette nem hinni, a ki münköt avagy csak egyszer megréfélt. 2. Mert naponként számtalant láttatunk álmunkban érzeni vagy képzeni, a melybe semmi sincs; nincsen is az ilyen formán kételkedőnek semmi bizonyos

jele, melylyel álmát imettétől bizonyosson megkülömböztethetné.

II. r. Így kételkedvén azért, egyelőször könnyen feltehetjük, hogy se Isten, se ég, se föld, se semmi test ne legyen, és hogy magunknak is se kezünk, se lábunk, se semminemű tagunk ne legyen: mindazonáltal hogy mű magunk, a kik így gondolkodunk és kételkedünk, semmik ne volnánk, azt semmiképpen meg nem engedhetjük, mivel magával ellenkeznék, ha azt vélnők, hogy a mi gondolkodik, azonban hogy gondolkodik, ne légyen. 2. Minekokaért ez: Én gondolkodom, azért vagyok: minden megtudható dolgok között legelsőbb és bizonyosabb. Holott a gondolkodáson értetnek mindazok, melyek mű tudunkra lesznek bennünk: és így nem csak az értés, akarás, képzés, hanem az érzés is annyit teszzen itt, mint a gondolkodás. 3. Mivel pedig a természet világa tanítja, hogy a semminek semmie nincsen: azért valahol valami mineműséget találunk, ott valamely valóságos dolognak is kell lenni, és mennél több mineműséget találunk valamely dologban fel, annál világosabban ismerjük mű azt meg. 4. Hogy pediglen a mű elménkben többet találjunk affélét fel, mint akármely egyéb dologban is, bizonyos; mert semmi sem cselekeszi azt, hogy valami egyebet megismerjünk, a mely sokkal bizonyosabban a mi magunk elméjének ismeretire minket ne vinne. 5. Minekokaért könnyebb az elmét hogy legyen és mi legyen megtudni, mint akármit egyebet.

III. 1. Midőn pedig az elme, mely magát ismeri, és egyebekről mindenekről kételkedik, mindenfelé nézél, hogy az ő tudományát küljebb terjeszsze; leg-

elsőbben is talál magában sokféle dolgoknak képzéseiket, melyeket valameddig csak nézél, és semmit magán kívül azokhoz hasonlót nem állít vagy tagad, meg nem csalattathatik. 2. Kik közül egyik, egy véghetetlen értelmű, hatalmú és tökéletességű állaté (ki Istennek mondatik), melynek létele teljességgel szükséges, megmásolhatatlan, és örökkévaló, nem úgy mint a többi, kik csak meg lehetők és megtörténhetők. 3. Tovább hányván vetvén penig azokat a képzéseket, eszünkbe vesszük, hogy a mennyiben azok a gondolkozásnak csak valami módjai, egymástól nem sokat különböznek, de a mennyiben egyik egyet s másik más dolgot jelent, felette különbözök, és mennél több tökéletességet foglalnak bé magokba, annál tökéletesebbnek kell azoknak szerzőjöknek lenni. 4. Így azért az Isten bennünk találtatott képzése felől ha megkérdjük magunkat, honnan legyen mű bennünk: oly megmérsekelhetetlen tökéletességet találunk abban, ha jól gondolkozunk felőle, hogy lehetetlen legyen teljességgel annak mástól belénk oltattatása, hanem csak attól, a kiben minden tökéletességnek teljessége vagyon, azaz, az voltaképpen levő véghetetlen Istentől. 5. Továbbá megkérdehetjük azt is, kitől vagyunk mű, kikben az Isten tökéletességének ily képzési vannak. Mert a természet világa mutatja, hogy a ki magánál tökéletesebbet ismer valakit, a magától nincsen, mivel mindazokat a tökéletességeket, melyeket másban lenni képz, ha magától volna, magának megadta volna; mástól penig nem lehet, hogy legyen, hanem csak egyedül attól, a kiben minden tökéletességek megvannak, azaz az Istentől. 6. A természet világa ta-

nítja pedig azt is, hogy noha most vagyunk, ihon majd semmivé lehetünk, hanemha a mind örökké levő, azaz, az Isten tartand meg bennünköt. 7. Az ő belénk oltatott képzésére szorgalmason nézélvén azért, eszünkbe vesszük, hogy ő örökké való, mindentudó, mindenható, minden jóságnak és igazságnak kútfeje, minden állatoknak teremptője, és végezetre, hogy ő benne mind e feltaláltatik, valamiben véghetetlen tökéletesség vagyon.

IV. 1. Az Istennek pedig legelső tulajdonsága, melyre itt kiváltképpen néznünk kell, az, hogy ő felette igaz, minden világosságnak adója, úgy anyyera, hogy teljességgel ellenkeznék magával, ha minket megcsalna. 2. Minekokáért a természetnek világa, és az Istentől nekünk adatott ismereti tehetség, soha semmit nem érhet meg, a mely igaz nem volna, a mennyiben ő azt megéri, azaz a mennyiben ő világosan és megkülömböztetve veszi azt eszébe. 3. És így minden oda feljebb való kételkedésink, csak jól ügyelmezzünk rá, füstbe mennek; mert ha megcsalatunk is néha ítéletünkben, nem más, hanem magunk vagyunk az oka; melyet könnyen eltávoztathatunk, ha meggondoljuk, hogy a mű megcsalattatásunknak nem az értelem, hanem az akarat az oka. 4. Mivel a gondolkozásnak minden módjai, melyeket magunkban megtapasztalunk, két rendre vitethetnek: melyeknek egyike az értés, vagy az értelemnek munkája; másika pedig az akarás, vagy az akaratnak munkája. 5. Mert az érzés, képzés, és a csupa értés (eszmélés), a megértésnek csak valami különböző módjai, a mint hogy a kívánság, megvetés, eltávoztatás, állítás, tagadás, kételkedés is csak kü-

lőmb módjai az akarásnak. 5. Mikor azért valamit csak eszünkbe veszünk, sem állítván, sem tagadván azt, bizonyos dolog, hogy meg nem esalattatunk, a minthogy akkor sem, mikor csak azt állítjuk avagy tagadjuk, a mit világosan és megkülömböztetve értünk: hanem csak szinte akkor, mikor ha valamit elégségesképpen nem értünk is, róla ítéletet tészünk. 6. Holott a világos értesen értetik oly ismeret, melylyel a megértett dolog a fügyelmes elmének nyilvánóságos és mintegy jelenvaló. 7. A megkülömböztetetten penig az, mely midőn világos, minden egyéb dologtól úgy elvonattatott, hogy semmit világosnál egyebet magában be ne foglaljon.

V. 1. Ezekből megpróbáltathatik az is bizonyoson, hogy a természeti testes dolgok, kiknek létök felől oda feljebb kételkedünk vala, ugyan valójában legyenek. 2. Mert akárminek érzése is oly dologtól ered mű bennünk, mely a mű elménktől különböz. Mivel nincsen nekünk hatalmunkban, hogy inkább egyet mint mást érezzünk, hanem az attól a dologtól vagyon és függ, mely a mű érzékenységünket megilleti. 3. Kérldhetni azért, ha az dolog nem az Isten-e maga? vagy hogy nem különböztetik-e meg az Istentől? De érzünk hiszem, avagy inkább az érzékenységektől izgattatván világosan és megkülömböztetve vészünk eszünkbe valami hosszú és széles temérdek kiterjedt dolgot, melynek részei különbkülömbféle formákkal vannak felruháztatva, és különbkülömbféle mozgásokkal mozgattatnak; melyek azt is cselekedik, hogy különböző érzések támadjanak mű bennünk a színeknek, szagoknak, fájdalmaknak stb; ha azért az Isten közbenvetés nélkül, magán

adná elménkben az ilyen dolgoknak képzését, avagy ha csak azt cselekedné is, hogy valami oly dologtól származnék belénk, a melyben semmi kiterjedtség, forma és mozgás nem volna: semmi ok sem gondolatthatnék ki, a mire nézve ne mondatnék az Isten minket megcsalni. 5. Mivel azt a dolgot világosan értjük az Istentől valónak és a mű elménktől különbözönek; és világosan is láttatunk látni, annak képzését rajtunk kívül való dolgoktól, melyekhez szinte hasonló, származni belénk: Meglátók pedig odafel hogy ellenkeznék az Isten természetivel, ha ő megcsalna valakit. Minekokáért immár behozhatjuk, hogy általan fogva legyen valami hosszú, széles, temérdek kiterjesztett dolog, melyben mindazok a tulajdonságok megvannak, valamelyeket kiterjesztett dologhoz illeni világosan eszünkbe veszünk.

Második Rész.

A dolgoknak közönséges tekinteteikről és azoknak feltalálásokról.

I. 1. A mik az embernek az Isten, maga elméje, és a testi dolgok körül tudni szükségesek, azok vagy dolgok, vagy szók. A dolgok pedig vagy azoknak közönséges tekintetek, vagy magok a dolgok. 2. A tekintet a dologban oly mód, melylyel egyik dolog a másikat nézi. Mineműk akármely dologban is sokan vannak, és az elmét a dolognak ismeretire viszik, minekutánna feltaláltattak és megértettek. 3. Ezek vagy magokon valók, vagy egybeköttettek. 4. A magokon valók vagy a dologban benne vannak, vagy kívülötte. 5. A dologban benne lévő tekinte-

tek vagy magok erejét valók (elsők), vagy mástól eredtek. 6. A magok erejét valók vagy csak csupán egymást nézik, vagy ugyan egybevettettek. 7. A csupán csak egymást nézők vagy egyesek, vagy egyenetlenek. 8. Az *a)* egyesek vagy igen, vagy nem annyira egyeznek. 9. Az igen egyesek az ok és lött dolog. *a) Consentanea.*

II. 1. Az ok az, a minek erejétől valami vagy. 2. Mivel az októl erő származik, mely valamit hozván a dolognak lételére, a dologban marad. 3. Minnekokáért a dolognak a valósága lészen az októl ez által az erő által. 4. Honnan az következik, hogy a dolognak elégséges tudására nem mehet senki, hanem csak azoknak az okoknak ismeretők által, melyeknek erejök annak szerzésére megkívántattak. 5. Az okok közül kettő egyszersmind kezd cselekedni hogy valamely dolog legyen, mint a szerző és a tevő ok: kettő pedig az amazoktól elkezdett dolgot viszi végbe, mint az állató és a végező ok. 6. Az első mondathatik oly oknak, a mitől; a második, a miből; a harmadik, a miben áll; a negyedik, a mire nézve vagyon valami.

III. 1. A *a)* szerző ok az, a melytől a cselekedendő dolognak szerzésére való indulat (mozdulás) és cselekedés kezdődik és végződik. 2. Mivel pedig a mozdulásnak csak eredetet ad, nem foglaltatik bé a mozdulásban, vagy a mozdulás által lött dologban, hanem csak szinte erejét közli avval. 3. Ennek csak módjai vannak külömbkülömbfélék, melyek megtetszenek avagy a lött dologban, melyet, avagy azt cselekeszi, hogy legyen, és *b)* teremptőnek mondatik; vagy hogy továbbá is legyen, és *c)* megtartónak ne-

veztetik. 4. Avagy a véle valókbán, mért vagy más ő rendin kívül valók nélkül viszen valamit végbe, és *d)* egyedül valónak mondatik, vagy *e)* másokkal, holott vagy mindenik egyenlő erőt szolgáltat, vagy nem, hanem egyik *f)* első és a többi *g)* segítők. Ide tartoznak az *h)* eszközök, melyek nem annyira magok mint mások erejéből cselekednek. 5. Vagy végezetre a cselekedő erőben és tehetségben, mely vagy belső, és arra nézve a szerző ok *i)* magán valónak mondatik, vagy külső, honnan *k)* történetinek hivattatik, akár *l)* kényszerítésből cselekedjék, akár penig *m)* szerencséből.

a) Efficiens. *b)* Procreans. *c)* Conservans. *d)* Solitaria. *e)* Socia. *f)* Principalis. *g)* Adjuvantes. *h)* Instrumentales. *i)* Per se. *k)* Per accidens. *l)* Coactione agens. *m)* Fortuna errans a scopo.

IV. 1. A *a)* tevő ok az, a miből valami vagyton. 2. Ez elkészíttetik, elrendeltetik, és mozgattatik is a szerző októl, hogy az állató okot magába vehesse. 3. Minekokáért a szerző okhoz legközelebb járúl, és az állató okot megelőzi, ő levén *b)* a hathatóságnak és a szenvedésnek kezdete. 4. A dologban behat nem csak erejével, hanem ugyan voltaképpen valóságával is, a dolognak valóságát belsőképpen tévén. 5. E még csak módokkal sem különböztetik meg, mert jóllehet az erő sokképpen adattathassék a szerző októl, maga mindazáltal a tevő oknak valósága, nem egyébként, hanem csak voltaképpen közöltetik.

a) Materia. *b)* Principium potentiae et perpeccionis.

V. 1. Az *a)* állató ok az, a miben valami áll. 2. Ez az egész tevő okot általhatja, és ő szerzi azt a tulajdon lételt, mely akárminek is vagyton a felett a köz természet felett, mely a tevő októl vagyton. 3. Sok

dolognak lehet azon szerző és tevő okjok, de azon állatójok nem lehet. 4. Az állató oknak három tiszti vagyon: 1. Hogy a dolgot meghatározza, és innen mondatik *b)* állató oknak. 2. Hogy másoktól megkülömböztesse, és *c)* külömbségnek hivattatik. 3. Hogy akármiben is cselekedeteket szerezzen, és *d)* cselekedetnek neveztetik.

a) Forma. *b)* Causa formalis. *c)* Differentia. *d)* Actus.

VI. 1. Az *a)* végező ok az, a mire nézve vagyon valami. 2. Ez a tévő és az állató okból származik, és ez az a *b)* jóság, vagy a dolognak *c)* tökéletessége, melylyel a dolog a cselekedésre és a *d)* vele való élésre illendő. 3. Ez a jóság a szerző oknak elintézésében *e)* segítő ok, a vele élés, melyre intéz, *f)* lőtt dolog; a dolog vagy a személy, melynek a véle élésben szolgál, *g)* előtte lévő dolog: mindezekre mindazáltal a közöttök lévő rokonságra nézve a végnek nevezeti szokott szabattatni. 4. A jóság vagy a vele élésre való illendőség tulajdonképpen a *h)* végező ok; ennek kívánása, mely a szerző okot felindítja, *i)* intézésnek vége; a véle élés *k)* oly vég, a kié a dolog vagy a személy, melyre néz, oly *l)* vég a kinek. És mind ezek között néha egyik a *m)* cselekedet végének mondatik, a más *n)* a cselekedőének: de a cselekedőnek célja ha csak történetből külömböz a cselekedetétől, *o)* cselekedés végének mondatik.

a) Finis. *b)* Bonitas. *c)* Perfectio. *d)* Usus. *e)* Causa adjuvans. *f)* Effectum. *g)* Objectum. *h)* Finalis causa. *i)* Finis intentionis. *k)* Finis cuius. *l)* Finis cui. *m)* Finis operis. *n)* Finis operantis. *o)* Finis operationis.

VII. 1. Jóllehet az okok állatokkal és határozásokkal megkülömböztettek, *a)* a dolognak mind-

azáltal, mely az okoknak erejek által lött, egy természetűre vagyon. 2. Mely a mennyiben a szerző októl vagyon, *b*) szerzett dolog; a mennyiben a tevő októl, *c*) tett dolog; a mennyiben az állató októl, *d*) állatott dolog; a mennyiben pedig a végező októl, *e*) végezett dolognak mondatik. 3. A lött dolognak *f*) valósága lesz akármelyik októl, *g*) állatja a tevő és az állató okoktól, melyek ez okáért állati okoknak is mondatnak; *h*) létele függ mindenik oknak egyszersmind együtt-lététől valamely dolognak végbenvitelében, és annak teljes vagyonosságát és állatot szerzésben: *i*) állása ezek felett a hozzá való dolgoktól, *k*) vele létele a részekről is. 4. A lött dolognak két grádicsi vannak, (kik közül egyik oka a másiknak,) tudnillik a szerzési és a megtartási *l*) mozgás, és az *m*) mozgás által szereztetett és megtartatott lött dolog.

a) Causatum. *b*) Effectum. *c*) Materiaturum. *d*) Formatum. *e*) Finitum. *f*) Esse rei. *g*) Essentia. *h*) Existentia. *i*) Subsistentia. *k*) Consistentia. *l*) Motus. *m*) Res motu facta.

VIII. 1. Immár a meglött és az okokból kiszármazott dologhoz mindenkor járul valami, mely a dolog állatjától és okaitól úgy különböztetett meg, hogy avagy csak neki módjára tartozzék, avagy csak jobban való lételére, és hozzájáruló teljességére: és innen folynak az alá vetettség és hozzáadatottsági tekintetek. 2. A *a*) valami alá vettetett dolog természetű szerént előljár, melyhez a hozzáadatott dolog úgy járul, mint valaminek állatja kívül hozzátartozó dolog. 3. Ennek mivolta oly maga színént való, hogy ámbár nagy különbség legyen is a *b*) magába bevező és az előtte való dolog közt; sőt a *c*) ma-

gában és a magához vevő közt is, s a *d*) tévői és az állatúi előben tetetett dolog közt stb, mindazáltal ennek nem hogy igaz nemei, de még csak módjainak igaz különbségi sincsenek. 4. *e*) Hozzáadatott dolog penig akármi a mi másához tét tik, akár az *f*) bévött, akár más körül forgó, akár *g*) benn, akár kívül való, akár *h*) tulajdon s akár peni ; köz legyen.

a) Subjectum. *b*) Receptaculum et objectum. *c*) Recipiens in se et ad se. *d*) Objectum materiale et formale. *e*) Adjunctum. *f*) Receptum et occupatum. *g*) Inhaerens et adhaerens. *h*) Proprium et commune.

IX. 1. Ezekben a meggyező tekintetekben befoglaltatnak mindazok, valamelyek *a*) egyeknek vagy azonoknak mondatnak. 3. Mivel a mik *b*) közönséggel azonok, azoknak azon tevő és állató köz, de nem utolsó okok vagyón. 4. A mik penig *c*) nemmel, azoknak azon utolsó köz állató okok vagyón. 5. A mik *d*) számmal, azoknak azon egy magán való állató okok vagyón. 6. Az *e*) idővel azonok, hozzáadatott dologgal csak egyek. 7. A *f*) helylyel azonok penig alájok vettettek.

a) Unitas et identitas. *b*) Eadem genere. *c*) Eadem specie. *d*) Eadem numero. *e*) Eadem tempore. *f*) Eadem loco.

X. 1. Ugyanezekből származik a dolgoknak egymás között való *a*) egyenetlensége is. 2. Mivel a melyeknek nem azon okok, lött dolgok, alájok vettett, hozzájuk adatott tekintetek vagyón, azok egyenetlenek és meghasonlók. 3. Meghasonlottak penig, avagy kevéssé, avagy inkább, a szerént a messzelétel szerént, melylyel az egyességtől eltávoznak. 4. Minden két dologban vagyón mind egyesség s mind egyenetlenség; az egyesség vagyón az egy-

ségnek állítása által, az egyenetlenség pedig az egy-
ségnek tagadása által. 5. Mivel az egyenetlen tekin-
teteknek módjok által a meghasonlásban és megosz-
tódásban, és azoknak egyike az ő tulajdon természe-
tiben, nem függ a másiktól az ő voltában, létében,
és megtudattatásában, a mennyiben meghasonló tekin-
tet; annakokáért egyenlő világosságok, és mindenik
felől egyenlő erejek van a tekintés dolgában; minek-
okáért egy név és meghatározás alá foglaltattak be
mindenik nemben, melyek mind másképpen vannak
az egyes tekintetekben: mindazáltal a természetek
szerént való rá szabattatásokban, melylyel az ő te-
kintetek gyakoroltatik, egymást megvilágosítják az
egyenetlenségnek ereje által. 6. A dolgoknak meg-
hasonlása kétképpen lesz: mert némelyek úgy hason-
lanak meg, hogy meg is egyezhessenek, mivel csak
külsőképpen egy tekintettel különböznek, melyben
természetek szerént megegyezhetnének, és ezek *b)* kü-
lömbözőknek neveztetnek. 7. Némelyek pedig úgy
hasonlanak meg, hogy meg ne egyezhessenek, mivel
belsőképpen és természetek szerént is különböznek,
ellenbe-vetetteknek hivatnak.

a) Dissentanea. *b)* Diversa.

XI. 1. Az ellenbe-vettetett tekintetekben min-
denkor meg kell tartatni ama *a)* törvénynek: hogy
b) azonnak, azon szerént, azonra, és azon időben
vettessenek egymás ellenébe, mert egyébként volta-
képpen az ellenbe-vetetés meg nem lehet. 2. Ha pedig
így lesz, oly voltaképpen való különbségek támad,
hogy: ha egyiket állítod, a másikat szükségesképpen
tagadnod kell, és viszontag. 3. A melyek mind állít-

tatnak s mind tagadtatnak, nem ellenbe-vettettek. 4. Ezek közül némelyek messzebb távoztanak egymástól, és csak szinte messzebb való közönségesség alatt foglaltatnak bé, és így kevesebbé ellenkeznek (mivel nem lesz a legközelb való állatóság által), honnan c) elválasztóknak mondatnak, melyeknek akármelyike is azon egy tekintettel sokaknak is egyenlőképpen vettethetik ellenükbe. 5. Mivel a messzevaló távollétel miá sokan szólhatnak közbe. 6. És semmi sincs a mi csak egy dologtól választatnék meg.

a) Lex oppositorum. b) Eidem, secundum idem etc. c) Disparata.

XII. 1. Némelyek legközelb való köznem alá foglaltatnak, és ez alatt mintegy közletről ellenkeznek az ő közelső állatóság által, honnan a) ellenkezőknek hivatnak, kik kettennél többen nincsenek, mert jöllehet azon egy a soktól is egyképpen választathassék el, mindazonáltal sokkal szemtől szembe nem harcolhat. 2. S nem is vettethetnek azok egymás ellenében az ő közelső állatóság által, a melyek egyenlőképpen vettethetnek egybe más távolvalókkal. 3. Ellenkezik pedig egy dolognak feltétele mind más véle harcoló dolognak tételével, s mind pedig ugyanazonnak tagadásával: emezek tévő-ellenkezőknek, ezek pedig tagadóknak (vévőknek) mondatnak. 4. A b) tévő ellenkezők avagy úgy vettethetnek egymás ellenébe, hogy az ő különbségeknek fundamentumok egyesség legyen, az melylyel egyik a másikra vitessék: vagy igyenesen ellenkezik egyik a másikkal: emezek barátságosan, s ezek pedig haragoson ellenkezőknek mondathatnak.

a) Contraria. b) Contraria affirmantia.

XIII. A *a*) barátságosan ellenkezők (viszont néző tekintetek) közt, ha az ellenbevetés törvényére nézünk, ellenkezőknek mondhatjuk, ha pedig tekintjük az egymás közt való egyességet, úgymint melylyel egyik a másiknak lételét szerzi, egyeseknek ítéltjük. 2. Egész természete egyik barátságosan ellenkezőnek (a mennyiben olyan) foly az egymást viszontagsággal néző tekintetből, melylyel a mászt nézi és a másiktól nézetik, úgy hogy egyik a másiknak mind oka s mind lött dolga legyen. 3. Mert minden barátságos ellenkezésnek két részei vannak, melyeknek egyike foly egyik határtól (végtől), a másikja a másiktól, és az ellenbe-vettetettre vitetik, melyekből egy viszontagsággal való tekintet lesz. 4. Nincs azért ezekben sem első, sem utolsó, hanem természetek szerént egyszersmind vannak, mert egyik nem inkább a másiknak oka vagy lött dolga, mint a más ő neki. 5. Mivel pedig egyiknek állatja a másztól, nem csak egyarányú nyilvánásnak, mint a több egyenetlen tekintetek, hanem a mint az okok állapítja kívánja, egyiknek értése mindenkor a másiknak tudásából származik. 6. Az *b*) haragoson ellenkezőknek semmi megegyező tekintetek nincsen, hanem mind szüntelen harcolnak, akármi módon gondoltassanak: s még pedig igyenesen szinte készántag. 7. Mindezek (a mennyiben ilyenek) közbenvetés nélkül valók: egyébként csak elválasztott ellenbe-vettettek lesznek.

a) Relata. *b*) Adversa.

XIV. 1. A *a*) tagadó (elvevő) ellenkezőkben nincsen két feltött dolog, mint a tévőkben, hanem

vagyon ugyanazonnak erősítése és tagadása, azaz tévése, és meg elvévése. 2. Ez a tagadás pedig vagy határ nélkül való, mely azt a dolgot mindenütt tagadja, erősíttethetik pedig minden egyéb dolgokról azon kívül a melyet tagad, és b) ellenmondóknak mondathatnak. 3. Vagy tagadja csak abba a (helybe) alája vettettett dologba, melybe természeti szerint benne kellene lenni, és akkor c) megfosztóknak neveztetnek. 4. Honnan a következők, hogy a megfosztók mindenféle tekinteteknél inkább különbözzenek. 5. Mert az elfosztás oly megbékélhetetlen ellenséges-séggel tagadja a dolgot, hogy semmit mást annak helyébe ne hagyjon, melyet az ellenmondás nem cselekeszik. 6. A miképpen az egyes tekintetekre tartoznak az azonságnak és az egységnek minden módjai, úgy ezekre az egyenetlenekre a külömb-ségnek minden módjainak rájuk kell vitettetniek.

a) Contraria negantia. b) Contradicentia. c) Privantia.

XV. 1. Az okokból kiszármazott, hozzávalókkal felékesíttetett dolgok egymás között egybenvettetni szoktanak, hogy azoknak megböcsültetések legyen valami harmadik dolog szerint, melyben vagy meg-egyeznek, vagy megkülömböztetnek: honnan a) egy-bevettetteknek mondatnak mind magok a dolgok s mind a tekintetek, a melyekben egybenvettetnek. 2. Ezeknek egyike természete szerint a másnál nem ismeretesebb, mint az egyes tekintetek; sem egyarányú világosságuk a dolgokra nézve, mint az egyenetlen tekintetek mindnyájan, nem hogy egyiknek állati tekintete a viszontagsági egymást-nézés által függene a másiknak ismeretétől, mint a viszont

néző tekintetekben vagyon a dolog; 3. hanem az egybevetés erejével, mint valami fonttal mindeniknek böcsűje, arca a tekintetre nézve melyben egybevettetnek, mindenik felől egyarányú ismeretes, jóllehet az előbb megpróbált dolgoknak természetiből egyik a másiknál ismeretesebb legyen. 4. Ennek két módjai vannak, mert néha alattomba lesz, és gyakorta valami rövid egy vagy több jegy által: néha nyilvánban, megválasztott részekben, melyeknek egyike *b)* feltételnek mondatik, mely többire a néző tekintetet foglalja be, a másikja *c)* megadásnak neveztetik, mely nagy részént a nézett dolgot hozza be, jóllehet néha oly módja vagyon a magyarázatnak, hogy a megadásnak jele a tekintetnek tulajdoníttasék, a feltételé pedig a nézett dolognak. 5. Az is tulajdonok pedig ezeknek, hogy ha egyik csak elgondoltatik is, mást nem csak elgondoltatottat (mint mind a több tekintetek), hanem ugyan valóságost is néz.

a) Comparata. *b)* Propositio, πρότασις. *c)* Redditio seu ἀπόδοσις.

XVI. 1. Minden egybenvetés lesz pedig vagy mértékben, mely *a)* tekinteti mennyiség, és akkor az egyenlőség vagy nem egyenlőség; vagy a határozó tekinteteknek természetekben, mely *b)* tekinteti minőség, és akkor az hasonlóság vagy hasonlatlanság. 2. Az *c)* egyenlők azok, melyek egy, akár voltaképpen való akár pedig csak elgondoltatott mértékkel mérettetnek meg: úgy hogy a függésben egyaránt függjenek. 3. Ha egy mértékhez nem illenek, akkor mondatnak *d)* nem egyenlőknek, és a melynek mértéke feljülhaladja a másikat, *e)* nagyobbnak, a melyet pedig feljülhalad, *f)* küsebbnek mondatik.

4. A *g*) hasonlók azok, melyeknek egy természetek vagyón, akár az állati, s akár hozzáadatási legyen. 5. Mivel penig az azon természet nem lehet egyszersmind két dologban és kettős, annakokárt ez az azonosság csak hasonlóságban áll, mely szerént ennek is vagyón az a természeti tekinteti az ő módja szerént, s amannak is az övé szerént. 6. A nyilvánágos hasonlóságban néha négy voltaképpen megkülömböztetett határozó ígék vannak, s akkor a hasonlatosság *h*) megszakasztatottnak mondatik. 7. Néha penig nem voltaképpen, hanem csak tekintettel vagynak négyen, és akkor *i*) kötött hasonlatosságnak neveztetik, mivel a hasonlatosság egyben köttetetik, a második határozó-igének megkettőztetése által. 8. A melyeknek természetek nem azon a hasonlóságban, hanem külömböző, azok *k*) hasonlatlanoknak hivatnak. 9. Azon dolgok annakokáért, melyek magok szerént gondoltatván, külömbözők, ha egybevettetvén gondoltatnak, hasonlatlanok lesznek.

a) Quantitas logica. *b*) Qualitas logica. *c*) Paria. *d*) Imparia. *e*) Majus. *f*) Minus. *g*) Similia. *h*) Similitudo disjuncta. *i*) Similitudo continua. *k*) Dissimilia.

XVII. 1. A *a*) mástól eredtek a maga erejét valókból mint valami gyökerekből úgy csiráznak ki. 2. Melyekkel azon erejek vagyón a mást néző tekintésben, de foglalósképpen és jegy gyanánt. 3. Ezeknek némelyikének egyedül való eredete vagyón valamely egy maga erejét valótól, mint az egy eredetű szók, és a névokadás: némelyikének penig egybeköttetett, több elsőnek egybeszerkesztetéséből, mint az elosztás és meghatározás. 4. Az *b*) egyeredetű szókban azoknak a neveknek vagyón lehozattatások, a

melyek azon egy kútfőből erednek. 5. Melyeknek egyike a *c)* maga erejét való természetet foglalja be, a másik, az *d)* amattól függőt, és a harmadik a cselekedő természetet az ő módjával egybe, mely a felsőkből származik. 6. A *e)* nevek-adásban oka adattatik, miért jegyeztessék ilyen névvel az ilyen dolog.

a) Orta. *b)* Conjugata. *c)* Abstractum. *d)* Concretum. *e)* Narratio.

XVIII. Következnek azok az eredtek, kik az elsőket elfedettebben és egybeszerkezettebben foglalják be, oly erőssen (szükségesen) mindazáltal, hogy mindenkor elé s hátrajárást csináljanak, nem csak úgy pedig mint a tekinteti-foglalásban a bölcseségnek törvénye kívánja; sem mint a viszontagságtelkintésben (mely feltaláltatik a tekinteteknek akarmelyik bokrában) vagy a dolog; hanem olyat, a minemű a közönséges állatra való, mely ez tekinteteknek tulajdona, s mely is a dolognak voltaképpen való természeteket jelenti. 2. Akarmely dolognak pedig természete nézetik, vagy a mennyiben a többekkel köz, vagy a mennyiben magában a többtől megválasztatott: emez az elosztásban, e pedig a meghatározásban foglaltatik be, mert amaz köztulajdonittatást, s e pedig tulajdon határt állat.

XIX. 1. A *a)* megoszlás kettőt foglal be, tudniillik valami közönségest, honnan *b)* az egész, és többekkel közt, honnan a *c)* részek vannak. 2. Az egész befoglalja a részeket azon egy állatónak közönségességével. 3. A részek ha megoszlván vétetnek (gondoltatnak), megosztják az egészszet, (mely tulajdonképpen mondatik elosztásnak,) ha pedig egytve

foglalva gondoltatnak, szerzik az egészszet, mely behozásnak hivatik. Szükség pedig, hogy a részek megegyezzenek abban, a mi nekik köz, meghasonljanak pedig és különbözzenek a mennyiben többek; 5. És innen vagyon, hogy a részeknek meg kell egyeznie az egészszel, magok között pediglen meg kell különböztetnie, mennyivel inkább különböznek pedig, annál jobb az elosztás. 6. Leginkább egyeznek pedig a legközelebb való egészszel, és az alatt is különböznek leginkább az ellenkezés által; 7. És e tulajdon oka annak a felsőségnek, mely a *d*) kettőreosztásnak az elosztásban vagyon. 8. Az elosztásnak természeti inkább függ az részeknek az egészre való tekintetektől, mint attól, mely nekik egymás közt vagyon: 9. Annakokáért nem a meghasonlókból, hanem az egyesekből kell a megosztásnak elosztatásának vétetni. 10. Mikor azért több okok választatnak meg egymás közt, azonegy löttologra való tekintetekből, vagy több löttolgok azonegy okra valóból, vagy több alatta levők azonegy hozzájuk adatottra nézve, vagy több hozzá valók azonegy alattok levőre, akkor azoknak a megválasztatott dolgoknak tekintetekre nézve a megosztás mondatik lenni *e*) az okokból, löttolgokból, alattalevőkől, hozzáadattakból. 11. Mivel pedig az állati megegyezés tulajdonképpen vagyon az ok és a löttolog között, holott kiváltabbképpen valók azok az elosztások, melyekkel avagy az *f*) ép darabokra, avagy a *g*) közönségesség osztatik nemekre; csak azokban tetszik azért ki bővebb tekintetjek az egésznek és a részeknek. 12. Az épnek darabokra osztattatásában, a darabok magokon való elfedett, egymásba szorít-

tatott, és egybeszerkesztetett okok, 13. de úgy, hogy *h*) cselekedőképpen (voltaképpen) foglaltassanak be az egészben a melynek állatot adnak és melyben vannak. 14. Az épnak azért tevő és állató oka lesz minden daraboknak tevő és állató okaikból. 15. A közönségességnek (köz nemnek) nemekre oszlásában a köz nem jegye a közönséges állató okoknak: 16. Megvagy az azért mindenik nemben, azoknak állatot adván és mindenekben közölvén övelek azon egy állatot: 17. A köz nemnek azért egész állatja vagyon akarmelyik nemben is; de az egész közönségesség, vagy az egész köznem tulajdonképpen nincsen, hanem mindenekben 18. az elsőbb közönséges okoknak jegye a *i*) legközönségesebb köznem; mert semmi nállánál elébbvaló nincsen: 19. A közbenlevőknek pedig, az *k*) alsóbb köznem: 20. A nemeknek állapotjuk egy, mert a köz löttdolognak jegye *l*) az felsőbb nem; az legalsónak pedig a *m*) legalsóbb nem.

a) Distributio. *b*) Totum. *c*) Partes. *d*) Dichotomia. *e*) Distributio ex causis, effectis, subjectis, adjunctis. *f*) Distributio integri in membra. *g*) Generis in species. *h*) Universalia. *i*) Genus generalissimum. *k*) Genus subalternum. *l*) Species subalterna. *m*) Species specialissima, Individuum.

XX. 1. A *a*) meghatározás megmagyarázza a meghatározott dolognak tulajdon természetét. 2. Mely vétetik vagy csak az állató köz okokból, (melyek a köznem alatt foglaltatnak bé,) és ennek felette a tulajdon állató okból (ha találtathatik), vagy más viszontagi tekintetekből is; emez *b*) teljes meghatározás, s e pedig *c*) nem teljes, hanem csak *d*) leírás.

a) Definitio *b*) Def. perfecta. *c*) Imperfecta. *d*) Descriptio.

XXI. 1. Semmi a dolgon kívül levő tekintet nem helyes, hanemha olytól származik, a ki a dolognak állapotját tudja, és meg is mutatja hogy tudja. 2. E pedig akarmely személytől akarmiképpen légyen, egyféle és *a*) bizonyításnak mondatik. 3. A bizonyágtételnek azért ha magában gondoltatik, (azaz a mennyiben az, a bizonyítottanak valamely bizonyítottatott dolog felől tött állítása vagy tagadása), semmi ereje nincsen, ha a dologban benne levő tekintetekkel meg nem támasztatik. 4. Annyi ereje vagyon azért, a mennyi ismeret és együgyű igazmondóság a bizonyítottóban találtatik: 5. Egyiknek nagyobb, másiknak küssebb, s némelynek semmi ereje sincsen. 6. Itt a *b*) viszontagozás az, midőn a feltött dolognak dologbeli tekintetei hozatnak elő, hogy az bizonyításnak és bizonyágnak igazmondósága megtessék.

a) Testimonium. *b*) Reciprocatio.

Harmadik rész.

A dolgoknak egybeköttetett tekintetekről.

I. 1. Az immár feltalált tekinteteket el kell egymás között rakni. 2. Mely *a*) elrakás azért lesz, hogy vagy azokról ítéletet tegyünk, vagy hogy jobban elménkben tarthassuk őket. Innen vagyon a *b*) megítélés és az elrendelés. 3. A mi a mű megítélésünk alá vettetik, vagy világos, vagy homályos. 4. A világosokról mindjára ítéletet teszünk, mihelyt előnkbe adatnak, a homályosokról pedig tovább való gondolkodás, értekezés és végezés leszen: honnan

az megítélés igen igazán osztathatik *c)* megnyugvóra és értekezőre.

a) Dispositio. *b)* Judicium et methodus. *c)* Judicium axiomaticum et dianoeticum.

II. 1. A *a)* hiteles (megnyugotó) mondás tulajdonképpen az, a mely mindenektől illendőnek ítéltezik, hogy bevétessék. 2. Mivel a hiteles mondás mindenkor világos, csak azokat a tekinteteket foglalja be magába, a melyek valamely kötővel egymás között egybeköttetettek; nem is próbál semmit, hanem megítéli, ha a dolog úgy vagy-e vagy nincs. 3. Ebben az elrakásban a tekintetek vagy állító kötővel köttetnek egybe, és *b)* állító mondásnak mondatik. 4. Avagy egymástól tagadó kötővel választatnak el, és *c)* tagadónak mondatik. 5. Ha azon mondás mind állittatik s mind tagadtatik, *d)* ellensmondás lesz. 6. Ha a természetek szerint egybeköttetett dolgok egybeköttetnek, s a természetek szerint különbözők megválasztatnak egymástól, akkor a mondás *e)* igaz. 7. Ha pedig egybeszerkesztetnek a természetek szerint megkülönböztetett dolgok, avagy az egybefoglaltatottak megválasztatnak, akkor *f)* hamis. 8. A melyek egybefoglaltatnak, ha változhatóképpen illenek csak egymáshoz, a mondás *g)* lehetséges; ha pedig változhatatlanképpen, hogy különben a dolog ne lehessen természeti szerint, akkor *h)* szükséges. 9. Ennek a szükségnek három grádicsa vagy: az *i)* első az, hogy a szükséges mondás legyen teljességgel mindenütt és mindenkor igaz; és *k)* valóság törvényének hivatik. 10. *l)* Második az, hogy ebben a részek legyenek az dolog

állatjára valók, s még penig magokon, nem más által; és *m*) igazság törvényének neveztetik. 11. *n*) Harmadik az, hogy a részek meg is fordíthatassanak, úgy hogy másról semmiről ne mondathassanak; és *o*) bölcsesség törvényének mondatik. 12. Ez három törvényeknek meg kell tartatniok minden mondásban a bölcsességnek: nem is illenek peniglen semmi mondáshoz, hanemha az valamely bölcsességi mondas leend. 13. Az ilyen megítélés, az első és az igazságos tudomány, más mondásoknak penig ezekből lehozása emberi bölcsességnek mondatik.

a) Axioma. *b*) Axioma affirmatum. *c*) Axioma negatum. *d*) Contradictio. *e*) Axioma verum. *f*) Axioma falsum. *g*) Axioma contingens. *h*) Axioma necessarium. *i*) κατὰ παντός. *k*) Lex veritatis. *l*) κατ' αὐτόν. *m*) Lex iustitiae. *n*) κατ' ὅλου πρώτον. *o*) Lex sapientis.

III. 1. A mondási elrakásban vagy egy igyenes, és maga színént való cselekedeti vagy az elemének, mely mintegy igyenes vonáson két tekintet foglal bé, (mimódon minden tekintetek a teljes egybenvettetések és elosztásokon kívül elrakattathatnak), és akkor a mondas *a*) egyesnek mondatik: vagy elegyes, mintha valami horgas vonáson kerülést csinálna, és akkor a mondas *b*) elegyesnek mondatik. 2. Az egyes mondasnak kötője áll a cselekedeti szónak oly erejében, melybe az egybetett tekintetek egybekapcsoltnak, és melylyel az egész mondas ugyan megéled. 3. Az egyes mondas vagy éppen nézi azt az egész dolgot a melynek valamit tulajdonít, és úgy *c*) közönséges, holott mind a hátulsó tekintetnek s mind a neki tulajdonításnak módjának közönségeseknek kell lenni: vagy annak csak részét és mintegy nemét, mely *d*) nemi mondas csinál-

melyben az a rész vagy csak bizonytalanúl és kétesen jegyeztetik meg, melyből *e*) rész szerint való mondás lesz, vagy magán és tulajdonképpen megneveztetik, és *f*) tulajdon mondásnak mondatik. 4. A közönségesen állítottanak, mivel az egész első részt bekekeszti, ellene mondattatik imígy amúgy az egésznek rekesztetése által, de nem közbenvetés nélkül és hathatóképpen, úgy hogy az igazság a hamisságtól állhatatosképpen megválasztathatnék, hanem csak valamely résznek kirekesztése által, mely legigyenesebben lesz az ellenébe tétetett rész szerint való tekinteti kötés (mondás) által. 5. Egy rész szerint való ellenbe vettetett mondás a másnak nem ellent mond, hanem csak megoszlást csinál: mert nem az azon alájok vettetett dolgot jelentik szükségesképpen; s nem is állittatik és tagadtatik azon dolog azon okból: 6. de a hol bizonytalan rész állittatik, hogy ellenmondás legyen, egészszen kell tagadni a közönséges mondás által: és viszontag. 7. Akkor peniglen mindenkor megválasztatik az igaz a hamistól, úgy hogy az igaz innen álljon s a hamis peniglen túl.

a) Axioma simplex. *b*) Axioma compositum. *c*) Axioma generale
d) Axioma speciale. *e*) Axioma particulare. *f*) Axioma proprium.

IV. 1. Midőn azonegy tekinteti foglalásban (mondásban) kettőnél több tekintetek foglaltatnak bé, vagy hogy kettőnek együve helyheztetése sokféle, akkor a kötőhöz foglaló szócska is járul, néha penig viszontagsági igécskékkal is jegyeztetik meg: és ez *a*) elegyes kötésnek mondatik; 2. holott a foglaló szócskához ragad az állítás, tagadás és ellenmondás, mely mindenkor elválasztja az igazat a hamistól.

3. A foglaló szó pedig avagy egyező tekinteteket foglal egybe a szókkal együtt, avagy csak szinte a szót s a tekinteteket pedig megválasztja: emez *b)* gyűjtő mondási foglalásnak, s e pedig *c)* elszéjesztőnek mondatik. 4. A megegyező tekintetek egybe köttetésekben avagy egyik rész a másiktól függ és *d)* függő tekinteti kötésnek (mondásnak) hívatik; 5. vagy minden egymástól függés nélkül és mintegy mellékesleg foglaltatnak együve a részek, és *e)* foglaló tekinteti kötésnek mondatik. 6. A foglalóban legtulajdonképpen azok köttetnek egybe, a melyek egymástól avagy elválasztathatnak, avagy el szoktanak választatni. 7. Ennek jegye vagy és, is, s, vagy egyszersmind, együtt, egyenlőképpen, vagy végre azoknak a viszontagsági tekinteteknek szócskái, melyek a teljes egyben-vettettetésekre tartoznak, akár mineműséggé s akár mennyiséggé legyenek. 8. A foglaló mondásnak egész ereje vagyon a foglalásban. 9. Nem mondhatni azért igaznak, hanemha a foglalásban minden részek igazak lesznek, hamisnak mondathatik peniglen ha csak egyik hamis leszen is. 10. Szinte úgy ellene mondatik azért a foglalónak az ő egyik részének kirekesztése által, mintha mindenik elvétetnék. 11. Sőt az ilyen elvétel nem a foglalásé vagy a foglaló mondásé, hanem a részeknek megtagadása, mely nem mindenkor választja meg az igazat a hamistól. 12. A függő mondással azok adattatnak ki, a melyek mintegy lánczczal ragasztattanak egybe, egymást érő vagy egymásba ragadott renddel, melylyel egyik a másikat utána vonja, és mintegy szükségesképpen béhozza. 13. Ez a behozás kifejeztetik e szócskák

által: ha, hanemha stb, vagy a következési viszonytagságnak emez jegyei által: mind ez, s mind amaz. 14. Itt csak szinte a függésnek szükséges volta nézettetik, mely igaz lehet, ha a részek magokban hamisak is, aminthogy hamis is, haszinte a részek igazak is. 15. Mert jóllehet az igazból csak igaz származzék, mindazáltal nem függ akarmi akarmitől. 16. Itt azért ellenmondás lesz a következésnek akarminemű tagadása által is.

a) Axioma compositum. b) Axioma congregativum. c) Axioma segregativum. d) Axioma connexum. e) Axioma copulatum.

V. 1. Az a) elszéljesztő kötő szócskák vagy azokat különböztetik meg, melyek megegyezhetnek vagy meg szoktanak egyezni, honnan a mondás b) különbözőnek mondatik, mely kivált és tulajdonképpen különböző tekinteteket foglal együve: 2. vagy azokat szakasztják el egymástól, a melyek meg nem egyezhetnek, honnan a mondás c) szakasztónak mondatik, mely kivált és tulajdonképpen az ellenbe vettetteket köti egybe. 3. A különbözőnek jegyei ezek: penig, de, azonközbe, sőt, jóllehet, mindazáltal, azon kívül hogy. 4. A megkülömböztetés lesz tulajdonképpen egyik résznek valóságos kigondoltatott állítása, és a másiknak tagadása által, kiknek mind ketten igaznak kell lenni az igaz választó mondásban. 5. Midőn penig így választja el egymástól azokat, a melyek egybeköttetteknek lenni látszhatnának, kiváltképpen a megkülömböztetésben élnek vele. 6. Ellene mond a foglalónak és a függőnek, vagy inkább azoknak ellenmondásoknak csemetéje. 7. A szakasztó magával szükséges megszakasztást hoz. 8. Szükséges

igazságú lehet pedig ez, ha szinte a benne való részek nem szükséges igazságúak is, és viszont ha szinte egyik rész szükséges igazságú is, lehet ez nem szükséges igazságú. 9. Mert ennek a mondásnak igazsága függ a részeknek szükséges megszakasztatásokból; a minthogy a függőnek igazsága azoknak hasonló függésekből. 10. Itt a jelentetik meg, hogy egy az igaz és nem több, mivel nem törvény szerént való szakasztó mondás az, a melyben valamely részek megegyeznek, sem nem igaz, ha az előszámlálás nem teljes. 11. Ebből a teljes előszámlálásból peniglen az elrendeltetett tekinteteknek közbenvetés nélkül való ellenbe-vettetések vagyón. 12. A köz nemnek nemekre osztatásában ha tekintet vagyón a megegyezésre, mely az egész és a részek közt vagyón, az tekinteti kötés foglaló: de a meny nyiben nézetik a részeknek egymás között való meghasonlások, szakasztó.

a) Axioma segregativum. b) Axioma discretum. c) Axioma disjunctum.

VI. 1. Midőn a mondásnak igazsága és hamisága magán nem világos, hanem homályos és kétséges akar magában, s akar annak a kivel azt el kell hitetni, akkor kérdés támad, mely körül az ember elméje magát gyakorolja, futosván egyről másra, hogy a dolgot megvilágosítsa: és ez az a) okoskodásnak értekező mivolta. 2. Az okoskodásnak behozása az elrakattatásnak erejére nézve mindenkor szükséges, bár ugyan gyakorta egy része se legyen magában szükségképpen igaz: ez a b) következési szükség. 3. A behozandó kérdés mindenkor két te-

kintetből áll, melyekről nem tudatik világosan ha együve köttessenek-é, vagy egymástól elszakasztas-
 sanak. 4. Hogy e megteessék, más, egy c) harmadik tekintetnek kell előhozatni, mely ama kettővel össze-
 szerkesztetvén, azoknak egyességeket vagy egyenet-
 lenségeket nyilván valóvá tegye. 5. Három tekintet
 vagyon azért minden okoskodásban, nem kevesebb ;
 6. s több sem lehet pedig, mert úgy többet hozná-
 nak bé, nem csak azt az egyet, mely kételkedésbe
 hozatott vala. 7. Egy tekintet pedig sokféle szókbán
 foglaltathatik bé: a minthogy gyakorta egy szóban
 is több tekintetek vannak, a mely szónak tudniillik
 egynél több jegyzési vannak.

a) Ratio dianoetica syllogismi. b) Necessitas consequentiae, et
 ex suppositione vel ex hypothesi.

VII. 1. A harmadik tekintetet egybe kell szer-
 keztetni a kérdésnek mindenik részével, hogy meg-
 világosítsa az ő egymás között való egybeszerkez-
 tetéseket. 2. Egybeszerkesztetik legelőször a kérdés-
 nek avagy csak hátulsó részével, a mely kiváltképpen
 vagyon kérdésben, és ez az egybeszerkeztetés elől
 tétetik mint valami fundamentoma az okoskodásnak,
 honnan a) feltételnek hivatik. 3. Melyből felvétetik
 a harmadik tekintet, és vagy csak magán, vagy a
 kérdésnek első részével a második rendbe helyhez-
 tetik, mely rész ez okáért b) felvételnek neveztetik.
 4. Melyekből a kérdés béhozatik, mely az egész
 okoskodást bérekeszti, honnan c) bérekesztésnek
 mondatik. 5. Ez részek közül néha valamelyik nincs
 meg, mint az d) elértésben. 6. Néha hozzájuk többek
 is járulnak, mint az okoskodásoknak megzavart

módjokban, tudniillik a *e*) rakásos és *f*) szarvas okoskodásban. 7. De az okoskodás erejének mindenkor az elébb megmondott formára kell vonattatni: mely kívül nincsen más elszerkeztetés, kinek erejéből a következés vagy a bérekesztés szükségesképpen behozattassék.

a) *Propositio*. *b*) *Assumptio*. *c*) *Conclusio*. *d*) *Enthymema*. *e*) *Sorites*. *f*) *Dilemma*.

VIII. 1. Az kérdésnek a harmadik tekintettel való elszerkeztetése vagy maga szenént és részenként való, mikor tudniillik hátulsó része a feltételbe, az első pedig a felvételben szerkesztetik, melyre nézve az *a*) okoskodás is maga színént való. 2. Vagy elegyes, mikor tudniillik az egész kérdés a feltételbe foglaltatik bé, és így az *b*) okoskodás is elegyes. 3. Ha a harmadik tekintet a maga színént való okoskodásban a kérdésnek mindenik ágával megegyez, akkor az okoskodást mindenik részében állítani kell. 4. Ha csak a hátulsóval, akkor csak a feltételt. 5. Ha csak az elsővel, akkor csak egyedül a felvételt kell (erősíteni) állítani, és a más részét a berekesztéssel együtt tagadni kell. 6. Mert a melyek valamely dologban (harmadik tekintetben) megegyeznek, megegyeznek egymás között is, a melyek pedig abban különböznek, különböznek egymás közt is. 7. Ha az okoskodásnak mindkét első ága tagadtatik, nem lehet jó okoskodás: mivel a mi a kérdésnek mindenik részétől különböz, azoknak egymás között való egyességeket sem mutathatja meg. 8. Így vagyon a dolog hogyha mind a két ág rész szerént való is: mert semmi egybeköttetések nincsen, hanem olya-

nok mint az elszéljedt seprű, és négy tekintet is vagyon benne.

a) Syllogismus simplex. b) Syllogismus compositus.

IX. 1. A maga szenént való tekintetek elszereztetésében az első béhozás mintegy vagyon a nemről a köznemre, és a) bevont okoskodásnak mondatik, mert csaknem mindenkor ilyen formában találhatik. 2. Melyben a harmadik tekintet avagy mintegy neme az első határos igének a kérdésben. 3. Annakokáért elől jár mind a két ágban. 4. Mert mindenik határos igénél szorosabb értelmű. 5. Annakokáért kell a felvételnek is állítottónak lenni, melyben első része a kérdésnek tulajdonittatik a harmadik tekintetnek mint neki valami nemének. 6. Minek-okáért a bérekesztés rész szerint való, mivel a nem hozza bé magával a köznemet, hanem csak rész szerint a mennyiben része nekie.

a) Syllogismus contractus.

X. 1. A második béhozás lesz mintegy a köznemről a részi-nemre, és a) első kiterjedtnék hivattatik. 2. Mivel a harmadik tekintet mintegy homályosabb hogynem vagy a hátulsó vagy az első része a kérdésnek. 3. És erre nézve mindenik ágban hátul jár. 4. És ugyan ezért is rekeszt mindenkor tagadóképpen be, mivel a közönséges megegyezés rész szerint való megegyezést nem tétszen, de mindazáltal a részi különbözés közönséges különbözést csinál.

a) Explicatus primus.

XI. 1. A harmadik béhozás vagyon valamely, a köz és a részi nem között lévő köz dolognak tekintetiről, azonoknak önnön magok között való tekintetekre, és a) második kiterjedtnék mondatik. 2. Melyben a harmadik tekintet szorosabb értelmű mint a kérdésnek hátulsó része, és annak mintegy részi neme, minekokaért elől jár a feltételben. 3. Az elsőnél pedig tágabb értelmű és annak mintegy köz-neme, minekokaért a feltételben hátul jár. 4. Mivel valamely köz dolognak a felsővel megegyezése nem cselekeszi azt, hogy az, az alsóval is megegyezzen, hanemha az, az alsóval is egyez. 5. Sem annak az alsótól való különbözése és a felsővel való egyessége nem cselekeszi, hogy azok egymás között különbözzenek.

a) Explicatus secundus.

XII. 1. Mivel ezekben a kiterjedtekben a hátulsó része a kérdésnek mintegy köznem, avagy részi-nem; a harmadik tekintetre nézve, és annak erejével kell az elsőre szabattatni. 2. Annakokaért itt a feltételnek közönségesnek kell lenni, avagy tulajdonosnak, mely olyan mint egy közönséges. 3. A berekesztés pedig rész szerént való avagy tulajdonos, hogyha a két első ágnak valamelyike olyan leend. 4. A köz dolog két szélső dolognak semmi egymás között való tekinteteket nem mutathatja meg tovább, hanem csak addég, a mint ő mindeniktől megillettetik.

XIII. 1. Az okoskodásnak a) elegyes elszerez-tetésében a kérdés és a harmadik tekintet egyszers-mind bémennek a feltételben. 2. Szükség azért, hogy

a béhozás ereje egészen befoglaltassék abban. 3. A peniglen nem lehet meg a maga szénént való okoskodásban, sem a tagadóban. 4. Minekokáért az elegyes okoskodásnak feltételének állittónak és elegyesnek kell lenni. 5. A feltételből vagy felvételik a harmadik tekintet, hogy a kérdés berekesztessék: 6. vagy elvétetik az a felvételben, hogy elvetettesék a kérdés a berekesztésben. 7. Elvenni peniglen nem egyéb itt, hanem igen-igen igyenes ellenmondást tenni. 8. Megkivántatik az is, hogy a behozásban szükségesség legyen. 9. E penig nincs tulajdonképpen meg a foglaló helyes mondásban, sem az választóban; mivel amaz egybegyűjt, e penig elválaszt ugyan, de nem szükségesséppen. 10. A függő helyes mondásban penig szükséges az egymástól való függés; és a szakasztóban is az egymástól elszakasztás. 11. Annakokáért az elegyes okoskodás feltétele avagy függő avagy szakasztó, és így az okoskodás is vagy függő, vagy b) szakasztó.

a) Compositus syllogismus. b) Syllogismus connexus vel disjunctus.

XIV. Mivel a függő helyes mondásban a hátulsó résznek mindenkor igaznak kell lenni, de nem maga szénént és egyáltaljában, hanem az elsőnek feltételéből. 2. Annakokáért nem következik az okoskodás az elsőnek elvételéről a hátulsónak is elvételére, 3. vagy a hátulsónak tételéről az elsőnek tételére, 4. mivel hamisból következhetik valami igaz: 5. hanem az elsőnek tételéről az utolsónak tételére, mely a) első függőnek mondatik; 6. és a hátulsónak elvételéről az elsőnek elvételére, mely b) második

függőnek neveztetik, mivel az igazból nem egyéb hanem igaz következik.

a) Connexus primus. b) Connexus secundus.

XV. 1. Mivel pedig a szakasztó helyesmondásban a szükségesség nem valamely feltételből vagy, hanem általánfoggván való; 2. annakokáért jó itt a behozás egyiknek elvételéről (akar az, az első legyen s akar az utolsó) a másiknak tételére, mely a) első szakasztó; 3. és egyiknek tételéről a másiknak elvételére, mely b) második szakasztónak neveztetik. 4. Az elsőnek oka ez, mert a szakasztó helyesmondásban a jelentetik, hogy egy legyen az igaz. 5. A másiknak pedig oka ez, mert az igaz csak egyetlenegy.

a) Syllog. disjunctus primus. b) Disjunctus secundus.

XVI. A megítélés után következik az a) elrendelés, mert nem tartathatnak azok jól meg az elmében, sem a ráemlékezésre jól el nem szerkesztethetnek, a melyek előbb jól meg nem ítéltettek. 2. Minek-okaért az elrendeléshez mind az feltalálás, s mind az megítélés hozzájárul: és ez okkal az elrendelés utól tanittatik és gyakoroltatik. 3. Az (szerkeztetés) elrendelés tulajdonképpen a helyesmondásokat nézi, nem az tekinteteket, hanemha csak annyiban a mennyiben azok mondásokban foglaltatnak, 4. s nem is az okoskodásokat, hanemha csak a mennyiben a mondásoknak szolgálnak.

a) Methodus.

XVII. Ezeknek az helyes mondásoknak mindenkor egyműieknek, azaz, azon végre, azon előttök való dologra (s még penig azon köz tekintet alatt) nézőknek kell lenni. 2. Ezek között az elrendelés az elsőnek és az utolsónak rendit megtartja. 3. Az első mondás az utána valóval egybeköttetik itt a mondási foglalás erejével vagy nyilván vagy alattomban. 4. Az elrendelésben az első az, a mely világosabb és a következőnek megértésére világot szolgáltat: ilyen penig az, a mi természete szerint elsőbb. 5. Elsőbb és természete szerint világosb, vagy az ok a lött dologra nézve, vagy az alatta való a hozzávalóra, vagy a köz, a nem közre nézve. 6. Mivel peniglen a természetnek indulása vagyon a végnek elintézésétől, eszközök által, az elintézett végnek elérésére, így a bölcs indulás is vagyon valamely egész dolognak részenként feljegyeztetett végéről és tisztéről, a végnek és az egésznek teljes tökéletességére. 7. Annakokáért az *a*) elbontás (mely az elegyesekről a maga színént valókra megyen) és az *b*) egyberakás (mely a maga színént valókról az elegyesekre megyen) nem kétféle elrendelés, hanem két cselekedet csak, melyek azon egy mondásban gyakoroltathatnak, és ebben az egy elrendelésben mindketten megtartatnak.

a) Analysis. *b*) Genesis.

XVIII. Midőn valamely beszélőnek czélja nem az, hogy csak szinte tanítson, hanem hogy gyönyörködtessen, felindítson, megcsaljon, akkor el kell ennek a rendnek rejtetni, némelyeket egymáson által tévén, egyéb dolgokra kikapván, imitt amott mülá-

tozván, és mindeneket okoson alkalmaztatván a beszélő tanácsára és a hallgatóknak hasznokra.

Ekkédig, a dolgoknak közönséges tekinteteiről mind magokon s mind a mondásokban, okoskodásokban és elrendelésekben; követhetnek már magok a dolgok.

Toldalék az ötödik részhez.

A testes dolgoknak módjaiáról.

I. Ekkédig a mennyiségről, mely a testes dolognak állapotját teszi, és ez az által elosztható és külömbkülömb szabású. Következnek annak tulajdon tekintetei. A tulajdon tekintetek avagy azoknak közönséges módjok avagy részeik. Azoknak közönséges módjok a mozgás és az elhelyeztetés. 1. A *a*) mozgás (mely minden testes dologban megtaláltatik, s melytől amazok függenek és ők hárman a testes dologban akárminek is okai, úgy hogy azoknak megmagyarázására elégségesek) itt a testes dolognak, azoknak a testeknek, melyek azt közbevetés nélkül megérik, és vesztég állani láttatnak, szomszédságokból, másoknak szomszédságokba általvitettetése. 2. Holott mind egygyüve kell érteni valami egyszersmind általvitetik; bár ugyanaz sok részből álljon is, melyeknek más mozgásik legyenek. 3. Az általvitettetés nem az a cselekedet, mely általviszi, hanem a mellette levő és állani látszó dolgoktól való elválás. 4. Mivel az viszontagozó, nem is veheti ember eszében, hogy egy test a másnak szomszédságából általköltöztetnék, hanemha egyszersmind azt is amannak szomszédságából általköltözni gondolja.

5. Mivel penig egy dolog csak egyrendbéli dolgoktól távozik egyszer el, csak egy tulajdon mozgása vagyon. 6. Mindazonáltal hogyha más testeknek része, melyeknek más mozgási vannak, azokban is részesül. 7. De az ő mozgási voltaképpen nem különböznek, mivel akármelyik pontja az mozgó testnek csak egy vonást csinál, jóllehet az tekeres legyen és különböző mozgásoktól löttnek lenni láttassék. 8. Mivel penig mindenütt, valahova az ember elméjével elér, hosszú, szélyes és temerdek dolgot képz: következik szükségesképpen, hogy minden mozgás kerülös, úgy hogy egy test mást abból a helyből a melybe bémegyen, kiűz, és a meg ismét mást, e meg mást, mind az utolsóig, mely azon szempillantásban az elsőől elhagyatott helybe költözik.

a) Motus corporis seu localis.

II. 1. A mozgásnak első oka az Isten, a ki a testes dolgot mozgással kezdetben együtt teremtette, és a mennyit akkor abba beadott, annyit tart mostan is meg benne, jóllehet az annak minden részeiben ottan-ottan elváltozzék. Honnan a testes dolgokban imilyen rendtartások jönnek ki: 2. Első, hogy minden dolog a mennyiben az magán való és el nem osztatott, (a mi rajta áll benne,) azon állapotban, melyben egyszer állítatott, megmarad, és soha el sem változódik, hanem csak szinte más magán kívűl való dolgoktól (okoktól); 3. Másod, hogy akármely része is a testes dolognak nem igyekezik soha valami meghanyotlott vonás szerént mozgani, hanem csak szinte igyenesen; jóllehet sokan azok közül kényszerítettnek eltérni másoknak szembe találkozá-

sok miá. 4. És bár ugyan semmi mozdulás ne legyen a) következés nélkül (szempillantásban), bizonyos dolog mindazáltal hogy valami mozdúl, minden szempillantásokban a melyekben mozdúl, elrendeltetett, hogy az ő mozdulását valamelyfelé tovább nyújtsa, soha sem pedig horgas vonás szerént, hanem mindenkor igyenesen valamelyfelé. 5. Harmadik törvény (rendtartás) az, hogy valahol valamely mozgó test mással megyen szembe, ha kevesebb ereje vagyon az igyenesen menésre, mint a másnak, mely ő neki ellenébe áll, akkor más valamelyfelé tér, és az ő mozgását megtartván, csak szintén annak meghatározását veszi el. 6. Ha hol pedig ő neki nagyobb ereje vagyon, akkor a más testet magával mozgatja, és valamennyit avval közöl, szinte annyit vesz maga el.

a) In instanti.

III. Annakokáért 1. ha két testek egyarányuak és egyarányú hamarsággal mozognak egyik jobb felől bal felé, s másik bal felől jobb felé, midőn egymásba mennek, kiki azon hamarságát megtartván, tér és megyen vissza. 2. Ha pedig egyik nagyobb a másikat megtéríti, és mindenik azon sietséggel megyen más felé. 3. Ha nagysággal egyenlők, de egyik a másiknál gyorsabban megyen, nem csak mind ketten kezdenek egyfelé menni, hanem a gyorsaságnak fele amabból ebbe költözik: azaz, ha az előtt egyikben hat s a másikban négy, azaz mind öszveséggel tíz mértéke volt a gyorsaságnak, a megtérés után öt mértékkel mennek egyfelé. 4. Ha a nagyobb áll, a kússebb akárminemű gyorsasággal

vitessék is ellenébe, soha meg nem mozdítja, hanem attól visszaveretik, mivel az álló test inkább ellene áll a nagy gyorsaságnak mint a kiesidnek, egyiknek a másik felett való felhaladásaként; mivel mindenkor nagyobb erő vagyon az álló nagyobb testben az ellentállásra mint a küsebben, a megindításra.

5. Ha az álló küsebb, bár a nagyobb lassan vitessék ellenne is, azt véle elragadja, az ő mozgásának annyi részét közölvén véle, hogy oztán mindketten egyarányú hamarsággal vitessenek: tudniillik ha a mozgó két annyi volna mint a más, avval az ő mozgásának harmadját közlené, mivel az a harmad szinte oly gyorsan mozgatná azt, mint a két rész a más két annyi testet. És így minekutánna egybeütközött a mozgó emevvel, egy gyorsaság harmadjával lassabban kezd menni mint előbb. Hasonlóképpen ha három annyi volna, avval negyed részét közlené sat.

6. Ha az álló test éppen annyi mint a mozgó, rész szerént azt megindítja, rész szerént penig visszaveretik tőle: úgy hogy ha a gyorsaságnak négy mértékével jőne reá, annak egy mértéket ad benne és hármával megtér.

7. Ha mindketten egyfelé vitetnek, egyik lassabban s az utánna való gyorsabban, úgy hogy azt oztán elérje, s ama nagyobb mint az, de emennek feljül való gyorsasága többet téssen, mint ennek feljülhaladó nagysága, akkor az ő gyorsaságában annyit ad amannak, hogy mindketten egyarányú hamar menjenek.

8. Ha penig ellenbe a gyorsaságnak feljülhaladása küsebb ebben, mint amabban a nagyságnak feljülhaladása, minden ő mozgását megtartván visszatér.

IV. Immár tekéntsük meg a testes dolgoknak

mások közé helyheztetését is. 1. Az *a*) elhelyeztetetés az, melylyel egy test többek közé tétetik. 2. Az elhelyeztetetésben két dolog vagyon: tudniillik a hely és a tágasság. 3. A *b*) hely pedig az a szén, mely az elhelyeztetett testet legközelebb körülvérszi. 4. A szén itt semmi sem egyéb, hanem az a köz, mely két egymást érő testek között gondoltatik lenni. 5. A *c*) tágasság az, melylyel valamely test hosszúra, szélesre és temerdekre kiterjedtnek mondatik. 6. Ennek kiterjedtsége semmit nem különbözt a testnek kiterjedtségétől. 7. Minekokáért oly *d*) üresség, melyben semmi állat ne legyen, sohul nem adattathatik (mert itt nincs most szó az oly ürességről, melyet a kösség annak tart). 8. Mert senki olyan ürességet, kiterjedtségg nélkül nem gondolhat. 9. Úgy annyéra hogy, ha az Isten valamely edényből minden benne lévő állatot kivenne, úgy, hogy a helyébe semmi se maradna, az edénynek oldalai egymást fognák érni. 10. Mivel midőn valamely két testek között semmi sincs, egymást megérik. 11. És magával is ellenkezik, hogy egymás között távullétel legyen, s mégis, a távullétel semmi se legyen. 12. Mivel akármely távullétel is csak módja a kiterjedtségnek, minekokáért a kiterjedt dolog nélkül nem lehet.

a) Situs. *b*) Locus. *c*) Spatium. *d*) Vacuum.

V. Ezekből azért kitetszik, hogy 1. egy helyben egy úttal több test bé nem foglaltathatik mint más úttal. 2. A testes dolognak csak egy *a*) megoszolhatatlan részecskéje sincsen. Mivel valamíg azok kiterjedtnek mondathatnak, mindaddig eloszolhatónak gondoltatnak mitöllünk; sőt az Isten ugyan

valójában is eloszthatja őket. 3. Mind öszveséggel a testes dolgok (azaz e. b) világ-)nak vége sohol nincsen; mivel akarmeddig vessük elménket, mindenütt valami tágasságot gondolunk lenni. 4. Akarminemű rendbéli test is csak azon egy dologból áll: még ha számtalan sok világ volna is. 5. Nem is lehet peniglen több világ, mivel ez mind azokat a képezhető tágasságokat betöltötte, a melyekben annak lenni kellene: s nincsen is műbennünk más oly dolognak képzése, melyből az állhatna. Az c) időről közönségesen szólni tartozik a dolgoknak közönséges tekintetei között a hozzáadottakra, nevezetesen penig, az égi dolgok után, mivel azok határozzák azt meg és állatját azoktól veszi. Mivel az, a dolgoknak elmúlt, jelenvaló, és következendő lételemegmaradása.

a) Atomus. b) Mundus. c) Tempus.

Hetedik Rész.

A földi dolgokról.

XVIII. 1. Az élő test lelkes avagy gyűkeres állat. 2. A a) lelkes állat az, a mely nem csak él, hanem érez és mozog is. 3. Az érzési és a mozgási erő (mely b) érző léleknek mondatik) a lelkes állat részeinek oly elalkolmaztatása, melylyel ő mind a belső s mind a külső dolgoktól külömb-külobbképpen izgattathatik, és magát egy helyből másba viheti. 4. De minden okoskodás nélkül, mint szintén a magán mozgó mesterséggel csinált dolgok. 5. Némely lelkes álla-

tokban az őszi vagy a téli hideg miá az eledeli nedvességnek mozgása és a lelkeknek nemzése sok ideig megállíttatik, megmaradván mindazáltal az ő belső természeti állapotjok és részeiknek elalkalmaztatások, minekokáért a tavaszi vagy a nyári meleg elérkezvén, ismét megelevenednek. 6. A lelkes állatoknak lássuk meg először részeiket és azoknak cselekedeteket, oztán nemeiket. 7. A c) rész az a testdarab, mely a testnek épségére és cselekedésire szolgál. 8. Ez érezhető vagy érezhetetlen. 9. Az érezhetetlen minden részecskében számtalan sok. 10. Az érezhető állandók avagy higak. Az d) állandók azok, melyeknek részecskéi elég erősen köttetnek egybe, jóllehet nem mindenkor azon helyet és formát tartnak meg. 11. Ezek egyfélék avagy elegyesek. 12. Az e) egyféle részek azok, a melyeknek állatok azon és mindenütt hasonló. Ilyenek: a csont, porcogó, kötőzet, hártya, íz, rost, ér, élet-(lélektartó)-ér, in és az azon való hús, bőr, hús, kövérség, szőr, és a köröm. 13. A f) nem egyfélék azok, a melyeknek állatok különböz. 14. Ezek kebelekre és tagokra osztatnak. 15. A g) kebeleik hárman vagynak, tudn. fő, melly és a has. 16. A főben ezek vagynak: agy, szemek, orrok, fülek, száj, s sok egyebek. 17. A mellyben vagyon a szű, tüdők, gége és a nyeldekli (torok). 18. A has a mellytől az általrekesztő hártyával választatik el, és őhöz tartozik a gyomor, bél, fodorháj, ismét a máj, lép, vesék, hólyag s a nemző részek. 19. A h) tagok a kebeleken kívül való részek, melyek ízekkel választattanak meg. 20. Ezek ketten vagynak az emberben, tudn. a karok és a lábak. A kar áll vállból, könyökből és kéz-

fejből; a láb pedig csom (buz-)ból, szárból és lábfejből. 21. A *i*) folyó rész az, a melynek részecskéi nem elég erőssen ragadtnak egybe, és könnyen elszéllyedhetnek. 22. Ez vér avagy lélek. 23. A *k*) vér az erekben, szűben, és életerekben levő veres hig nedvesség, mely mind azokból az eledeli részekből zavartatott egybe, a melyek az ereken bémehettek. 24. Ez a tápláltatásnak és az elevenségnek tevő oka s a testnek nagyobb támasza, minekokáért a lelkes állatoknak lelkeknek is mondatik. 25. Ennek részei: torha, savó, testbéli sár, fekete nedvesség és tempo-
rált szabású; ez az utolsó hivatik tulajdonképpen vérnek. 26. A *l*) lélek oly folyó rész, mely a vérnek legvékonyabb lehelletiből, párájából áll; és ő minden cselekedeteknek a kiváltképpen való eszköze, mivel a nélkül csak egy cselekedet is jól végbe nem vitethetik. 27. Ez béoltott avagy befolyó. 28. A béoltott az, mely minekutánna bément valamely részbe, egy ideig abban marad, noha ottan-ottan megváltozik a testnek változandóságával együtt; 29. A befolyó pedig az, a mely ujjolag bocsáttatik be a béoltottnak megsegíttésére. Ekkedig a lelkes állatok részeiről, melyek ha jól vagynak, azaz, az ő tulajdon cselekedeteket jól viszik végbe, *m*) egészségnek; ha rosszúl, *n*) betegségnek mondatik. 30. Az egészségnek részei kettők: a belső állapot és a részek jól illése. 31. A *o*) belső állapot (ittegyen) maradandó avagy változandó. 32. A maradandó az, mely az állandó részeknek állásoktól függ kiváltképpen és a halál után is valameddig megmarad. 33. A változandó pedig függ inkább a természeti melegtől és az egyeb folyó részekről, és az élőkben fogyton fogy és ujju-
l-

ton ujúl; a holtakban pedig ujúlást nem vévén, el-
aloszik.

a) Animal. b) Anima sensitiva. c) Partes animalium. d) Stabiles. e) Similares. f) Dissimilares. g) Ventres. h) Artus. i) Pars fluida. j) Sanguis. l) Spiritus. m) Sanitas. n) Morbus. o) Temperies.

Tizedik Rész.

Az embernek magaviseléséről.

I. 1. Az embernek ez életben végbenviendő dolgai, a jó magaviselés és az Isten felől való igaz tudomány. 2. A a) jó magaviselés az, a melylyel az Istennek akarátja az ő dücsőségére az embereknek magok az alá bocsátásával vitettetik végben. 3. Ez az Istennek akarátja a Tíz parancsolatban adattatik summa szerént ki. 4. Mely jónak, tökéletesnek és Istennél kedvesnek mondatik; jónak, mivel minden tisztességes dolgot befoglal; tökéletesnek, mivel semmit ezen kívül az embernek e világi életének igazgatására nem kell keresni; kedvesnek, mivel a mű e szerént való magunkviselése az Istentől megjutalmaztatik, de ingyen kegyelemből. 5. A magaviselésnek két részei vannak: a jóra való indulat, és annak megcselekedése. 6. A b) jó indulat az akaratnak hajlandósága, melylyel a jól cselekedésre kész. 7. Ehez négy dolog kívántatik, tudn. az egyenesség, eszeség, erősség és a mértékletesség. 8. Az c) jó indulat egyenessége oly jóra való hajlandóság, melylyel az övét kinek-kinek meg igyekezzük adni. 9. Az d) eszeség az, a melylyel minden okosságunkot megvetjük, hogy az igaz és helyes dolgokat s azoknak módjait s eszközeit feltalálhassuk. Erre két do-

log kívántatik: 1) a szorgalmas vigyázás, 2) és az okos választástétel, hogy a nagyobb tiszteinket mindenkor eleiben tegyük a küssebbeknek. 10. Az *e*) erősség a jó cselekedésben való állhatatosság, melylyel minden nehézségeket, melyek a jó cselekedést szokták követni, meggyőzünk. Ebben befoglaltatik 1) a bizodalom, 2) az állhatatosság, 3) a békességes tűrés. 11. A *f*) mértékletesség az, a melylyel lecsendesítettnek és megzaboláztatnak azok a kívánságok mindnyájan, melyek az embert a jónak cselekedetétől elvonják. 12. E négy dolog közül az első a jó indulatot rendeli és ugyan teszi, a második igazgatja és fogyatkozás nélkül valóvá teszi: a harmadik megvastagítja az ártalmak ellen: és a negyedik tisztává teszi. 13. Mivel penig ezeknek akarmelyike is inkább megtetszik egy jó indulatban, mint másban, annakokáért némely jó indulatok ugyanezeneknek neveztetnek. 14. A jó indulatok mindnyájan egymást segítlik, de vagy az ő egymáshoz való kapcsolódásokban, vagy az ő egymás alá vettetésekben. 15. Egybefoglaltattak penig 1) az ő eredetekre nézve, 2) végekre nézve, 3) egymást segítésekre nézve. 16. Az egymás alá vettetés az, midőn egyiknek megcselekedése a másnak megcselekedésére és czéljára vitetik, vagy mint eszköz a végre, vagy mint szerző ok a megleendő dologra. 17. A *g*) jó indulat megcselekedése oly munka, mely a jóra való indulatból származik. Erre megkívántatik, hogy 1) jól rendelt akaratból származzék, 2) hogy Istentől megjelentett dolgot cselekedjék, 3) hogy Isten dicsőségére vitesék, 4) hogy jó módjával, az Isten akaratjával illendőképpen, és helyes környül állandó dolgokat foglal-

jon bé magában. 18. Mely környül álló dolgok gyakorta az egyébként köz dolgot is tilalmassá vagy szabadossá tészik. 19. A *h*) köz dolgok azok, melyeket az Isten se nem tilt, se nem parancsol. 20. A jó indulat végben vitele megcselekedése belső, tudn. az akaraté, vagy külső, tudn. az egyéb tehetségeké, akár az az értelemé legyen, akár az érzékenyi kivánságoké stb. 21. A külső végben vitele az indulatnak nem teszi nagyobbá az indulatnak jóságát vagy gonoszságát voltaképpen, hanem csak a menyiben neveli az akarat munkáját. 22. A holott a külső cselekedetek belső jó indulat nélkül vannak, *i*) képmutatás vagy on ott, és a jó magaviselésnek csak árnyéka.

a) Observantia. *b*) Virtus. *c*) Rectitudo virtutis. *d*) Prudentia. *e*) Fortitudo. *f*) Temperantia. *g*) Actio virtutis, bonum opus. *h*) Adia-phora. *i*) Hypocrisis.

II. 1. A jó magaviselés avagy kegyesség. 2. Az *a*) igazság oly jó indulat, melylyel a mű felebarátinkkal igyekezünk tisztünk szerént jól tenni. 3. Mivel penig a mi felebarátinkra nézendő tiszteinket az ő jovokra nézve cselekeszszük, innen ezen jó indulat *b*) szeretetnek is mondatik. 4. Evvel penig tartozunk még a mű ellenségünknek is, holott az Isten őtet is szinte úgy az üdvösségre veheti, mint münköt, mindazonáltal ha a szeretendő személyek között valami nyilván való különbség vagy on, akkor 1) a vér szerént való atyafiakot az idegeneknél inkább kell szeretnünk az világi jovainkra nézve; 2) valamely jeles barátunkot inkább kell szeretnünk a nyájaskodás dolgában, mint az atyánkfiát; 3) szüleinket mindaz-

által akarmely barátunknál is inkább kell szeretnünk; 4) sőt még gyermekinknél is a tisztességre, böcsületre, háladatosságra nézve, de gyermekinket a táplálásra, gondviselésre nézve inkább; 5) feleségeinket mind szüleinknél s mind gyermekinknél a társalkodásra nézve; 6) a kik mű velünk jól tettek, (kiváltképpen a lelkiekben) egyebeknél; 7) a közönséges társaságot és annak előljáróját, annak akarmely tagjánál is. 5. A mű felebarátink szeretésének két cselekedete vagyon: c) az ő neki jova kívánása, és annak előmozdítása. 6. Kivánnunk kell penig felebarátinknak mind lelki s mind testi jókot, és ha Isten megadta, hálákot is kell azokért a mű Istenünknek adnunk, mindenben penig, hogy az átkozódásnak s egyéb gonosz kívánásának helye ne lehessen. 7. A mű felebarátunk jóvának penig előmozdítása megcselekedése, oly igyekezet, mely az ő jóvára néz, és őtöt ugyan meg is segílli. 8. Ez az igyekezet penig végbe vitettetik vagy az őtöt felindítás, vagy ugyan a voltaképpen való megcselekedés által. 9. A d) felindítás a megcselekedendő jó dolognak eleiben adása, azokkal az okokkal egyetemben, a melyek által arra felindíttathatik. 10. E peniglen lesz vagy intés vagy jó példaadás által. 11. Ez az e) intés lesz beszéd által, mely a mű felebarátunkra vagy valami jót hoz, vagy valami gonoszt harajt el róla. 12. Minekokáért befoglalja magában, mind tanítási és intési tiszteinket, mind másokra vigyázásunkot, hogy őket a jó cselekedetekre mindennap serkengethessük, mind hogy őket szomoruságokban vigasztaljuk, mind végezetre hogy őket, ha valami gonosztságot cselekedtek, megfeddjük, de

atyafiúiképpen. 13. Ennek pedig az *f*) atyafiúi megfeddésnek akkor kell lenni, mikor bizonyosan tudjuk, hogy gonoszúl cselekedett: mikor remélljük, hogy intésünknek valami haszna fog lenni akár a megesett atyánkfának abból kitérésére nézve, akár másoknak az ő gonosznak eltávoztatására nézve, mikor végezetre mind az üdő, mind a hely, s mind pedig a személy alkalmas arra. 14. Egyébként *g*) részesek leszünk ő vele a gonoszban, mivel akár jóválljuk, akár oltalmazzuk, akár segélljük, akár megengedjük, akár pedig elhallgassuk másokban a rosszat, egyaránt vétkezünk ő velek. 15. A *h*) jó példaadás a jó cselekedetnek megmutatása, hogy mások hasonló jóra felsekentessenek. 16. Ennek ellene vettetett a *i*) botránkoztatás, mely a gonosz cselekedetnek megmutatása, melylyel mások avagy a bűnre indíttatnak, avagy a jól cselekedésben megakadályoztatnak. 17. Ilyen pedig nem csak a gonosz cselekedet, hanem még a köz is, ha másokra nézve nem hasznos és az Isten dűcsőségére sem néz. 18. Ha hol pedig nem mű cselekedünk olyat, melyből más méltán botránkozhatnék meg, hanem csak maga veszi azt a mű jó cselekedetünkéből, *k*) vetetett (keresett) botránkozásnak hívjuk, mely nem a mű vétünk, hanem övé. 19. Jóllehet pedig a vett botránkozást nem távoztathatjuk mű el, az adottat mindazáltal el, mivel az Isten senkit is a más megbántására ok nélkül nem kötelez. 20. A *l*) voltaképpen való végbenvitele a mű felebarátunk jóvának az, midőn mű magunk cselekedünk valamit, mely magán néz az ő javára, minden ő munkájának közbejárulása nélkül. 21. Jóllehet pedig az igazságnak

minden munkái a szeretettel vannak egybefoglaltatván, némely cselekedetekben mindazáltal egyik tesz meg inkább mint a más. 22. Az igazság munkái (cselekedetei) azok, a melyekben tartozási és másra nézve való egyenlőségi tekintet foglaltatik bé. 23. A szeretet cselekedetei peniglen azok, a melyekben inkább tekintetik a más ember jova, mint a tartozás. 24. Emezekre peniglen szorossabban köteleztetünk, mint ezekre. 25. Az igazságnak sok dolgokban kétképpen való állapota vagy, mert néha nézi a legközelebb való véget s a törvénynek szavait, és szoros igazságnak mondatik, néha penig a messzél való véget s a törvénynek okát, és *m*) engedelemnek mondatik. 26. Ennek az igazságnak két részei vannak: egyik a magáét kinek-kinek kiosztja, és *n*) osztó igazságnak neveztetik, a más, kinek az övét megadja, és *o*) jobbító igazságnak mondathatik. 27. Az osztó igazság meg nem állhat a dolognak és a személyeknek igaz meg nem ítélések nélkül, és a dolgokhoz s a személyeknek a személyekhez illendő nem vetése nélkül, honnan a mérési hasonlatosság (illendőség) származik. 28. Ennek ellenébe vettetett a *p*) személyválogatás, melylyel valaki ok nélkül, a tartozásképpen kiszolgáltatandó dologban, másnál feljebb tartattatik. 29. A jobbító igazság *q*) cserélő avagy büntető. Emez az adott és az elvött dolognak egyenlősége; ez penig valami igaztalanságot néz: és *r*) vagy a dolognak, vagy a személynek igaztalanságát nézi. 30. A büntető igazságra tartozik a bosszuállítás és a visszaadattatás. 31. A *s*) bosszuállítás a büntető igazságnak oly munkája, melylyel büntetés vettetik arra, a ki az igazságot átlalhágta (meg-

szegte). Ennek vége a vétkezőnek megjobbulása vagy megzabolázása, a mások csendessége és meginttetése, és végezetre az igazságnak fentartatása, s az Isten dicsősége. 32. A *t*) visszaadattatás a bűntető igazságnak az a munkája, a melylyel valaki ismég az ő marhájának, melytől megfosztatott vala, bírására visszaállíttatik. 33. Ennek az igazságnak ellene való *u*) bosszuság, mint a szeretetnek is a *x*) gonoszakarás, melyre az *y*) igaztalan versengés tartozik.

a) *Justitia*. b) *Charitas*. c) *Precatio pro bono proximi et ejusdem operatio*. d) *Conatus moralis suasionis*. e) *Admonitio*. f) *Correctio fraterna*. h) *Exemplum bonum*. i) *Scandalum*. k) *Scandalum acceptum*. l) *Realis effectio boni proximi*. m) *Értelmezés*. n) *Justitia distributa*. o) *Justitia emendativa*. p) *Acceptio personarum*. q) *Commutativa vel correctiva*. r) *Civilis vel criminalis*. s) *Vindicta*. t) *Restitutio*. u) *Injuria*. x) *Male-volentia*. y) *Discordia injusta*.

III. A mű igazságunk felebarátinkot vagy minden közbevetés nélkül nézi, vagy valamely cselekedet által. 2. A mely minden közbevetés nélkül nézi őtöt, vagy az ő állapotjának rendit nézi, vagy magát az állapotot. 3. A mely az állapot rendit nézi, a) tiszteletnek mondatik, mely annak a méltóságnak és felsőségnek, a mely másban vagyon, azonnak illendő megbizonyíttásával, kijelentésével való megismerése. 4. Ez a tisztelet a mennyiben nézi a mások értelmét a tisztelendőről b), hír-névnek nevezetik. 5. Evvel a tisztességtétellel mindennek tartozunk, és semmi nem egyéb, hanem oly cselekedetünk, tisztünk, melylyel akarkinek is az ő méltóságának állapotját minden bántás nélkül igyekezzük megtartani. 6. Ennek azok a vétkek vettetnek elle-

nébe, a melyek által c) felebarátinknak hírek megsértődik, midőn tudniillik a más felől való vélekedésünk megküssebbedik, vagy csak szinte magunknál, a mű, ő róla való minden ok nélkül gonoszúl ítélésünkben, vagy másoknál is, tudn. szavaink, cselekedetink, magunk viselése és egyéb jegyek által is. 7. Ez is peniglen lesz néha igyenesen és szántszándékból, néha ismét vagy a dolognak magának, vagy a környülálló dolgoknak természetekből. 8. Midőn a más híre valamely vagy bűn, vagy büntetésbeli gonosznak neki tulajdonítása által bántódik meg, ha az az ő jelenlétében talál lenni, vagy bosszuságtételnek, vagy megnevetésnek, vagy szidalmazásnak mondatik, ha penig az ő távollétében, d) gyalázásnak mondatik. 9. Ez a gyalázás, a mely igyenessen a mű felebarátink gonoszsát nézi, négyképpen lesz: 1) midőn hamis váddal vádoltatik; 2) midőn valamely titkos vétkét kifecseggük; 3) midőn az ő vétke nagygyá tétetik; 4) midőn a dolgot javalljuk ugyan, de a szándékot nem. 10. A mű felebarátink jova körül is penig négyképpen lesz: 1) elragadván a mű felebarátinknak tulajdonittandó jót; 2) elrejtván; 3) megküsebbítván; 4) hidegen (csak igen imígy-amúgy) dicsérvén. 11. Helyére állatik penig a megküsebbített hírnév hírnév vagy a visszamongy a bocsánatkérés, vagy a megelégítés által. 12. A tisztességtételnek tisztai nézik vagy a nem egyenlőköt, vagy az egyenlőköt. 13. Az egyenlőknek az ő velek egyenlőkhöz való tisztak az, hogy egyik a másikat igyekezze elől venni a tisztességtételben. 14. Ezek közül a kik szeretettel és magok s jovok közlésével inkább egybeköttettek, barátoknak, és az az egybe-

köttetés *e*) barátságnak mondatik. 15. A nem egyenlők közt a felsőknek tisztí az, hogy a jótéteményben lábbogjanak feljül: az alsóké pedig az, hogy féljék amazokat és hálaadók legyenek. 16. Ez a nem egyenlőség vagy valami egyes minéműségben, vagy méltóságban és hatalomban áll. 17. Emez vagy az üdös kort nézi, vagy az ajándékokot. 18. A kik másoknál üdösebbek, jó példaadással kell azoknak előttök járniok. 19. A kiknél pedig az Istennek több ajándéki vannak, azokat nagy készséggel kell másoknak hasznokra fordítaniok. 20. Az hatalommal másokat feljülhaladók azok, a kiknek *f*) szabados másokat igazgatni, melyeknek tiszték az, hogy az ő alattok valóknak az igazságot és szeretetet némü-némü felsőségű tekintetből szolgáltatassák ki, az a hatalom szerint mely ő nekik adatott. 21. Ez az igazság pedig a szeretet szerint védelmezésben és előmozdításban szolgáltatik jól ki. 22. A *g*) védelmezés a hatalomnak az a rászabása, melylyel másokat a gonosztól megmentnek, ide tartozik az a gondviselés is, melylyel ő nekik minden szükséges dolgokban eleget tesznek. 23. Az *h*) előmozdítás a hatalomnak oly másokra szabása, melylyel őket a jó dolgoknak végbenvitelében segítlik. 24. Ez az előmozdítás igazgatásban és megjutalmaztatásban gyakoroltatik. 25. Az *i*) igazgatás az igaznak és a jónak mások eleiben való rendelése, tétele, hogy megtartassék, ide tartozik a törvényszabás és szörzés. 26. A *k*) megjutalmaztatás a rendelés megtartásának, vagy elhallgatásának és általhágásának megfizetése. 27. A kik hatalommal felsők, tiszték az, hogy az ő alattok valókra, mind a lelkiekben, azaz az üdvösség eszközeire

való szertétélben: s mind a testiekben, hogy illendő életek, ruházatjok és lahóhelyek legyen, gondot viseljenek. 28. Minekokáért az alsóknak is tiszttek ez aránt az, 1) hogy önnön magokot amazoknak *l)* alá-jok vessék, azaz azoknak méltóságokat megismerjék; 2) hogy *m)* engedelmesek legyenek, azaz, a mi elejekben adatik, megcselekedjék, ha tudniillik: az nincsen az Isten kijelentett akaratja ellen, mert ha így leend, ha az engedetlenségért büntetést szenvednek, engedelmesség gyanánt esik. 29. De ennek felette az alsók alázatos háládóssággal is tartoznak a felsőeknek. Az *n)* háládósság az elvöttjótétemények megfizetésére való igyekezet. Mely azt kívánja, hogy ökö, ha kívántatik, mind tanácsokkal, mind munkájjokkal (forgolódásokkal), s mind penig egyéb tehetségekkel segélljék. 30. Minden tisztességtételnek penig feje az *o)* alázatosság, mely oly indulat, kivel az ember az ő maga felől való vélekedését úgy igazgatja, hogy semminemű dolgokban ne kívánjon magának többet tulajdonittatni, hanem csak a mint az ő állapotjához illik. 31. Ennek ellene vagyon a kevélység és az irígység. 32. A *p)* kevélység mód nélkül való kívánása a maga méltóságának. 33. Mely tulajdon dücsőségének kívánása, ha a mű jovainkot, mely nekünk vagyon, nézi, magahányásnak: ha csak azok, a melyek nekünk nincsenek, láttatni akarunk, mint ha volnának, kérkedékenységnak: ha a mások előtt való hírnevet, haszontalan dicsőségnek: ha a felsőségeket, tisztességkívánásnak: ha az erőnk felett való dolgoknak megpróbálását, vakmerőségnek neveztetik. 34. Az *q)* irígység a mű felebarátunk javán való szomorúságnak, mivel a mű magunk

méltóságát láttatik megküssebbíteni. Ha azért csak annyiban szomorkodunk rajta, a mennyiben ellátjuk, hogy abból valami gonosz jó vagy reánk, vagy másra, nem irígység, hanem tisztességes félelem: ha a szomorúságnak nem a csupán az oka, hogy másé a jó, hanem hogy nekünk nincsen, holott kellene lenni, verselés, ha pedig oka amannak méltatlansága, bosszonkodás: melyek mindnyájan, ha a czélt általhágják, gyűlölséggé lesznek.

a) Honor. b) Fama. c) Famae laesio. d) Detractio. e) A micitia
f) Jurisdictio. g) Protectio. h) Rectio. i) Directio. k) Remuneratio.
l) Subjectio. m) Obedientia. n) Gratitude submissa. o) Humilitas.
p) Superbia. q) Invidia.

IV. 1. A mely igazság a mű felebarátink állapotját magán nézi, vagy nézi az ő személyét, vagy az ő külső hasznait. 2. A mely az ő személyét nézi, vagy nézi az ő életét, vagy annak tisztaságát. 3. A mely az ő életét nézi, az az a) emberség, melylyel a mű felebarátunk életének és csendességének törvény szerint való eszközök által megtartására hajlandók vagyunk. 4. Ennek rendei külömb-külobbfélék. 5. Az első rend azokat a jó indulatokat foglalja be magában, a melyek által iszonyodunk a mű felebarátinknak mindennemű megbántásától, mineműek a szilidség, békességes tűrés, hosszú tűrés, békességesség. 6. A b) szilidség oly jó indulat, mely a haragot megmérésikli. Ennek ellene vagyon a lágyság és a haragosság. 7. A c) lágyság az igaz haragtól való megfosztattatás. 8. A d) haragosság a haragnak mód nélkül való felindulása. Mineműek az elmének felindulása, gyuladása és a gyűlölség. 9. A e) békességes tűrés oly indulat, mely a nehéz bosszuságok által felrez-

zent haragot megmérsékli. 10. A *f*) hosszú túrás a békeséges túrásnak meghosszabbíttatása, jóllehet sokáig legyen megsértődött. 11. A *g*) békeségesség oly jó indulat, melylyel a rajtunk tölt bosszuságot könnyen megengedjük. 12. A második rend azokat foglalja bé magában, melyek az életnek egybeköttetésére tartoznak, mint az egyesség és jó akarat, melyekhez hozzá adattatik a nyájasság, tréfásság és egyező elméjűség. 13. Az *h*) egyesség az, a melylyel a jó dologban másokkal könnyen egyet értünk. 14. A *i*) jó akarat az, a melylyel másoknak minden örvendetes dolgokat kívánunk. 15. Ezeknek ellenek vagynak az egyenetlenség, versengés, háborgás stb. 16. A harmadik rend azokat az igyekezeteket foglalja be magában, a melyek által a mű felebarátunk élete oltalmaztatik, előmozdittatik és megenyhittetik, melyekben ismét mind befoglaltatnak azok a tiszteink, kik által az ember életének megtartói vagyunk, ezeknek penig ellenek vagynak azok a vétkek, a melyekkel az ember élete megsértődik, melyek mind befoglaltatnak az gyilkosságban. 17. A *k*) gyilkosság az embernek gonoszúl megölése. 18. Mely akkor lesz, midőn nem törvény szerint való hatalom által, nem igaz okból, nem helyes renddel, és utolszor, nem illendő szántsándékból esik. 19. Ide tartozik a *l*) mód nélkül való harag is, mely harag tudn. sem igaz okból, sem jó móddal nincsen. 20. Innen kivéttetik mindazáltal 1) a ki merő történetből, 2) csupa maga oltalmából, 3) Isten parancsolatjából, mást megöl, mivel az ilyen semmit nem vétkezik. 21. Szabados a hadakozás, csak a feljebb megnevezett útakon legyen. Melyben mind-

azáltal nem szabad azokat megölni, kik nem voltak részesek a hadakozásra való okadásban. Szabados tehát a vitézi élet is magában, csakhogy gonoszúl vele ember ne éljen. 22. Hogy azért ellenbe valaki önnön magát megölje, az Isten törvénye mindenütt tiltja, noha néha szabad embernek veszedelemre vetni fejét, sőt néha ugyan halálra is szükséges.

a) Humanitas. b) Mansuetudo. c) Lenitudo. d) Iracundia. e) Patientia. f) Longanimitas. g) Placabilitas. h) Concordia. i) Benevolentia. k) Homicidium. l) Ira temeraria.

V. A mely igazság a mű felebarátunk életi tisztaságát nézi, *a)* szeplőtelenység. Ez oly indulat, melylyel a más ember személyének tisztasága megtartatik a szaporodásra néző dolgokban. 2. Ennek részei a szemérmetesség és a tisztesség. 3. A *b)* szemérmetesség a szeplőtelenségnek oly része, mely minden tisztátlanságtól megzaboláz. Erre tartozik a *c)* magamegtartóztatás, melylyel a test kívánsága határában tartatik. 4. A *d)* tisztesség a szeplőtelenségnek oly része, mely a tisztaságot néző dolgokra viszen. Erre tartozik a *e)* magarátartás, melylyel a tisztaságnak ékessége megtartatik. 5. A szeplőtelenség, szüzességi, házassági és özvegységi. Melyeknek ellenek vagy on a *f)* bujaság, fajtalanság, melylyel a szaporodásra nézendő dolgokkal gonoszúl élünk. Erre tartozik pedig minden gonosz kívánság, szemtelen tekintés, hunyorgatás, csókolódás, ölelgetés, tapogatás, tánczolás, szerelem-ének, virgonczság, vendégeskedés, részegeskedés, fajtalan öltözet, trágár beszéd s több hasonló. 6. Fajtalanság nemei pedig ezek: 1) *g)* kurválkodás, midőn tudn. szabados személyek bujál-

kodnak egymással. 2) A *h*) parázñaság, midőn oly személyek bujálkodnak, kiknek avagy csak egyike kötelbe vagyon. 3) A *i*) förtelmesség, midőn atyafiaik vétkeznek egymással. 4) Az *h*) erőszakátétel, midőn egyik fél nem akarja, de a más megbírja. 5) A *l*) természet ellen való bujálkodás.

a) Castitas. b) Verecundia, pudicitia. c) Modestia. d) Honestas.
e) Gravitas. f) Luxuria. g) Scortatio. h) Adulterium. i) Incestus.
k) Raptus. l) Concubitus contra naturam.

VI. A mely igazság a mű felebarátinknak külső hasznait nézi, cserélőnek mondathatik, és oly indulat, melylyel kinek-kinek az övé megadatik a külső jók dolgában. 2. A pedig kinek-kinek az övé, a minek törvény szerint való urasága nála vagyon, azaz, a mit törvény szerint bír. 3. Ez az *b*) uraság oly (jus) tehetség, melylyel azt cselekedheti ember valami jóvával, a mit akar, csak a közönséges törvény ellene ne legyen. 4. Ennek az uraságnak két részei vannak, a tulajdonság és a haszon, melyek egymástól néha elszakadnak, úgy hogy a tulajdonság egy valakié, a haszon pedig egy darabig másé. 5. Ez az igazság a dolognak megszerzésében és vele élésében gyakoroltatik. 6. A megszerzésnek igazsága függ az uraságnak okától, mely *c*) titulusnak nevezetik, és vagy igaz elfoglalás, vagy ajándékozás, vagy jutalom, vagy szegődség. 7. Az *d*) igaz elfoglalás, azoknak a dolgoknak, melyek annak előtte senkié sem voltak, törvény szerint való felfogása, bár lőtenek légyen is pedig, ha immár régen elhagyattak, de az elveszett marhák ide nem tartoznak, mivel noha test szerint nem bírattatnak ugyan,

de igazság szerint másoké. Ide tartozik az igaz had ügyével esett elfoglalás, és még a fogság is. 8. Az *e*) örökösség másoknak javaihoz való jutás, amannak helyes akaratjából. 9. Az *f*) ajándékozás valamely jónak ingyen mással közlése. 10. A *g*) megjutalmazás a végbe vitt munkának megfizetése. 11. Az *h*) alkalom valamely jónak mással való közlése, de megkötelező szegődség által, mely ilyen formán lesz: adok hogy adj, vagy adok hogy cselekedjél, vagy cselekeszem hogy cselekedjél, vagy cselekeszem hogy adj. 12. Az alkalom vagy nyereséges, vagy nyereség nélkül való. 13. A nyereség vagy a dolgoknak elcseréléséből származik, vagy a munkásfogadásból. 14. A cserélés adás-vevés, bérbeadás, vagy zálogosítás. 15. Az *i*) adás-vevés az, midőn valamely dolgot bizonyos árron veszen meg valaki. Holott a vevőnek tisztí ez, hogy nem csak a marhának adja meg illendő árrát, hanem az eladó (árros) embernek munkájáért és költségéért is illendőképpen megfizessen. Az adónak pedig tisztí az, hogy mind természetiben és mind hasznában ilyen árrot megérő marhát adjon jó lelkiismerettel. 16. A *k*) bérbeadás az, midőn valamely dolognak csak a haszna engedtetik bizonyos árrért másnak. Itt mindenkor szabados az uzsora, csak amannak a ki bérbe fogad, kárára és bosszuságára ne legyen. 17. A bérbe valamit fogadónak tisztí az, hogy a bérbe adott dologgal csak szinte a megjegyzett ideig éljen s oztán egészen visszaadja (hanemha az ő gondviseletlensége nélkül veszne el) igaz jutalmával egyetemben. 18. A bérbeadónak pedig tisztí az, hogy csak annyi jutalmat kívánjon, a minemű hasznosnak az ő mar-

háját lenni tudja, és hogy csak szinte ideje korán kérje vissza, s még pedig ha sem el nem vezett, se meg nem vesztegetődött a bérbefogadónak gondviseletlensége nélkül. 19. Ide tartozik a *l*) zsellérség, melyben az úrnak tisztí az, hogy a jószágnak annyi hasznát engedje a zsellérnek (lakónak), a mennyi az ő munkájához és a jószág jövedelméhez illendő. A lakóknak pedig tisztí az, hogy a jószágot hűség-gel művelje, és hogy a mivel belőle tartozik, igazán beszolgáltassa. A zsellérséggel való gonoszúl élésből származott ez e mai napi nyomorúságos jobbágy-ság, mely az egyiptombeli szolgálatot bizony felül haladja hazánkban sok helyeken. 20. A *m*) zálogosítás az, midőn valamely dologgal való élés ideje alatt más tétetik le, hogy inkább hitele legyen az ember fogadásának, és a búsulások eltávoztassanak. 21. A munkás-fogadásban a munkásnak tisztí az, hogy szorgalmatosan és jó lélekkel vigye dolgait végben; annak a gazdának hasznát úgy kívánván, mint szintén magának: a gazdának pedig tisztí ellenben az, hogy hűségesen és ideje korán megfizessen, a dolgozónak hűségében megnyugodjék, és a szerencsés állapotban fel ne fualkodjék a szegény dolgos ellen. 22. A nyereség nélkül való alkalomban a dolgok avagy visszakivántattatnak, avagy nem, mint az ajándékozásban. 23. A visszakivánt dolgok vagy *n*) letett, vagy kölcsön adott marha. 24. A letétel dolgában a befogadónak tisztí az, hogy a nála letett marhát idejekorán visszaadja, hanemha megpróbálja, hogy nem gondviseletlensége miá vezett el. 25. A letevőnek pedig tisztí az, hogy csak szinte a mit letett, azt kívánja vissza, és ha a más fél magát meg-

igazítja, maga kárával is megnyugodjék amannak hitiben. 26. A kölcsönadásban a kölcsönadónak tisztí az, hogy a hagyott időt elvárja és a marhájával, ha meg nem sértődött, megelégedjék; a kölcsönvevőnek pedig az, hogy idejekorán megadja s még pedig háláadással. 27. Az eddig megmondott dolgok körül forgódik a rend szerént való életnek módja, melyre kötelesek minden közönséges emberek, hogy tudniillik olyan életnek módjába foglalatoskodjanak, a mely az Isten akaratjával és az mások hasznával megegyez, melyet könnyű megismerni a természetnek ajándékiból és hajlandóságiból. 28. Az megmondott jószágoknak (marháknak) bőségében áll a gazdagság, megfogyatkozásiban (szűk voltában) pedig a szegénység. 29. Ennek az uraságnak mind megszerzésében s mind vele való élésben a cserélő igazság forgódik, melynek summája az: hogy a magunkét, nem a máséit bírjuk, s még pedig más ember kára nélkül. Ennek pediglen ez aránt feje annak a mint vagyon, törvényes megtartása, mely megtartásra két dolog kívántatik, tudn. a takarékoság és a használatosság. 30. A *o*) takarékoság oly jó indulat, melylyel csak szinte szükséges és tisztességes dolgokra költünk. 31. A *p*) használatosság az, melylyel a mink vagyon, csak szinte hasznos dolgokra költjük. Ennek az a teljessége, mely tulajdonképpen a szeretetből foly, az adakozásban áll. 32. Az *q*) adakozás az, melylyel hajlandók vagyunk, a mink vagyon, azoknak az Isten akaratjából ingyen másokkal való közlésére. Ide tartozik (mikor a mű felebarátunk szüksége kívánja, még az adósságnak is megengedése, a szabados kölcsönadás, a gazdálko-

dás, de a mű felebarátunk nyomorúságában való adakozásunk *r*) alamizsnának mondatik. 33. Az igaz uraság titulusának ellene vagyon a *s*) lopás, mely véték (tág értelmében) a más ember marhájának, jószágának, gonoszúl (nem igazán való) elvitele, az ura nem akarván. Ez az elvitel magában foglalja az elvételt, megtartást és a kártételt: valamely dolog másé pedig az ő tulajdonosságára, bírására és vélelésre nézve. 34. Sokszor a jószágnak (marhának) ura, az ő emberségére nézve feltéteik, mintha az ő marhájának mással való közlésében megegyezne, bár ugyan szóval meg ne egyezett legyen is, és ilyenkor valamely dolognak elvitele nem lopás. 35. Mivel pedig valamely dolog avagy alattomban, avagy erővel vitetik el, innen a lopásnak is két neme vagyon: az *t*) orzás és a tolvajlás (ragadozás). 36. Erre a lopásra kell vitetni minden adás-vévésbéli s egyéb törvénytelen kereseti csalárdságnak. Lopás a közönséges társaságban, midőn a társaságra nézendő dolgok eltartatnak. Lopás az életnek is feljebb adattatása; a tolvajlásra vitetik a nyomorgatás és a húzás-vonás. 37. A takarékoságnak és a használatosságnak ellene vagyon a *u*) tékozlás, mely azoknak a mink vagyon, felettébb mód nélkül való közlése, kiadása. 38. Az adakozásnak pedig a *x*) fösvényesség tétetik ellenébe, mely azoknak a mink vagyon, mód nélkül való megtartása, annak pedig a mi nincs, kívánása.

b) Dominium. c) Titulus. d) Justa occupatio. e) Haereditas. f) Donatio. g) Merces. h) Contractus. i) Emptio et venditio. k) Locatio. l) Emphyteusis. m) — — — n) — — — — o) Parsimonia. p) Frugalitas. q) Liberalitas. r) Eleemosyna. s) Furtum. t) Speciale furtum et rapina seu latrocinium. u) Profusio. x) Avaritia.

VII. A mely igazság a mű felebarátunkot valamely dolog által nézi, az vagy igazmondás, vagy meglegedés; mivel az igazmondás nézi őt az ő hitele által, a meglegedés pedig valamely mű cselekedetünk által. 2. Az *a*) igazmondás oly indulat, melylyel igyekezzük az igazságot megtartani a mű tanóbizonyság-tételünkben. 3. A tanóbizonyság-tételben való szóknak oly értelemben kell vétetnie, a mint a közönséges szokásba vannak, minden tétovázás, elértés és fentartás nélkül. 4. Ebben a tanóbizonyság-tételben az igazság három rendbéli: 1) midőn a mi mondatik, egyez a dologgal, 2) midőn a mondónak elméjével, 3) midőn mind a dologgal s mind a mondó elméjével. A tanóbizonyság-tételben pedig a másodikra kell csak vigyázni, hanemha oly dologról vagy a szó, a melyeknek tudásokkal vagy tartozunk, vagy kérkedünk. 5. Ez az igazmondás vagy csak igyenes kimondás, vagy ígéret; mely kimondásban mindenkor egyezni kell az igazságnak az ítélettel. Néha pedig a kimondás is szükséges; midőn tudn. vagy az igazság, vagy a szeretet kívánja. 6. Az igazság kívánja pedig a perlekedésben a bírótól, a felperestől, alperestől, tanótól, szószólótól, notáriostól és a prokurátortól; a perlekedésen kívül pedig, midőn valami kiváltképpen való igazság kívánja. A szeretet pedig akkor kívánja, mikor onnan a mű felebarátunkra valami haszon következik, mű vagy másnak megannyi kára nélkül. 8. Az ígéretnek igazsága *b*) hűségnek mondatik, melylyel hajlandók vagyunk a mű fogadásunknak bétöltésére. Ez minden külső társaságbéli igazságnak, szegűdségnek, fogadásoknak stb. fundamentoma. 9. Az

igazmondásnak ellene vagyon a *c)* hazugság, mely oly tanóbizonyosság, melyben valaki másképpen szól mint ért, annakokáért a tréfák, szófia-beszédek s többi illetének, mivel nem tanóbizonyosság-tételek, nem is hazugságok, nem tanóbizonyosságok pedig, mivel a mondónak nem járnak hűtiben. 10. A hamisat mondani akarás, ha a mondott dolog magában igaz is, hazugság, nem úgy mint a megcsalni avagy ártani akaró igyekezet. 11. Hazugság pedig valamely bizontalan dolognak erősítése is, jóllehet mű igaznak ítéljük is. 12. Sőt hazugság ruhájába öltözik még csak a hallgatás is, midőn szólunk kellene, egyébként minden vétek nélkül hallgathat a ki akar. 13. A hazugság a környülálló dolgokra nézve vagy külsőbb, vagy nagyobb, honnan az igazság ellen adott ajánló levelek, aláíráások stb, ocsmány rút hazugságok. 14. A hűség ellen vagyon a hűötlenység és a hamis esküvés.

a) Veracitas. *b)* Fidelitas. *c)* Mendacium.

VIII. A *a)* meglegedés oly jó indulat, melylyel az ember az ő sorsában (állapotjában) megnyugszik. Ehez hozzá kell járulni a mű felebarátunk jó előmenetelén való örömnünknek, mely két dologban minden felebarátunkhoz való szeretetünknek tökéletessége éppen befoglaltatik. 2. De ellenébe vettett ennek a más ember marhájának *b)* megkívánása, jóllehet szinte még el nem szántuk, hogy törvénytelenül magunkévá tehetnők, melynek oka nem egyéb, hanem a *c)* mű magunk mód nélkül való szeretete. 3. Ez a kívánság vagy a testé, és az ételt, italt s bujálkodást illeti, vagy a szemeké, mely a külső

gyönyörűséget s hasznót nézi, vagy penig a kevély életé, és nézi e világi pompát és dücsőséget. 4. A más ember előmenetelin való örömknek a gonosz szem és a d) más nyomorúságán való vigasság. 5. Ezek ez életben az embernek az ő felebarátjával végben viendő tisztai, az a holtá után véle cselekedendő tisztaink, az e) ő tisztességes eltemetések. 6. Mely eltemetéshez két dolog adattatik, a megsiratás és a temetési ceremonia. 7. A f) megsiratás penig, jóllehet a személyek, ajándékok, hivatalok külömb-sége szerént nagyobb lehet és nagyobb jelekkel is szabad megjelteni: nem kell mindazáltal úgy lenni mint a feltámadás reménségétől megfosztattakének. S a g) temetési ceremoniának annál alacsonabbnak kell lenni, mennél a feltámadásnak tudománya világosb. Ettől penig mind egészen megfosztatnak a gonosztevő emberek.

a) Contentatio. b) Concupiscentia. c) Φιλανθία. d) ἐπιχειρηματία.
e) Sepeliendi cura. f) Luctus. g) Corporum ceremonia.

IX. Ekkedig az igazságról: következik a a) kegyesség, mely oly magunk viselése, melylyel az Isten tisztességére tartozó dolgokat viszszük végbe. 2. Erről a kegyesség tiszteiről mondatik tulajdonképpen ama regula: teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes minden erődből szeressed, noha az igazság tiszteit is minden erőnkkel, igyekezetinkkel kell végben vinnünk, úgy mindazáltal, hogy ha mindkettőre egyszersmind kényszeríttetnénk, helyes és okos egybenvetése után a nagyobbak a nagyobbak sa küssebbnek a küssebbel, a kegyesség tiszteihöz nyóljunk legelőszször is. 3. Mivel mindazáltal az Isten belső

indulatokkal és cselekedetekkel tiszteltetik inkább, mint a külsőkkel; az emberek penig a külsők nélkül szűkölködnek leginkább, innen néha az igazság és a könyörületesség végbenvitelének okáért, a kegyesség külső tiszteit hátra hagyhatjuk, mivel az aránt amazok szükségesebbek. 4. A kegyességnek kettő a része: a természeti és a rendelt tisztelet 5. A b) természeti tisztelet az, a mely az Istennek természetitől függ, úgy hogy bár semmi megjelentett akaratja az Istennek nálunk ne volna is, csak az Isten természetét jól ismernők és tudnók, annak illendő meggondolásából mindazokat eszünkbe vehetnők. Isten segítségéből, a melyek az aránt a mű tisztünet nézik. 6. Ez vagy annyiban nézi az Istent, a mennyiben ő a mű jovunk, vagy a mennyiben magában ő jó. 7. A mennyiben a mű jovunk vagy úgy nézi mint mostan miénket, mint a hűt: vagy mint jövendőben miénket, mint a reménség. 8. A c) hűt oly indulat, melylyel az Isten mű hozzánk való hűségben megnyugaván, hozzá támaszkodunk, hogy a mit nekünk megjelentett, megnyerjük. 9. Erre öt dolog kívántatik: 1) az Istentől bizonnyítottatott dolognak megismerése (tudása); 2) az Istenhez való kegyes indulat, mely azt cselekeszi, hogy az ő tanóbizonyság-tételeit nagyra böcsüljük; 3) a megegyezés, melylyel hitel adatik az Istentől bizonnyítottatott igazságnak a megmondott Istenhez való kegyes indulatból; 4) az Istenben való megnyugvás, annak a mint megmond elbírására: 5) annak a dolognak, mely a tanóbizonyság-tételben befoglaltatik, elválasztása és megfogása. 10. Ezek közül csak a második, negyedik és ötödik teszi ezt az hűtöt, mivel az

első köz az ördögökkel is, a harmadik pedig ennek a hűtnek munkája. 11. *d*) A czél, melyre ez a hűt néz, nem valami igaz dolog, hanem valami magános jó, melyet az Isten vagy egy, vagy másképpen megjelentett, de az a tekintet, a mely alatt erre néz, az Istennek igazmondósága, mely igazmondóság, mivel a mindentudó tanóban a bizonyágtételnek igaz voltától el nem választathatik, szükséges, hogy valamit isteni hűttel tartozunk elhinni, mind igaz legyen.

12. Mindkettő a sz. írásban elégségesen megíratattik, jóllehet a hívőknek szívökben, a hitelnek végbenvitelére szükséges a sz. Léleknek bizonyágtétele és megvilágosítása. 13. Ez a hűt rész szerént *e*) homályos és rész szerént világos. 14. A homályos az, a melylyel a hűt igazsági nem külön-külön ő magokban, hanem az ő köz eredetekben, tudniillik a sz. írásban, hitettetnek el. 15. A világos pedig az, a melylyel külön-külön ő magokban, és nem csak az ő közönséges eredetekben. Így kell hinni minden üdvösségre szükséges dolgokat. 16. Az ilyen hűt megkívántatik most jobban mint régen, azokban a kik másokat tanítanak, mint a hallgatókban, és a kiknek jobb alkalmatosságok vagyon, mint másoknak. 17. Megkívántatik e felől való külső vallástétel is, ha az Isten dücsősége és felebarátink épülete kívánja. 18. Mely úton megkívántatik a *f*) mártiromság-szenvedés is, mely az igazságról a mű életünknek veszedelmével való állhatatos vallástételi. 19. Kit ha az ember ilyen úton fel nem vesz, az Istent tagadja meg. 20. A hűtnek ellene vagyon a hűtlenség, kételkedés, véték, eretnokség és a hűttől szakadás. 21. A *g*) hűtlenség az oly embernek hűt nélkül valósága,

a ki az igaz hűtről vallást még soha nem tett. 22. A *h*) kételkedés abban a ki hitt, a hitelt megtántorítja. 23. A *i*) vétek valamely hűt ágazatja ellen való értelem (vélekedés). 24. Az *k*) eretnokség megáltalkodást teszen a vétek mellé. 25. A *l*) hűttől szakadás, a hűtnek épen megtagadása. 26. Mind ezek penig nem csak annyiban ellenkeznek a hűttel, a mennyiben a hűtre szükséges értelemnek megegyezését semmivé teszik, hanem a mennyiben az akaratnak az ő megfogását és választását elrontják.

a) Pietas, religio. *b*) Cultus naturalis. *c*) Fides. *d*) Objectum fidei materiale et formale. *e*) Fides implicita et explicita. *f*) Martyrium. *g*) Infidelitas. *h*) Dubitatio. *i*) Error. *k*) Haeresis. *l*) Apostasia.

X. A *a*) reménség oly jó indulat, melylyel az Istentől nekünk ígértetett jóknak várására hajlandók vagyunk. 2. Ez a reménség kétképpen nézi az Istent: *a*) a mennyiben ő, és az őtöt mű velünk megegyeztető cselekedetei célja a reménségnek; *b*) a mennyiben ő megadója mindazoknak a jóknak, a melyeket várunk. 3. Mínekokáért emberben reménleni nem szabad; hanemha csak a mennyiben az Isten ő általa szokott valamit nekünk közleni. 4. A reménség céljának módjai, hogy tudn. jövőndő, jó, nehez és hihető legyen, itt is feltaláltatik; az Isten ígéretei mindenkor felette jók, kiket az ember az ő tulajdon segítsége nélkül el nem érhet, noha nem csak hihetők, hanem minden bizonynyal megledenők (jövőndők). Mely minden bizonyosság a hűtből származik. 5. Innen vagyon, hogy a bizodalom a mennyiben a jövőndőt nézi, semmi nem egyéb, hanem megerősödött reménség. 6. Innen vagyon

a reménségnek ama két gyümölcse is: az Istenben való öröm és gyönyörködés. 7. Mivel penig jövődő és megígért dolgot néz, a *b*) békességes tűrés is ő belőle származik, melylyel állhatatosan az Istenhez ragaszkodunk a boldogságnak keresésében és elvárásában; jóllehet az életben sok nyomorúságokat kellessék elszenvednünk. 8. Ennek a *c*) hallgatás az ő gyümölcse, melylyel az Isten akaratjában megnyugszunk, és mindazokat a testi gondolkodásokat megzabolázzuk, melyekkel a hitetlenkedésre és az Isten ellen való zúgolódásra eszteneztetünk. 9. A reménséggel ellenkezik a) a büntetéstől mód nélkül való félelem; b) a *d*) kétségben esés, mely a reménségtől való teljes megfosztatás, és ennek a megfosztatásnak érzése a reménlendő dolognak lehetetlen avagy soha meg nem leendő voltának elhitele; c) a *e*) vakmerőség, melylyel minden fundamentom nélkül várunk Istentől valami jót; d) az *f*) orca-pirulás, szégyenvallás s a várakozásban való megcsalattatás.

a) Spes. *b*) Patientia. *c*) Silentium. *d*) Desperatio. *e*) Praesumptio. *f*) Pudor vel faciei confusio.

XI. A mely tisztelet az Istent annyiban nézi, az mennyiben ő magában jó, az a *a*) szeretet, melylyel az Istent (kiben bízunk és kitől boldogságunkot várjuk) mint fő jót szeretjük. 2. Ez a szeretet *b*) 1. az ő vele megegyesülésnek kívánása. 2. Az ő vele részeseülésben való megnyugvás. 3. Az a jóakarati indulat, melylyel mindent az ő dücsőségére igyekezzünk fordítani. 4. Olyan nagynak kell penig ennek a szeretetnek lenni, hogy 1. ő neki nagyobb jót kíván-

junk, mint akárkinek ezen a világon. 2. Az ő akaratját minden e világi dolgoknak, sőt még a magunk életének is eleiben tegyük. 3. Minden mű tehetségünköt az ő szeretetire vessük. 4. Ellenkezik evvel:

1. Az a félelem, mely az Isten és a büntetés jelenlétéből származik. 2. Az Istentől való elidegenedés. 3. Az Istennek meggyűlölése, mely leszen midőn:
1. A bűnösök magokat mód nélkül szeretik. 2. Azt akarják a mi nekik tetszik, bár ugyan az Isten akaratjával ellenkezzék is. 3. Gyűlölök a törvényt, hogy ezzel az ő kívánságokkal ellenkezik. 4. Hasonlóképpen mivel az Isten adta ezt a törvényt, őt is. 5. Ellenkezik az Istennek szeretetivel e világnak szereteti is; mivel a minthogy a szeretetnek tökéletessége abban áll, hogy az mű lelkünk az Istenben megnyugodjék, úgy szükségesképpen ellenkezik vele (a szeretettel) hogy lelkünk abban nyugodjék meg, a mi az Istentől távol vagyon. 6. Miért legyen a szeretet a hütnél és a reménségnél világosabb? a tisztelet elosztásából kiláthatni.

a) Charitas. b) Amor est unionis complacentia et benevolentia.

XII. Ez három kegyességi indulatokból vészen eredetet az Isten igéjének tanulása és a könyörgés.

2. Az a) Isten igéjének tanulása az ő akaratjának kegyesen való bevétele. 3. Melynek két részei vannak, az elmének figyelmetessége és az akaratnak ráhajlása. 4. Az b) elmének figyelmetessége az értelemnek, az Isten megjelentett akaratjának megértésére vettettetése, hogy megtudassék, mit kívánjon az Isten, 5. melyet valami helyen megtaláltunk, annak helyes vagy nem helyes volta felől nem szabad

tovább kérdezkednünk, hanem legottan végben kell nekünk vinnünk. 6. Az *c)* akaratra hajlása a mű akaratunknak az Isten megismert akaratjának kegyessen való megtartása. 7. Evvel az a *d)* kevélység ellenkezik, melylyel valaki annyira kívánja az ő maga méltóságát, hogy az Isten akaratjának magát alája vetni nem akarja. 8. De legrutabbúl evvel az *e)* ördögtől való tanácskérdés ellenkezik, holott ebben a hűt és reménség és Isten ellenségében helyhezettetik, ha szinte nyilván nem is, alattomba, midőn azért valaki olyat cselekszik, a mely dolog alkalmas az ördög megszólítására és segítségül hívására, bár ugyan ő ezt előtte ne viselje is, tudn. ha az ördögtől talál-tatott mesterségekkel, jövendőlésekkel, nyavalyákra mondandó igékkel stb él, avagy azoknak valamit hiszen, ebben a rettenetes vétekben részesül.

a) Auditio. *b)* Attentio mentis. *c)* Intentio voluntatis. *d)* Superbia in Deum. *e)* Consultatio diaboli.

XIII. 1. A könyörgés *a)* mű akaratunknak az Isten előtt kegyesen való megjelentése, hogy avval az Isten mintegy megillettessék, azaz azoknak az dolgoknak beteljesítésére indittassék, a melyeket a könyörgés által akart nekünk megadni. 2. Erre előljáróba megkivántatik az értelemnek az a munkája, melylyel mit, kitől, kiért, és mi módon kellessék könyörge-nünk, megtudjuk; és oztán az is, a melylyel miképpen kell a könyörgést a mű elménknak mintegy szavaival kimondanunk, eszünkben veszsük. 3. A könyörgésben mindenkor meg kell találatni, vagy nyilván vagy alattomban, a vallás és az ígérttétnelnek. 4. Ez a *b)* vallástétel a bűnnel, büntetésre való kötelességnek

és a mű veszett állapotunknak alázatoss és szánó-bánó megismerése. Hogy az Isten igaznak ismertessék az ő ítéletiben, mű pedig elkészítettessünk a kegyelemnek elnyerésére, és végezetre az elvett kegyelem jobban jobban kinyilatkoztatassék mű bennünk. 5. Ez az *c*) igérettétel, az Istentől kért dolgoknak elkövetésére való igaz szándékozásunknak kijelentése. 6. Mely elkövetés avagy a természetek szerint arra rendeltetett eszközök által lesz, avagy a környül álló dolgoktól függőktől, minemű a *d*) fogadás. 7. A fogadásnak 1. oly dolog felől kell lenni, a mely sem nem lehetetlen, sem nem teljességgel szükséges, hanem a melyet a műtetszésünk szerint szabadon cselekedhetünk meg, Istennek rendszerint való kegyelme nálunk lévén. 2. Nem is kell rossz avagy haszontalan dolgok felől, hanem a melyek minden környülálló dolgokra nézve jók és törvény szerint valók. 3. egyedül csak az Istenre kell vitettetnie, mint fő végre, jóllehet a mű hasznunkra is vitessenek. 8. A könyörgés az ő módjára képest vagy rövid, midőn a mű elménk nem sokáig könyöröghet; vagy hosszabb. 9. Mindenik avagy *e*) csak az elmében vitetik végbe, szántsándékból minden külső jegyet hátra hagyván: avagy *f*) szóval, midőn a mű belső indulatinkot beszéddel is kijelentjük, hogy a mű belső indulatinkat jobban felindítsuk, tovább vigyük és feljebb neveljük. 10. Ez vagy csak beszéddel vagy énekléssel lesz, mely *g*) éneklés lelki gyönyörködtetésre rendeltetett, hogy az elme az élénelő dolog felől való elmélkedésben tovább tartóztatassék. 11. A könyörgés másodszor egyedül vagy másokkal való. 12. A mely másokkal lesz, abban egy elől mondja, a

többi pedig azt hűtellel és kegyes indulattal követvén, a végén áment mondnak. 13. A könyörgés kérés vagy hálaadás. 14. A *h*) kérés, a mi nincsen, annak megnyeréséért való könyörgés. 15. Nincsen pedig a mit kérünk, vagy az ő teljességében, vagy részében, vagy magában, vagy a mi tudtunkra, vagy végezetre voltaképpen, vagy az ő tovább való tartására nézve. 16. A kérés vagy a *i*) jó dolgoknak való megadattatása felől vagy; vagy a *k*) gonosz dolgoknak eltávoztatása felől, mely *l*) néha az emberektől rajtunk tölt bosszuságban helyhezteszik. 17. A gonosz eltávoztatása felől való kérés vagy panaszolkodás vagy siránkozás. 18. A *m*) panaszolkodás a műnyomorúságinkon való fájdalomunknak kijelentése, a mennyiben az emberek bosszuságtételi miatt estenek műrajtunk. 19. Melyben hogy ha ő nekik gonoszt kívánunk. *n*) átkozódnak mondatik. E pedig csak annyiban szabados, a mennyiben az ő nekik kívánt gonosz más nagyobb gonosznak rólok való elhárítására szolgál; mert a prophétáké egyszersmind jövőmondások is voltak. 20. A *o*) siránkozás a műnyomorúságinkon való fájdalomunknak kijelentése, a mennyiben azok az Istentől bocsáttanak reánk. 21. Ezekhez néha *p*) bűjtölés is járul, mely az ez életbeli segítő eszközöktől való maga megfogás, hogy az alázatosság voltaképpen megismertessék, és magunk is a hathatóbb könyörgésre alkalmasabbak lehessünk. 22. A *q*) hálaadás azokról való könyörgés, a melyeket már elvettünk, hogy a dücsőség Istennek tulajdonittassék. 23. Erre megkívántatik: 1. Az Isten áldásainak megismerése. 2. Azoknak a hűt és a reménység által münnonmagunkra szabása. 3. Azoknak ke-

gyes indulatból való illendő megböcsüllése. 24. A hálaadás hogyha kiváltképpen való, csak a mértéktességnak czélját által ne hágja, víg pompával vitettethetik végbe. *r)*

a) Oratio. *b)* Confessio. *c)* Promissio. *d)* Votum. *e)* Oratio mentalis. *f)* Vocalis. *g)* Cantus. *h)* Petitio. *i)* Apprecatio. *k)* Deprecatio. *l)* Interpellatio. *m)* Querela. *n)* Imprecatio. *o)* Lamentatio. *p)* Jejunium. *q)* Gratiarum actio. *r)* Hilaris solemnitas.

XIV. A kérésnek az emberi gyarlóság miá két módja találtatott: az esküvés és a nyílvetés. 1. Az *a)* esküvés az Isten bizonyágtételnek kérése, hogy az által a mű bizonyágtételünknek igazsága megerősítettessék, úgy mindazáltal, hogy a ki ezt ilyen módon kívánná, önnön magát az Isten átka és bosszuállása alá vesse, ha hamis tanóbizonyágot teend. 2. Az esküvés állató vagy ígérő. 3. Az *b)* állató vagy az elmúlt vagy a jelenvaló dolognak erősítése. 4. Az *c)* ígérő (mely alá a fenyegetődző esküvés is befoglaltatik) a jövődő dolgokat nézi. 5. Ennek mindenkor szabados és lehetséges dolgokról kell lenni, mert egyébként nem helyes. 6. A *d)* gyanós esküvés, mivel mind az igaz okossággal s mind az Isten akaratjával ellenkezik, ezekhez nem számláltathatik. 7. A *e)* nyílvonás (sorsvetés) az Isten bizonyágtételének, a merő történhetőségben forgó dolog megmutatandó kimenetelének meghatározására való kérése, hogy az által valamely kétes dolog egy felé elvéljék. 8. A könnyörgésnek és az Isten ígéje hallgatásának ellene vagyon az *f)* Isten késértése, mely az Isten valamely tökéletességének tilalmas úton-módon való megpróbálásának keresése. 9. Mely dolog néha ugyan szántszándékból lesz, m. p. o. a tilalmas sorsolásokban, és

mikor az Istentől oly dolog váratik, a melyet ő soha és sohol nem ígért: néha alattomban, midőn t. i. oly dolgot cselekszik valaki, a mely az ő természeti szerént az Isten megkésértésére néz: mintha valaki valamit kívánván, az eszközöket megveti. 2. Ha magát oly veszedelemre veti, semmi szükségétől nem kényszerítettén, a melyből az Isten kiváltképpen való segedelme nélkül meg nem szabadúlhat. 10. De az Isten megkésértése néha szabados és semmi sem egyéb hanem a mű hűtünknek oly cselekedete, mely azokhoz való engedelmességre hajt, a melyeket az Isten megparancsolt, annak az áldásnak várásával együtt, melyet Isten megígért.

a) Juramentum. b) Juram. assertorium. c) Promissorium. d) Inquisitorium. e) Sors. f) Tentatio Dei.

XV. Eddég a természeti tiszteletről: a a) rendelt tisztelet az Isten akaratjából rendeltetett eszköz, hogy az által a természeti gyakoroltassék és elébb mozdíttassék. 2. Ezzel az b) emberek agyától kigondoltatott tisztelet ellenkezik, melyet az emberek nem az Isten kijelentett akaratjából vettenek. 3. A tisztelet ügyével két dolgoknak kell meggondoltniok: tudn. a módnak és az időnek. 4. Ez a c) mód közönségesen mindazokkal, a melyek az Isten tisztességére néznek, törvény szerént való élés. 5. Mely d) törvény szerént való vélek-élés az, hogy minden a tisztelethez való dolgok úgy forgattassanak, hogy illjék az Istennek hatalmas méltóságához. 6. Ez az e) illendő mód pedig az, hogy azok a környül álló dolgok tartassanak meg, a melyeket a kegyesség gyakorlására

rendeltetett dolog megkíván. 7. Mely környül álló dolgok belsők vagy külsők. 8. A belsők elől, együtt, vagy utól járók. 9. Az *f*) elől járók a lelki kívánság és az elmének felsejkenése és elkészülése a megselekedendő szent dolgok felől való illendő gondolkodás által. 10. A *g*) véle (együtt) valók a megböcsülés és az ahittatosság. 11. Mely megböcsülés befoglalja 1) az ilyen dolgok méltóságának illendő megítélését. 2) És az ezenekkel való felettébb nyájason éléstől való félelmet. 12. Ez az ahittatosság penig kettőt foglal be: 1. A kiváltképpen való készséget az isteni szolgálatra néző dolgokban. 2. És az azokban való lelki gyönyörűséget. 13. Az *h*) utól járók ezek: 1. hogy annak a tiszteletnek erejét és ízét a műelménkben mindenkoron megtartsuk. 2) Hogy annak végét és hasznát mindenkor elérhessük. 14. Az *i*) külső környül álló dolgok azok, a melyek a rendet és a tisztességet nézik, hogy mindenek a legjobb épületre igazgattassanak. 15. Evvel a móddal ellenkezik: 1. a szent dolgoknak megúnása. 2. az ezekhez kívántatott munkában való restség. 3. Az ezekkel való gonoszúl élés és semminek tartás. 4. Az elmének ekkori imitt amott nyargalása. 5. Az Isten nevének vakmerőül való felvétele. 6. A feledékenység. 7. Az észvesztés. 16. A *k*) tisztelet ideje a hétnek hetedik és első napja, melynek jobban megtartására két dolog kívántatik: nyugalom és a nyugalomnak megszentelése. 17. Ez *l*) a nyugalom az oly dolgoktól való megszűnés, melyek az Isten tiszteletit megakadályoztatják úgy, hogy innen csak szinte ezek vétessenek ki: 1. A tisztesség munkái. 2. az elhaladhatatlan szükségai. 3. Az isten tisztességére kívánta-

tandók. 18. A *m*) nyugalom megszentelése pedig áll az írás olvasásában, a felől való elmélkedésben, a könyörgésekben, a szent beszéllgetésekben, az Isten dolgainak szemlélésében stb.

a) Cultus institut. *b*) Superstitio. *c*) Modus cultus. *d*) Legitimus usus mediorum. *e*) Congruens modus. *f*) Circumst. anteced. *g*) Concomitantes. *h*) Consequentes. *i*) Externa. *k*) Tempus cultus, sabbatum. *l*) Quies. *m*) Quietis sanctificatio.

XVII. A házasok között pedig a férfi fő, s az asszonyi állat segéttő társ. 2. Főnek lenni ez aránt semmi sem egyéb, hanem az egész házi gondviselésben mindeneket mind künn s mind benn méltóságoson igazgatni. 3. Segédségnek lenni pedig az egész házi gondviselésben, de kiváltképpen otthon a férfinak hasznára lenni. 4. Ezeknek tisztetek vagy egymást nézik vagy másokat. 5. Az egymást nézők közönségek, vagy kinek-kinek tulajdona. 6. Emezek az együtt lakás, (hogy mindeneket könnyebben vihessenek végbe); és az ő személyeknek testeknek s jóvónak egymás segéttésére és vigasztalására való gyönyörűséges közlése. 7. Az ő külön való tisztetek ezek: a férfiú tiszte az, hogy 1. az ő feleségének mint fő oltalma legyen, és minden szükségéről gondot viseljen. 2. Hogy ő reája nézve Isten képét viselje, azaz, hogy ő legyen a kiből való az asszony, azaz, az asszonynak és az ő ajándékinak kútfeje s virágja; ismét hogy ő legyen a kiért vagyon az asszony, azaz, úgy legyen, éljen, és cselekedjék, hogy amazt társának tartsa. 3. Hogy a férfi az asszonyi állatra nézve az Isten dicsősége legyen, azaz, mint ő neki feje, az Isten méltóságát mindenekben hordozza. 8.

Innen ismét az asszonyi állat is, képe és dicsősége a férfinak, úgy mindazáltal, hogy az a tisztesség a férfi által az Istenre vitessék. 9. Az asszonyi állatnak (feleségnek) tulajdon tisztei ezek: 1. Hogy az ő ura (férje) reá való gondviselését tehetsége szerint édes tanácsával és szorgalmatos otthon való munkájával fizetgesse vissza életének minden napjában. 2. Hogy csendes lélekkel, nagy böcsülettel, s ezekhez illendő külső magaviselésével, szavaival, ábrázatjával, az ő urát (férjét) mind jelen s mind távul létében, mindenképpen felett tisztelje.

XVIII. Ezeknek pedig másokra (a cselédre) nézve való tiszteik, vagy csak a cselédes gazdáé (a férfiué), vagy mindeniké, vagy csak az asszonyé. 2. A férfiué mint előljáróé ez: Hogy a szabados fogadásokban, akár azok az Istent akár az embereket nézzék, ha tudniillik az ő híre nélkül lettenek, az ő alatta valókat előmenni ne bocsássa, hanem velek megszegesse, hanem ha azonokat, minekutána meglettek, vagy hallgatásával vagy nyilván jóvallotta. 3. A mindeniké közönséges vagy kiváltképpen való. 4. A közönséges vagy a jövevényeket, vagy a háziakat nézik. 5. A háziakat a mik nézik, azok hármak: a házi böjt, tanítás és fenyítették. 6. A böjtöt akkor kell tenni, mikor valamely kiváltképpen való nagy szükség inditt, és a fejünk felett függőavagynyakunkon való nyomoruság kényszerített. 7. A házi tanítás áll 1. az Isten igéjének szorgalmatos olvasásában és annak az ő tehetségek és ajándékok szerint való megmagyarázásában, hogy így mind akkor épüljenek, s mind annak utána az Isten igéjének közönséges helyen való hallgatására alkalmatosabbak legyenek. 2. Az isten jótéteményeinek meg-

ismertetésében, hogy az ő alattok valók tanolják annál jobban meg az Istent félni, és az ő ítéletitől rettegni. 3. Az Istent a közönséges helyt tiszteltetésben, hogy tudniillik valamely gyülekezetben adják magokat, és oztán minekelőtte a gyülekezetben mennek, őket elkészítsék az ott megkívántatandó magok viselésére; a haza jövetel után pedig őket szorgalmatosan a meghallott dolgoknak előszámlálására kényszerítsék, addig enniük nem adván. 4. Ide tartozik az is, hogy őket magokkal együtt a mindennapi könnyörgésekre és háláadásokra szoktassák, melyeket rendszerént cselekedniek kell reggel s estve, étel előtt s utána, sőt midőn valamely újabb munkához fognak is. 8. A házi fenyték áll az ő alattok valóknak fenyegetésekkel, módjával való megverésekkel, és egyéb büntetésekkel megjobbításokban, melyekkel ha nem használnak, annál inkább ha az ecclesia fenytéke is hozzá járul, a külső társaságnak kell megölettetésre adni. 9. De mivel a háziak nem csak lelki, hanem testi dolgok nélkül is szűkölködnek, gondjoknak kell a gazdáknak s gazdaszonyoknak arra is lenni, hogy étel ital s ruházat nélkül ne maradjanak, nyugodalmok is pedig és magok megújítása illendőképpen meglegyen. Megkívánatik pedig az is ezaránt, hogy 1. az övéiknek jövőendő életek felől gondolkodjanak, azaz, 1. valami illendő állapotra adják. 2. Ha az idő eljő, házasságokról gondot viseljenek, ha a kívánatik. 10. A jövővényeket néző tisztek kettő: 1. hogy azoknak örömetest gazdálkodók legyenek, azaz mindazokból, a melyek az ő ez világi életeknek nem csak szükségére, hanem gyönyörűségére is tartoznak, a mennyi-

ben lehet ő nekik részt tegyenek. 2. Hogy őket az Isten tiszteletiben a magok cselédivel együtt építsék, legfőképpen ha sok ideig való szállásra fogadták bé, mivel ha a dolog így vagyon, a háziakkal mindekben egyaránt kell gyakoroltatniok. 11. A gazda asszony tiszte ez aránt az, hogy az ő ura honn nem létében a megemlíttetett dolgokat mind végbe vigye tehetsége szerént, és így az ő urának mintegy keze lába, szeme szája legyen. 2. Hogy a gyermekszülési nyavalyákat és nehézségeket vígan felvegye, és állhatatosan viselje.

XIX. A cselédnek tisztai ezek: 1. Hogy a megkívánt tisztességet olyan jegyekkel mutassák ki, a mineműekkel a gondviselők akarják. 2. Hogy a feddéseket, dorgálásokat stb. békeséggel szenvedjék. 3. Hogy békeséggel és egymásnak egymásról való szent gondviselésével viseljék a cseléd közt való állapotot. 4. Sőt még a kik nem abból a cselédből való is, azokkal is azt kell cselekedniök, hogy dicséretesen vigyék végben minden ő tiszteket. 5. A cseléd vagy fiak, leányok, vagy szolgák, szolgálók. 6. A fiaknak leányoknak tisztai ez: 1. Hogy szeressék, féljék, tiszteljék az ő atyjokat anyjokat. 2. Hogy az ő szüléjeknek gyarlóságokat a mennyiben lehet takargassák. 3. Az ő velek tett jót vissza igyekezzenek ő nekik és az ő atyjokfiainak fizetni. 7. Szolgák tisztai az: hogy minden törvény szerint való dolgokban, még a melyek nehezebbeknek és illetlenebbeknek láttatnak is, az ő urokkal (gazdájokkal) önnön magokat kedveltessék. 8. Mely dologra szorgalmatosság és hűség kívántatik. 9. A szorgalmatosság az, hogy minden ő tiszteket szüüből, mint magának az

Istennek vigyék végbe; tudniillik munkálkodással, szorgalmatoskodással, könyörgésekkel, és minden rendbéli eszközökkel. 10. Az ebbéli hűség az, hogy teljes tehetségekből keressék az ő uroknak hasznókat. 11. Erre nézve azért a cselédes gazdának is az az ő tiszte, hogy igaz és nyájas legyen az ő szolgálóihoz. 12. Hogy jó legyen, azaz, amazoknak szorgalmatosságát, hűségét teli kézzel jutalmaztassa is meg.

XXX. Immár a tanítványban is, minek előtte magát a tanulásra adná, meg kell látni 1. ha szereti-e a tudományt. 2. Ha csudálkozó-e a tudománynak szép voltán. Ha elég erős-e a tanulás alatt fekvő nehézségeknek jól elviselésére. 3. Ezek benne pedig feltaláltatván tanulásához fogjon bizvást, melyben hogy jó előmenetelt vehessen, 1. célt kell feltenni; 2. az akadályokat elhárítsa; 3. illendő eszközökkel is éljen. Itt pedig 1. a célnak nagynak kell lenni, mivel a ki csak kevésre igyekezik, soha abból tudós ember nem lehet. 2. A tanuló állapotjához illendőnek. 3. állhatatosnak, mert ha a cél megváltozik, az eszközök sem lehetnek hasznosok. 3. A tudománybéli akadályok kilenczek: 1. A bűnnek mocska, mely a tudományt ha annál szebb is megmocskolja. 2. A henyesség, mely minden tanulókat majd elfogott. 3. A féltékenység, mely miá a tanuló tisztességesen kérdezkedni általlja. 4. A magahittség és a tudománynyal megelégedés, melylyel a tanuló a mit soha nem tanult is, tudni láttatik magának, s másokkal is el akarja hitetni. 5. A csak külön magán való tanulás, noha vannak rendkívül való elmék, a melyek így mentek nagy tudományra. 6. A haszontalan dolgon sok idő-

töltés. 7. A sok tétova kapás, melyen a két szék közt porban maradunk. 8. A mód nélkül való és rendetlen tanulás, mely az elmét erőssen megtompítja. 9. A tanítóknak megváltoztatása, melylyel a mit az első épített volt, a másik azt legottan mind elrontja. 4. Az eszköz itt a maga gyakorlása, mely négy dologban vitettetik jól végbe, hogy tudniillik a tanuló szüntelen mikor ideje vagyon, vagy olvasson, de más-sal, vagy mást hallgasson, vagy írjon, vagy tanítson. 5. Az olvasásban ezekhez tartsa magát: 1. A haszon-talan gondolkodásokat elméjéből kivesse. 2. Ne sok-féle, hanem jó könyveket igyekezzék olvasni. 3. Min-denféle tudományra egyet a legjobb könyvet olvas-son meg, melyhez úgy hozzá szoktassa önnön magát, hogy valamikor annak utána mást olvas, mind egy cseppig reája tudja vonni. 6. A más hallgatásában 1. olyanokat igyekezzék hallgatni, a kiket jól tudja, hogy őt szeretik. 2. A kiket tud, hogy tanításokban jó rendet tartnak. 3. Örömet s gyakorta, nem ímmel ámmal kell ám mást is hallgatni. 7. A mit penig így olvastál s hallottál, első gondod a legyen, hogy mást arra ha lehet mentést megtaníts. 2. Hogy ha nincs kit tanítanod, magadban a felől mindaddig gondol-kodjál, míg elhiszed, hogy már el nem felejtéd. 8. Az írásnak ékesen és gyakorta kell lenni; ékesen azért, hogy jobb szívvel olvashasd; gyakorta, mert az olvasás, hallgatózás, sőt még a tanítás s élékér-dés is e nélkül nem egyéb, hanem mulandó álom.

Tizenegyedik Rész.

Az Istenről és az ő dolgairól.

I. Ekkéig az embernek is magaviseléséről: következik, hogy szóljunk az Istenről is immár. 2. Az Isten önnön a mint vagyon, senkitől nem ismértetik, hanem csak önnön magától, mindazáltal a mennyiben ő magát kijelentette az írásban, megismerhetjük őtöt, de csak hátulról, nem színről színre, azaz csak példában és a mű megfoghatásunkhoz képest. 3. Valamit pedig mű az Istenről tudhatunk, az vagy az ő elégsége vagy tehetsége. 4. Az *a)* Istennek elégsége az, a melylyel ő néki magában, magának és nekünk is elege vagyon. 5. Ez az elégség az Isteni állat, és az az Isteni személyek. 6. Az isteni állat az, a melylyel ő teljességgel első állat. Innen azért az Isten 1. egyetlenegy. 2. Magában való, azaz, sem mástól, sem másból, sem más által, sem másra nézve való. 3. Sem semmitől nem szenvedhet, sem megváltozthatandó. 7. Mivel pedig az Isten állatját elégségesképpen, egyszerűs mind és egyuttal mű meg nem foghatjuk, külömbkülömb *b)* tulajdonságok által fejeztetik ki mű tőlünk, melyek az Istenben csak ugyanazonegy egyetlenegy dolog. Hogy azért ezeknek jobbadocsán és igazabban értelmekre juthassunk, emez néhány regulákra vigyázzunk: 1. Minden tulajdonságok igazán mondathatnak az Istenről akár magokon s akár az Isten állatjával egybe fogván. 2. Azok a tulajdonságok, melyek az Istennel és a teremtettt állatokkal is valamennyiben közök, voltaképpen az Istenben találtnak meg először, a teremtettt állatoknak pedig utána tulajdoníttassanak; jóllehet azoknak nevezetek

a teremtetett állatokról vitetessenek az Istenre, és így elsőbben a teremtetett állatokhoz illjenek. 3. Az isteni tulajdonságok semmi belsőképpen való változást, azaz nagyobbságot és küsebbséget, szélyességet és szorosságot avagy egyarántalanságot bé nem vesznek. 4. Egymással semmiben sem ellenkeznek de-sőt inkább felette megegyeznek mindenekben. 5. Mindnyájan pedig az Istennek tökéletességére (tel-jességére) tartoznak : úgy mindazáltal, hogy minden fogyatkozás valamely az ilyen tökéletességet a te-remtetett állatokban követi, ebben a neki tulajdoní-tásban ő tőle messze vettessék, és az ő tökéletessége nagy méltósággal gondoltassék. Mivel pedig a tu-lajdonság az Isten állatjának tökéletessége, an-nak okáért sem azok a tekintetek, a melyek a te-remtetett állatokat nézik, sem a melyek személyieknek hivatnak, nem mondathatnak tulajdonságoknak. 6. A tulajdonságok az Istenben, nem csak hatható és felülmúlóképpen, hanem ugyan voltaképpen vagynak ; jóllehet nem olyan módon mint a minéműségek a teremtetett állatokban. 7. Az istenben mintegy másod tekintetben gondoltatnak lennie, mivel az ő állatja nem azokból gondoltatik állani, mert minekelőtte őtöt igaznak és jónak gondolnók, annak előtte meg kell ismernünk, hogy légyen. 8. Magok között és az állattól megkülömböztetnek nem csak csupán a mű okoskodásunkra nézve, hanem ugyan magokranézve is úgy, hogy a külömbözés fundamentoma az Istenben legyen. 9. Azok a tulajdonságok, a melyek az ő mivoltokban oly dolgot foglalnak bé, mely az Isten-nek állatját nézi, tulajdonképpen teljességgel megkö-zölhetetlenek : mint a mindenhatóság, megmérse-

kelhetlenség, örökkévalóság, és több ezekhez hasonlók. 10. A melyek pedig a teremtetett állatokkal közöknek mondatnak, azoknak csak némünéműképpen illenek, nem úgy mint az Istennek: mindazonáltal nem is szintén csak nevekre nézve.

a) Sufficientia Dei. b) Attributio Dei.

II. 1. Az Istennek tulajdonsági azt adják nekünk előnkbe mi az Isten és ki. 2. Az a) Isten magában élő lélek. 3. Lélek, 1. mivel ő nem test, 2. hasonlatosság szerint, mivel a lelki állatoknak természetek jobban kifejezik az Isten természetét mint az egyebek. 3. Élőnek azért mondatik 1. Mert az Isten munkálódik csak magától, hogy senkitől arra ne indíttassék. 2. Mert az Isten élő munkálkodása az ő állatja. 3. Mert ő az egyéb élő állatok lételinek és élő munkálkodásának eredeti. 4. Magában élőnek pedig azért mondatik, mert senkitől semmiben nem vészen lételt avagy életet. 5. b) Ki legyen az Isten, azok a tulajdonságok magyarázzák meg, a melyek által minden állatoktól megkülömböztetik. 6. Ezek pedig azt mutatják, mennyi az Isten és minémű. 7. A mennyiség nevezeti alatt mondatik c) egynek, még pedig megoszolhatatlan egységgel. 2. d) Véghetetlennek, a mennyiben meghatározhatatlan természeti állatja vagy, mind a mennyiben e) megmérésékelhetetlen, nem úgy mint a testi állatok; mind végezetre, a mennyiben f) megfoghatatlan, úgy hogy semmi ötöt környül ne vehesse, a honnan g) mindenütt jelen valósága is vagy, mivel nincsen semmi a honnan kirekesztethetnék, sem a hová bérekesztethetnék. 3. Mondatik örökkévalónak, mivel se kezdeti se vége neki nincsen. 8. Minémű legyen

az Isten, azok a tulajdonságok mutatják meg, a melyek által munkálkodik. Melyekhez hozzájuk kell illetni mind maga az isteni állat tulajdonságit s mind az ő mennyiségeit, mert egyebként jól meg nem értethetnek. 9. Ezek penig a minéműségek vagy tehetségeknek gondoltatnak, minémű az értelem és az akarat, vagy ezeknek tökéletességinek, minémű a bölcsesség, szentség stb, melyeknek akarmelyike is az Istenben magán való, megváltozhatatlan, véghetetlen és örökké való. 10. Az indulatok penig, a melyek az istennek tulajdoníttatnak a szentírásban, mint a szeretet, gyűlölés s több hasonló, vagy az ő akaratjának cselekedetit jelentik, vagy ábrázolásképpen illenek csak ő reá. 11. Az olyan jó indulatok penig, melyek az emberben a bűn örivel lesznek, az Istenhez semmiképpen nem illenek, minémű az alázatosság, szüzesség, szemérem és több hasonló. 12. Mind öszveséggel ezekből a 'tulajdonságokból az Istennek oly tökéletessége jó ki, a melylyel boldognak mondatik. 13. Erős fundamentoma vagyon tehát a mi Istenben való hitünknek, holott oly Istenben vagyon vetve, a ki minden tökéletességnek, boldogságnak és dücsőségnek bírója és szerzője. 14. Az isteni személyek hárman vannak: Atya, Fiú és Szentlélek, mivel az Istennek nevei, tulajdonság munkái, tiszteleti méltóság ez háromnak mint egynek, úgy tulajdoníttatik az írásokban széellyel. 15. Innen vagyon, hogy minden szeretet, kegyelem, és azokkal való közösülés, a melyek a jó élésre néznek, az Atyától, Fiútól és a Szentlélektől mondatnak jöni.

a) Deus quid. b) Quis. c) Unus. d) Infinitus. e) Immensus. f) Incomprehensibilis. g) Omnipraesens.

III. 1. Az *a*) Istennek tehetsége (cselekedősége) az, a melylyel mindenkben mindent munkálódik, a mi nem ellenkezik az ő alája való vettetéssel. 2. Ebben mind az Isten állatjának s mind a személyeknek kitetszik állapotjuk. 3. Az a cselekedő tekintet, mely az Isten állatjára néz, a mindenhatóság, a mennyiben ez a hatalom ugyan munkálódik, mert a mennyiben csak az Istenben vagyon és gondoltatik lenni, az ő elégségére kell vitetni, és így az Isten értelmét és akaratját nem követi mint itt, hanem azokat elől veszi. 4. Ezekben azért ilyen rendet kell az Istenben gondolnunk, hogy 1. ő tőle meglehet, 2. hogy tudja, 3. hogy akarja is, 4. hatalmason megis cselekeszi. Innen az Istennek munkálódó mindenhatósága semmi sem egyéb, hanem az ő cselekedő akaratja. 5. Az *b*) Istennek mindenhatósága az, a melylyel ő valamit akar, avagy akarhat, megcselekedheti. 6. Ez avagy *c*) magában gondoltatik és így az Isten minden meglehető dolgokat, még ha soha sem lesznek is meg, igazán mondatik megcselekedhetni, avagy *d*) az ő rendelkezésre nézve, és így csak azokat mondatik megcselekedhetni, a melyeket megcselekeszik. 7. A mely cselekedő tekintet már a személyeket nézi, az, vagy az együtt munkálódás, melylyel egy dolgot egyszersmind cselekesznek, vagy a cselekedésnek megkülönböztetett módja, mivel az Atya, a Fiú és a Szentlélek által munkálódik, a Fiú az Atyától a szent Lélek által, a sz. Lélek pedig mindeniktől maga által. 8. Az Istennek minden cselekedetinek kezdeti az ő *e*) végezése, mely minden dolgoknak az ő mindenhatósága és tanácsa szerint megcselekedésektől öröktől fogván való meghatározott

rendelése. 9. Mely állhatatos, mert megváltozhatatlan; igaz, mert csak a mit elvégzett, azt szólja; hű, mert valamit a mint elvégezett, úgy viszi végbe. 10. Erre az Istennek végezésére tartozik a *f*) tanács is, mely mintegy az Isten akaratjától elvégeztetett dolognak legjobban való végben vitelének jól meghányása-vetése, nem mintha az előtt valamit ebben nem tudott volna, hanem hogy az ő ítéletiben és cselekedetiben minden tökéletesség megtaláltatik, a melyre igyekeznek az emberek az ő dolgoknak jól meghányása-vetése által jutni. 11. Ennek pedig tökéletességére három dolog kívántatik: 1. A feltött czél. 2. A dolognak az elmében való befoglalása. 3. Az akaratnak abban megnyugvása (tetszése.) 12. Ennek a tanácsnak czélja az Istennek dicsősége, azaz, az Istennek az ő tökéletessége, mely az ő munkájában tetszik ki. 13. A dolognak az elmébe befoglaltatása lesz az *g*) ábrázolás, képzés által az Istennek állatja, midőn azt az Isten annyiban gondolja, a mennyiben a teremtetett állatokban² annak³ báresak árnyéka kiábrázoltathatik: azaz, magok a teremtetett állatok, a mennyiben az Isten elméjében meggondoltatnak, az önnön magok lévő természetnek képek. 14. Innen az Istennek *h*) tudománya vagy természeti (magán való) értelemnek mondatik, vagy szabados (látási) tudománynak. 15. A magán való értelem (természeti tudománya) az, melylyel az Isten mindennemű lehetséges dolgot tökéletesen tud. 16. A szabados (látási) tudomány az Istenben az, melylyel mindennemű megleendő dolgot ismér és tud. 17. Az Istennek tetszése az ő akaratjának oly munkája, melylyel szabadoson és hathatóson végez

mindennémű dolgokról; úgy hogy a nélkül soha semmi se nagy, se kicsin, ne legyen: noha semmit természeti ellen nem erősített, hanem csak oly szépen igazgat akarmit is, hogy magától az Isten végzésének bizonyoson végbe menésére rendeltessenek.

a) Efficientia Dei. b) Omnipotentia. c) Potentia absoluta. d) Potentia ordinata. e) Decretum Dei. f) Consilium Dei. g) Idea Dei. h) Scientia simplicis intelligentiae et visionis.

IV. Az Isten tehetsége (munkálkodása) vagy teremtés vagy gondviselés. 2) A *a)* teremtés az Istennek oly munkálkodása, melylyel e világot kezdetben mindenestől fogva semmiből igen jóvá csinálá (teremté). 3) A teremtett állatok jósága az az illendőség, melylyel alkalmasak arra a végre, haszonra, a melyre szolgálnak. 4) Ez a haszon pedig vagy rész szerént való, vagy közönséges. 5) A rész szerént való az, a melyre valamely dolog csak magában rendeltetett. 6) A közönséges egyiknek a másikkal a közönséges jónak teljességére rendeltetése. 7) Ez által a jóság által minden teremtett dolgoknak természetek szerént az Istenre, a kitől löttek, nézések. 8. E világ részeinek az ő teremtésekkor vagy minden közbenvetés nélkül végeződtenek el, és természetekben megváltozhatatlanok, vagy közbenvetés által. 9. Emezek a legfelső ég és a benne lakó angyalok. 10. A *b)* legfelső ég az Isten szentségének lakó helye, mely mindazokkal tölt meg, a melyek az örökké való boldogságra tartoznak; a holott mintegy színről színre mutatja ki magát az Isten dücsősége. Ezen mondatik harmadik égnek, egeknek egének, paradicsomnak. 11. Az *c)* angyalok az Isten szolgálatjára teremtetett legtökéletesebb és halhatatlan lel-

kek; honnan oly serény értelműek, mintha mindenfelől szemesek volnának, mindjárást meglátván mit akarjon az Isten, s mi módon kellessék azt nekik végbe vinnik: akaratjuk is igen szabados, hogy szorgalmasabban járjanak el tisztekben, erejek tökéletes, hogy nagy dolgokat cselekedhessenek: serénységek és könnyűségek is felette nagy, hogy mintha szárnyok volna, a nekik parancsoltatott dolgot hamarsággal végben vigyék. 12. Az ő szolgálatjuk ez, hogy az Isten dücsőségét hirdessék és parancsolatit végben vigyék, kiváltképpen azok körül, a kik az örök életnek örökösivé leendőek. 13. Épségben teremtettek, szentségben és igazságban. 14. Számmal sok ezernyi ezeren vannak. 15. Egymás közt megkülömböztettek az ő tisztekre nézve. 16. A közbenvetés által teremtettek így löttek: az Isten teremtett először egy d) kimondattatlan nagy elegy-belegy testet, mely minden ékességnélkül és setétséggel béborítva volt; után minden látható dolgokat ebből alkotott, mely e) alkotásnak lássuk módját és rendit. 17. A módja négy dolgot foglal ő magában bé: 1. Az az Isten parancsolatja: Legyen. 2. A már teremtett dolgoknak jóvallása. 3. A rendelés, melylyel kinek-kinek tisztit eleiben adja. 4. A szabott rendnek megálljon. 18. A teremtés rendi penig ilyen volt: 1. Első nap, a legfelső ég, és az angyalok teremtések után amaz elegy-belegy nagy legvékonyabb részeiből teremté az Isten a világoskodó tüzet, azaz a világosságot. 2. Másod nap, az ehez vékonysággal legközelebb járuló részekből a levegő eget. 3. Harmadnap a témérdebbeket ismét úgy rendelé, hogy a vékonyabbak ezek közül egy helybe gyűlnének s tengert tennének,

a legtemérdekebbek oztán egy helyt maradván s a vizek ből kitetszvé, fát, füvet, és virágot hoznának. 4. Negyednapon az égből világoskodó állatok teremtetének, hogy e földet megvilágosítsanak. 5. Ötöd nap teremtettek a halak és madarak. 6. Hatod nap végezetre minden földi vadak s állatok, s legutolsz az ember. 19. Ebben a rendben látszik meg leginkább az Istennek bölcsesége, hatalma és jósága. 1. Bölcsesége, hogy a magán való dolgokban a legtöbbeken kezdte s az alább valókon végezte, az elegyes természetűekben pedig az alábbvalókon kezdte s a felsőbbeken végezte. 2. Hatalma, mivel a fákat, füveket, előbb teremtetette mint a napot s az egyéb csillagokat, melyeknek erejek egyébként a dolgok születetésére szükségesek. 3. Jósága, mivel először lakóhelyeket szerzette s azután a lakokat, először ételt, italt, s azután az élő állatokat, először azokat, a melyek az ember szükségére nézendők s azután magát az embert. 20. Az ember teremtetése pedig így volt: először tanácskozott az Isten mondván: Teremtsünk embert a mű képünkre és hasonlatosságunkra, oztán az ő testét a földből teremtetete, s végezetre lelket fuallott belé, minek okáért nem ok nélkül teremtetett utolsz, mert minden teremtetett állat természetiből részt vett. 21. Az f) Isten képe, melyre az ember teremtetett, az embernek az ő módja s állapotja szerént az Isten tökéletességéhez járulása s hasonlósága, mely kiváltképpen állott a bölcsességben, szentségben, igazságban, és a teremtetett állatokon való hatalomban, melyekkel kívánsága szerént élhetett minden ő szükségeiben, csak hogy az Istennek dicsőségére. 22. Innen vagyon 1. hogy a

föld művelése biztatott ő reá, 2. hogy a teremtetett állatok, mint urokhhoz hozzája mentenek, és tőle neveteket vettenek, 3. hogy az Éden (azaz gyönyörűségnek) kertibe helyzetetett. 23. De hogy semmi ne maradna el, a mely az ember teljességére (tökélletességére) tartozhatnék, az Isten Ádámra az első emberre álmat bocsátván, oldala csontját kivevé, és ő neki segítségére egy asszonyt teremte, melyet Ádám Évának neveze.

a) Creatio. b) Coelum supremum. c) Angeli. d) Confusum chaos. e) Creationis modus et ordo. f) Imago Dei in homine.

V. Az Istennek gondviselése oly tehetség (munka), melylyel az immár teremtetett dolgokra vigyáz mindenekben az ő akaratjának tanácsa szerint. 2. Ezt az Isten vagy minden eszköz nélkül, csak szintén maga által viszi véghez, vagy peniglen valami eszközök által. 3. Az eszközökkel is penig nem azért él, mintha azok nélkül szükölködnék, hanem az ő jóságának bőségét akarja megmutatni, az ő munkálkodásának a teremtetett állatokkal való közlésében. 4. Innen vagy, hogy gyakorta olyan eszközökkel él derekas dolgoknak végbenviteleken is, melyeknek arra semmi illendőségek nem volt; gyakorta penig még az egyébként illendők is alkalmatlanokká tételnek. 5. Az Istennek gondviselése rend szerint való avagy szokatlan. 6. A rend szerint való az, a melyet szokott ő gyakorlani a teremtetett dolgokban eleitől fogván rendelt és megtartott mód (rend) szerint. 7. E penig a rend, a természetnek törvénye, melyet az Isten a teremtésben a dolgokban beoltott, amaz ő igéje által legyen, melynek

hatalma által lett, valami ekkediglen a teremtetett dolgokban rendszerént végben ment. 8. Az Istennek szokatlan (rendkívül való) gondviselése a) csuda tételnek mondatik, mely az Istennek a szokott rend felett való munkálkodása. 9. Ebben lehetnek az emberek eszközök, de csak a mennyiben az Istentől megnyerik, hogy ő általok munkálódják ilyképpen, vagy a mennyiben az Isten az ő munkájokkal mint valami külső jeggyel él, okai pedig sem ők se semmi nemű teremtetett állatok az igaz csudatételnek nem lehetnek. 10. A gondviselés megtartás avagy igazgatás. 11. A b) megtartás az, a melylyel az Isten mindennemű dolgokat erejekben, állatjokban s állapotjokban megmaraszt: úgy hogy ennélkül mindennek a régi semmié lennének, minekokáért semmi nem egyéb, hanem szüntelen való teremtés. 12. Az c) igazgatás az, a melylyel az Isten minden teremtetett dolgokat az ő tulajdon végekre viszen (igazgat). Úgy hogy nagy fogyatkozás legyen az ács és mesteremberekben, hogy az ő tőlök készített munkát, mások igazgatására kell bízniok. 2. Ennek az igazgatásnak rendi bizonyos, megmozdúlhatatlan és elszakaszthatatlan. Úgy hogy semmi teremtetett állat alólla egészben ki ne vonhassa magát. 3. Nem csak az valamely végnek elérésére való illendő eszközöket igazgatja pedig az Isten, hanem azoknak minden hathatóságokat, sőt még magát is az elérést. 4. Az igazgatás köz avagy nevezetes. 5. A köz az, melylyel mindenek egyképpen igazgattatnak. S erre tartozik 1. A feljebb megmondott minden dolgokkal köz természetnek törvénye, mely az Isten akaratiának és törvényének kezdetben belejek oltódása. 2. A természet-

nek ehez a törvényhez való hajlása, hogy e szerint cselekedjék. 3. A természetnek folyása (belé oltódott tulajdonsága) melylyel jeles és csudálatos dolgokat cselekesznek az állatok. 4. Az engedelemi erő, melylyel minden teremtettt állatok illendőek az Isten parancsolatjának engedni. 6. Ez az igazgatás pedig ebből tesszik meg: 1. hogy mindenkor valami végre néznek. 2. Hogy a természetnek munkái rettenetes helyesen rendeltettek el. 3. Hogy mindenképpen közönséges jóra is néznek. 7. Ennek az igazgatásnak ereje által minden másod rendbeli okok eleve elrendeltetnek, azaz: 1. A cselekedésre felindíttatnak, mozdíttatnak. 2. Bizonyos célra igazíttatnak. 3. Elrendeltetnek, azaz: 1. Az ő cselekedeteknek határ vettetik. 2. Abból valami jó hozatik ki.

a) Miraculum. b) Conservatio. c) Gubernatio.

VI. A *a)* nevezet szerint való igazgatás az, a melylyel az Isten az okos állatokat (a köz igazgatás felett) állapotjokhoz képest igazgatja. 2. Ez az igazgatás az ő akaratjára való tanítás, és annak betöltése. 3. A tanítás lesz törvénykiadással és annak megerősítésével. 4. A törvénykiadás áll a poronsolásban és tiltásban. 5. A törvény megerősíttetik ígérettel és fenyegetéssel. 6. Ebből az igazgatásból származik az Isten és a teremtettt állatok között való *b)* szövetség, mely az Istennek a teremtettt állatokkal mintegy szerződése, melyben ő poronsol, ígér, fenyeget, teljesít; a teremtettt állat pedig magát engedelmességre kötelezi. 7. Innen veszen a lelkiismeret eredetét, mely *c)* az okos teremtettt állatnak maga felől való ítéllettétele, a mennyiben az Istennek ítél-

leti alá vettetett. 8. Ez az ítélet (ha egész) olyan okoskodás által vitetik végbe, a melynek *d)* feltétele szól a törvényről, (Isten kijelentett akaratjáról), melyhez a teremtetett állatnak kell ő magát tartani; a *e)* felvétele a teremtetett állatnak arra a törvényre nézve való állapotjáról); a *f)* berekesztése pedig az állapot és a törvény együve fogásáról (a törvénynek magokra szabásáról), ilyenképpen: valaki az Isten akaratja szerint él, annak az Isten jót ad, ez a feltétel. Én az Isten akaratja szerint élek, ez a felvétel. Azért én nekem az Isten jót ad, ez a bérekesztés (foglalás). Ismét, valaki az Isten akaratja szerint nem él, annak el kell veszni: Én stb. 9. A lelkiismeret annak okáért a feltételre nézve törvénynek mondatik, felvételre biznyságnak, és könyvnek, a befoglalásra nézve pedig bírónak. 10. Olyan ereje vagyon a lelkiismeretnek, hogy a magában köztermészetű cselekedetet vagy jóvá vagy gonoszszá tegye: és a természeti szerint jót rosszszá: jóllehet a természeti szerint rosszat jóvá nem teheti semmiként. Mindazáltal ennek a megcselekedés előtt vagyon csak helye. 11. A vétkező lelkiismeret annyiban kötelez, hogy vétkezik, valaki az ellen cselekszik, mivel az Isten akaratja ellen mondatik cselekedni. 12. Az oly lelkiisméret pedig, a mely megbotolván, valamit a mi megtiltatott dolog, szabadosnak és szükségesnek tart, úgy megkötöz, hogy ha megcselekeded is vétkezel, s ha nem is. 13. A lelkiismeretnek a megcselekedendő vagy nem cselekedendő dolgok felől való kételkedése ellen, nem szabad semmiben cselekedni. 14. A kétséges dolgokban a bátorságosabb felet kell választani. A bátorságosabb fél pedig itt az, a melyben semmi vétek bizonyos hogy nincsen. 15. Sza-

bad néha s tanácslandó is a lelkiismeretnek valamely sértődése ellen cselekedni. 16. A rászabásnak, természet szerint az előboesáttakból mindjárt kellene kijőni, minek okáért a teremtetett állatok vétke, hogy gyakorta ki nem hozzák belőlök. 17. Ennek a rászabásnak gyümölcsei vagy a jót vagy a bűnt nézik. 18. A jó dolgot (cselekedetet) nézők a mentés, feloldozás, és a jovallás. 19. A *g*) mentés a lelkiismeretnek oly cselekedete, melylyel az ember az ő cselekedetire nézve felszabadittatik a bűnnek köteléből. 20. A *h*) feloldozás, melylyel a büntetés félelmétől üresnek találtatik. 21. A *i*) jovallás a lelkiismeretnek oly cselekedete, melylyel azt jelenti ki, hogy a teremtetett állat ez ő cselekedetiben az Istennek tetszett. 22. Ezekből két indulat származik, az öröm és a bizodalom. 23. A bűnt néző cselekedetei a lelkiismeretnek vádlás és kárhoztatás. 23. A *k*) vádlás az, melylyel valakit a lelkiismeret bűnösnek ítél (vádol). 24. A *l*) kárhoztatás az, a melylyel valakit az örök halálra méltónak ítél. 25. Ezekből is származnak indulatok, tudniillik 1. a szégyen, 2. oztán a szomorúság, 3. a félelem, 4. a kétségbeesés, 5. a léleknek szorongatása, mely ama lelki féreg és a megolthatatlan pokol tüze. 26. A lelkiismeret vagy jó vagy rossz. 27. a *m*) jó vagy az ő tisztességes és ép állapotjára nézve mondatik jónak, vagy az ő csendes és békeséges voltára képest. 28. A tisztességes és ép jó lelki ismeret az, a mely minden módon igaz és hatható ítéletet téstzen, azaz 1. a jót jónak, a rosszat pedig ugyan csak rossznak állítja. 2. Nem csak ment, feloldoz, és jovall, hanem vádolja és kárhoztatja is a rossz cselekedetet. 3. Hathatóképpen jóra serkent, s a gonosztól pedig

hátra ránt. 29. A csendes jó lelkiismeret az, a mely ment, felszabaditt, vigasztal. 30. A mind tisztességes s mind békeséges jó lelkiismeret az, mely tisztának, szépnek és botránkozás nélkül valónak mondatik. 31. A jó lelkiismeret gyenge vagy vastag. 32. A gyenge az, a melyben hibák vannak még, melyek végre helyre állíttathatnak, a hiba 1. az, ha meg nem tudja mi szabad, s mi tiszta, 2. ha hamar megindul a mások cselekedetén, 3. ha hirtelen ítél, s a mások szabadságát kárhoztatja, 4. ha könnyen gonosz cselekedetre indittatik. A vastag lelkiismeret ellenbe. 33. A *n*) gonosz lelkiismeret vagy hibás vagy fájdalmas. 34. A hibás az, a mely nem igazán sem hathatóson ítél. Ebben az első hiba a lelki vakság, mely azt cselekeszi, hogy a jóról és a gonoszról nem különben ítél, mint a vak a színekről, 2. a lelki restség, melylyel sem a jóra fel nem serkent, sem a gonosztól hátra nem von; 3. hiba a hamis tanobizonyyságtétel, mely leginkább a mentésben és a vádlásban tetszik meg. A hamis mentés kétféle: mert avagy nem vádol a mikor kellene; avagy feloldoz és jovall a hol vádolni és kárhoztatni kellene. A hamis vádlás az, midőn ott vádol és kárhoztat, a hol menteni kellene, azaz, a jó cselekedetekért. 35. A fájdalmas rossz lelkiismeret az, a mely vádol és kárhoztat: melyet ha igazán cselekszik, tisztességnak, ha ok nélkül, hibás jó lelkiismeretnek mondatik. 36. A rossz (gonosz) lelkiismeret fogyására nézve tompa, elájult, avagy bélyeges; nevedezésére nézve pedig felháborodott avagy kétségben ejtő. 37. A *o*) tompa az, a mely az ő tisztiben oly ostoba, hogy abból semmi hatható mozdulás ne következék: lesz a testi bátor-

ság által, mely a sokáig való békeséges állapotból következik. 38. Az *p*) elájúlt az, a mely csak az igen nagy bűnökben és büntetésekben teszi dolgát (viszi tisztit végben): oka a hitetlenség és a bűnre szokás. 39. A *q*) bélyeges az, a mely se egyképpen, se másképpen, se nagy se kicsiny bűnben fel nem serken: mely az olyanokban találhatik, a kik a megvilágosittatás után magokat még a bűnben buborékolásra adták. 40. Ennek ellenébe tetetik a *r*) gyenge lelkiismeret, mely az Isten ígésétől hamar megszu-
rattatik. 41. A *s*) felháborodott az, a mely úgy vádol, hogy szünetet nem hagy: mely is ha azt igazán cselekszi, tisztességesnek, ha peniglen nem, hibás rossznak mondatik. 42. A *t*) kétségben ejtő az, a mely úgy vádol és kárhoztat, hogy nem csak nem hágy szünetet, hanem annak még csak reménségét is eloltja: mely az örök kárhozat. 43. Ezekkel ellenkezik a jó lelkiismeret teljes békesége, csendessége, és öröme, mely örök boldogság akarkinek is.

a) Gubernatio specialis. *b*) Foedus. *c*) Conscientia. *d*) συντήρησις. *e*) συνείδησις. *f*) χρεία. *g*) Excusatio. *h*) Absolutio. *i*) Approbatio. *k*) Accusatio. *l*) Condemnatio. *m*) Conscientia bona. *n*) Mala conscientia. *o*) Hebetata. *p*) Stupefacta. *q*) Cantherizata. *r*) Tenera. *s*) Perturbata. *t*) Desperata.

TARTALOM.

	Lap.
Apáczai Csere János mint Bölcsész	3
Apáczai Csere János Bölcsészeti Dolgozatai.	

ELSŐ RÉSZ.

Magyar Logikácska (1651.)	31
Ajánló levél (I.) Rákóci Ferenczhez	33
(Első rész)	35
Második rész	44
Tanács, melyet Joachimus Fortius ad egy tanulásába elesü-	
gedt ifjunak	52

MÁSODIK RÉSZ.

Magyar Encyclopaedia (1653—1655)	66
Első rész: A tudománynak kezdetiről	66
Második rész: A dolgoknak közönséges tekinteteikről és azok-	
nak megtalálásokról	69
Harmadik rész: A dolgoknak egybekötöttetett tekinteteikről	81
Toldalék az ötödik részhez: A testes dolgoknak módjaikról	98
Hetedik rész: A földi dolgokról	103
Tizedik rész: Az embernek magaviseléséről	106
Tizenegyedik rész: Az istenről és az ő dolgairól	144

A M. TUD. AKADEMIA OSZTÁLYAINAK ÉRTEKEZÉSEIBŐL

eddig a következők jelentek meg

I. A Nyelv és Széptudományi Osztály köréből :

<i>I. Szám :</i> Solon Adótörvényéről, Tótfly Ivántól. 1867. 14 l.	Ára 12 kr.
<i>II. Szám :</i> Adalékok az attikai törvénykönyvből, Tótfly Ivántól. 1868. 16 l.	12 kr.
<i>III. Szám :</i> A legújabb magyar Szentírásról, Tárkányi Bélától. 1868. 30 l.	20 kr.
<i>IV. Szám :</i> A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről, Szász Károlytól. 1868. 20 l.	15 kr.
<i>V. Szám :</i> Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akademiánk feladása, Toldy Ferencztől. 1868. 15 l.	12 kr.
<i>VI. Szám :</i> A Keleti Török Nyelvről, Vámbéry Armántól. 1868. 18 l.	12 kr.

II. A Philosophiai Osztály köréből :

<i>I. Szám :</i> A Philosophiai Módszerek jelen állapotjáról, székfoglaló Horváth Cyrilltől. 1867. 24 l.	15 kr.
<i>II. Szám :</i> Kísérlet felelni, lélektani alapon, az Ismerettan fő kérdéseire, székfoglaló Mihályi Károlytól. 1867. 32 l.	20 kr.
<i>III. Szám :</i> Aristoteles befolyása az új bölcsészetre és az életre, székfogl. Haberern Jónáthántól. 1867. 25 l.	15 kr.
<i>IV. Szám :</i> A módszerről, Brassai Sámuelről. 1867. 48 l.	30 kr.
<i>V. Szám :</i> Az Ösemberek haladása. Székfogl. értekezés Rónai Jácinttól. 1868. 46 l.	30 kr.
<i>VI. Szám :</i> A gyermek fokozatos fejlődése. Nagy Mártonról. 1868. 24 l.	15 kr.
<i>VII. Szám :</i> A tudomány jelen álláspontján jogosult-e a Philosophiának mint külön tudománynak művelése? Székfogl. Molnár Aladártól. 1868. 19 l.	12 kr.
<i>VIII. Szám :</i> A philosophiai módszerek akadályairól. Horváth Cyrilltől. 1868. 17 l.	10 kr.

III. A Törvénytudományi Osztály köréből :

<i>I. Szám :</i> Az Uzsozatörvényekről, Szinovácz Györgytől. 1867. 17 l.	12 kr.
<i>II. Szám :</i> A magyar Mezőgazdaság, Keleti Károlytól. 1867. 19 l.	12 kr.
<i>III. Szám :</i> A nemzetek szellemi élete a párizsi világkiállításon Konek Sándortól. 1867. 42 l.	30 kr.
<i>IV. Szám :</i> A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmai. Székfogl. Konek Sándortól. 1868. 52 l.	35 kr.
<i>V. Szám :</i> Jogtudomány és Nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulától. 1868. 38 l.	25 kr.
<i>VI. Szám :</i> A Statistika hivatalos és tudományos művelése, Keleti Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.

IV. A Történettudományi Osztály köréből :

<i>I. Szám :</i> Hazánk közlekedési Eszközeiről. Székfogl. Hunfalvy Jánostól. 1867. 55 l.	35 kr.
---	--------

II. Szám: A perdöntő Bajvívások története Magyarországon, Pesti Frigyes től. 1867. 191 l.	1 fr 30 kr.
III. Szám: Dunántúli Levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc korára, Thaly Kálmántól. 1867. 45 l.	30 kr.
IV. Szám: A magyar Birodalom nemzetiségei, és ezek száma vármegyék és járások szerint, Fényes Ektől. 1867. 77 l.	50 kr.
V. Szám: Egy lap Erdély legújabb történelméről. Emlékbeszéd Tunyogi Csapó József felett, az 1834-ki országgyűlés, s azt megelőzőtt egyházi s politikai mozgalmak rajzával, Szilágyi Ferencztől. 1867. 163 l.	90 kr.
VI. Szám: Bethlen Gábor Fejedeleme trónfoglalása, Szilágyi Sándortól. 1867. 74 l.	45 kr.
VII. Szám: A temesi bánság elnevezésének jogosulatlansága, Pesti Frigyes től. 1868. 38 l.	30 kr.

V. A Matematikai osztály köréből:

I. Szám: A Matematikai Hőelmélet egyenleteinek általános alakjáról. Székfogl. Szily Kálmántól. 1867. 20 l.	15 kr.
II. Szám: A Pólus és a Polárok. A viszonyos Polárok elve. Hunyady Jenő től. 1867. 30 l.	30 kr.
III. Szám: Biztosítási Kölcsön, új biztosítási nem, Vész János Ármintől. 1868. 20 l.	30 kr.

VI. A Természettudományi osztály köréből:

I. Szám: Az Ozon képződéséről gyors égéseknél. — A Polhorai sósforrás vegyelemzése, Than Károlytól. 1867. 15 l.	12 kr.
II. Szám: A Közép Idegrendszer szürke állományának és egyes ideggyökök eredeteinek tájviszonyai, Székfogl. Lenhosék Józseftől. 1867. 12 lap.	12 kr.
III. Szám: Az állattenyésztés fontossága s jelenlegi állása Magyarországon. Székfoglaló Zlamál Vilmostól. 1867. 46 l.	30 kr.
IV. Szám: Két új Szémmérészeti mód, 10 ábrával, Jendrassik Jenő től. 1867. 49 l.	70 kr.
V. Szám: A Magneticus Lehajlás megméréséről. 13 ábrával. Székfogl. Schenzl Guidótól. 1867. 26 l.	30 kr.
VI. Szám: A Gázok összenyomhatóságáról Akin Károlytól. 1867. 7 l.	10 kr.
VII. Szám: A Szénleg-kénegéről, Than Károlytól. 1867. 12 l.	10 kr.
VIII. Szám: Két új kén-savas, kali-kadmium kettőssónak jegeczalakjairól. 7 ábrával. Krenner József Sándortól. 1867. 7 l.	15 kr.
IX. Szám: Adatok a Hagymáz oktatáshoz, Rózsay Józseftől. 1868. 28 lap.	30 kr.
X. Szám: Faraday Mislós, Akin Károlytól. 1868. 16 l.	10 kr.
XI. Szám: Jelentés a London és Berlinből az akadémiának küldött meteorokról, Szabó Józseftől. 1868. 10 l.	10 kr.
XII. Szám: A magyarországi Egyenesrőpűk magánrajza. 7 táblával. Székfogl. Frivaldasky Jánostól. 1868. 210 l.	1 fr 50 kr.
XIII. Szám: A féloldali ideges felfűzés (migraine), Dr. Fromhold Károlytól. 1868. 12 l.	10 kr.